

Sosyal Bilimler
Enstitüsü

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

KANT'IN FELSEFESİNDE AHLAKİ ÖZNE VE NESNENİN BELİRSİZLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

AYŞE SAĞLAM

İSTANBUL, 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

KANT'IN FELSEFESİNDE AHLAKİ ÖZNE VE NESNENİN BELİRSİZLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

AYŞE SAĞLAM
Danışman: PROF. DR. RAHİM ACAR

İSTANBUL, 2023

ÖZET

Kant, felsefesinin temel sorusunu “İnsan nedir?” olarak belirlemiştir. Ancak hiçbir eserinde bu soruya net cevap verememiştir. Tezde, bu durumun Kant’ın felsefi anlayışından kaynaklandığını öne sürdüm. Tezde, Kant’ın insanın bilme ve eyleme durumları hakkındaki görüşlerini ele aldım. Kant’ın bilgi anlayışını kabul ettiğimiz zaman, evrensel ahlak düşüncesini güçlü bir şekilde savunamayacağımızı iddia ettim. Tezin ilk bölümünde; Kant felsefesinin saf unsurları olan teorik akıl, pratik akıl, estetik ve bunların tamamlayıcısı olan antropolojiye dair tartışmalar bulunmaktadır. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde, deneysel dünyanın ve insan zihninin yapısı itibariyle kavram ve yargılara dair kesin-zorunlu tanımlamalara ulaşamayacağımızı ortaya koymuştur. *İkinci Kritik*’i olan *Pratik Aklın Eleştirisi*’nde ise, her akıllı varlığın yalnızca akıllarını kullanarak evrensel ahlak düşüncesine ulaşacağını öne sürmüştür. Bu iki sonuç beraber değerlendirildiğinde, ahlaki özne ve nesnenin belirsizleştiği görülmektedir. İkinci bölümde, ahlaki özne ve nesnenin belirsizleştiği iddiamı savunmak için, Kant’ın insan, kişi, cinsiyet ve ırklar hakkındaki görüşlerini inceledim. Kant düşüncesinde insan olmak, ahlaklılık ile ilişkilendirilen bir şeydir. Ancak insan kavramının sınırları kesin değildir. Nitekim kimin ahlaklı olacağı ya da kimin ahlaka muhatap olacağı belirsizdir. Bunu göstermek için, Kant’ın kadınlara ve Avrupa milletleri hariç ırklara dair görüşlerini ele aldım. Bunun sonucu olarak Kant’ın ahlaki olabilmeyi yalnızca Avrupalı beyaz erkeklere ait bir vasıf olarak değerlendirdiğini öne sürdüm. Üçüncü bölümde, toplum, insanlık tarihi, aydınlanma, eğitim, amaçlar alemi; hukuk, mülkiyet, yurttaşlık ve dünya yurttaşlığına dair düşüncelerini değerlendirdim. Bu değerlendirmenin sonucu olarak, ahlak yasasının uygulama alanı olan toplumda, dünya yurttaşı olabilecek kişilerin yalnızca Avrupalı beyaz erkekler; dünya federasyonuna katılabilecek olan devletlerin de yalnızca Avrupalı devletler olduğunu iddia ettim.

Anahtar Kelimeler: Immanuel Kant, İnsan, Ahlak Felsefesi, Bilgi Felsefesi, Siyaset Felsefesi, Irkçılık, Cinsiyetçilik

ABSTRACT

Kant identified the fundamental question of his philosophy by a question “What is a human being?” However, he never provided a clear answer to this question in any of his works. I argued that this is due to the nature of Kant’s philosophical approach. In the thesis, I examined Kant’s views on human knowledge and action. When we accept Kant’s understanding of knowledge, I claimed that we cannot strongly defend the idea of universal morality. The first part of the thesis includes discussions about the pure elements of Kant’s philosophy, namely theoretical reason, practical reason, aesthetics, and their complement, anthropology. In the *Critique of Pure Reason*, Kant showed that due to the structure of the empirical world and the human mind, we cannot reach definite and necessary definitions regarding concepts and judgments. In his *Second Critique*, the *Critique of Practical Reason*, he argued that every rational being will only reach the idea of universal morality by using his/her reason. When these two results are considered together, it becomes evident that the subject and object of morality become uncertain. In the second part, I examined Kant’s views on human beings, individuals, gender, and races to support my claim of uncertainty in the subject and object of morality. In Kant’s philosophy, being human is associated with morality, but the boundaries of the concept of human are not clear. It is uncertain who will be moral agent or to whom morality applies. To demonstrate this, I discussed Kant’s views on women and races other than European nations. As a result, I claimed that Kant evaluated the capability of being moral as exclusive to European white males. In the third part, I evaluated his thoughts on society, human history, enlightenment, education, the realm of purposes, law, property, citizenship, and world citizenship. As a result of this evaluation, I argued that in the domain of society where the moral law is applicable, only European white males can be world citizens, and only European states can join the world federation.

Keywords: Immanuel Kant, Human Being, Moral Philosophy, Epistemology, Political Philosophy, Racism, Sexism

ÖNSÖZ

Ahlak felsefesine dair sorular, lisans hayatımdan beri ilgilendiğim meseleler olagelmıştır. Lisansüstü hayata adım atmamı sağlayan bu meraklı. Evrensel ahlak düşüncesi çerçevesinde gelişen problemler hayatta cevabını aradığım soruların başında gelmektedir. Evrensel ahlakın imkânı, insanın aklıyla ahlaka erişip erişemeyeceği ve nübüvvet gibi konuların etrafında bu sorular şekillenmiştir. Bu sebeple tezimde ahlak felsefesi çalışmak özellikle evrensel ahlak bağlamındaki meseleleri ele almak benim için çok önemlidir. Evrensel ahlak düşüncesi denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biri olan Kant'tır. Bu yüzden Kant'ın ahlakına dair bir şeyler çalışmak istedim. Kant ve ahlak felsefesi üzerine yaptığım okumalar sonucunda "Kant'ın teorik akıl eleştirisi ile evrensel ahlak düşüncesi ve bu düşüncenin yansımaları tutarlı bir şekilde değerlendirilebilir mi?" sorusu ortaya çıktı. Bu soru yukarıda zihnimde dolandığını ifade ettiğim soruların bir yansımasıdır. Netice olarak bu çalışma; benim sorularımın, arayışımın ve yolculuğumun bir parçasıdır. Bu tez, evrensel ahlakı, teorik felsefeyi ve Kant'ı anlama çabamı ifade etmektedir.

Tezin yazımındaki acı-tatlı süreçte desteklerini, ilgisini ve değerli yorumlarını esirgemeyen; her problemimi itina ile dinleyen ve çözmeye çalışan, akademi ve hayat dengesini kurabilmemde yardımcı olan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Rahim Acar'a minnettarım. Tez savunma jürime katılma nezaketi gösteren, konunun şekillenme sürecinde beni dinleyen, argümanlarımın sağlamasını yapan, kıymetli yorumlarıyla ufku açan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet Ayhan Çitil'e müteşekkirim. Tez savunmasına katılma inceliği göstermekle beraber tezimi dikkatlice okuyup tashih eden değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin Nebi Güdekli'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Tez konusu önerimi okuyup değerlendiren güzide hocam Doç. Dr. Hümeysra Özturan'a ve tez konusunun şekillenme sürecinde kaynaklara erişmemde yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Umut Eldem'e teşekkür ederim. Destekleriyle, anlayışlarıyla her daim yanımda olan biricik aileme, hayatımdaki önemli kararları vermemde akliselimle bana yardımcı olan, sıkıntılarımı dinleyen ve mutluluğumu paylaşan nadide dostum Melike Yıldırım Esen'e, teze dair meselelerde beni ilgiyle dinleyen, daima yanıma olan ve bu süreci beraber atlattığım sevgili arkadaşım Büşra Varır'a sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak bu tartışmanın zeminini inşa eden, zihnim ve ufku açan, nesillere ilham olmuş Immanuel Kant'a saygılarımla.

6 Şubat Depremi'nde, ahlaki ete kemiğe büründüren değerli arama kurtarma ekiplerine.

AYŞE SAĞLAM

Üsküdar, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KANT FELSEFESİNİN TEMEL UNSURLARI	8
1.1. Akıl.....	8
1.2. Teorik Akıl.....	10
1.2.1. Yargılar.....	12
1.2.2. Kavram.....	13
1.3. Pratik Akıl.....	15
1.3.1. Özgürlük.....	17
1.3.2. Ahlak.....	20
1.3.3. Buyruk, Düstur ve İsteme.....	22
1.3.4. Ahlak Yasası.....	24
1.3.5. Ahlaklılık.....	26
1.3.6. Ödev.....	27
1.3.7. Amaç.....	29
1.4. Yargı Yetisi.....	30
1.5. Antropoloji.....	32
2. BÖLÜM: KANT DÜŞÜNCESİNDE İNSAN VE ÖTEKİ	35
2.1. İnsan.....	35

2.1.1. İnsanın İkili Yapısı.....	38
2.1.2. İnsanın Ahlakiliği.....	40
2.1.3. Kişi.....	42
2.2. İnsanın Öteki ile İlişkisi.....	43
2.3. Irk.....	47
2.3.1. Irkların Hiyerarşisi.....	47
2.3.2. Kant'ın Farklı Irklara Dair Yorumları.....	49
2.3.3. Kant'ın Irk Teorisine Yönelik Eleştiriler.....	51
2.3.4. Köleler.....	53
2.4. Cinsiyet.....	57
3. BÖLÜM: KANT DÜŞÜNCESİNDE İNSAN VE TOPLUM.....	63
3.1. Toplum.....	63
3.1.1. Aydınlanma.....	65
3.1.2. Eğitim.....	66
3.1.3. İnsanlık Tarihi.....	68
3.1.4. Amaçlar Âlemi.....	71
3.2. Siyaset.....	72
3.2.1. Hukuk.....	73
3.2.2. Hak.....	76
3.2.3. Mülkiyet.....	78
3.2.4. Yurttaşlık.....	80
3.2.5. Dünya Yurttaşlığı.....	83
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA.....	94

KISALTMALAR

bkz.	: bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

Felsefe, insanın bir faaliyeti olmasıyla birlikte en temel konularını da yine insan oluşturmaktadır. İnsanın nasıl bir varlık olduğu, ne yapması gerektiği ve neler umabileceği gibi konular bunların başında gelmektedir. Zamanla felsefenin yöntemi, kaynakları gibi konular değişip farklılaşsa da temel meseleleri güncelliğini korumaktadır. Felsefi yöntemin değişim noktalarının en önemlilerinden biri modern düşüncenin ortaya çıkmasıdır. Bu düşüncenin kurucularından biri de Immanuel Kant'tır (d. 1724/ö. 1804). O, kendisinden önceki paradigmayı değiştirmiş ve yeni bir felsefi yöntem iddiasında bulunmuştur. Onun eleştirel felsefesi insana odaklanmıştır. Betül Çotuksöken'in de belirttiği üzere Kant, tüm eserlerinde "İnsan nedir?" sorusunu sormuş ve bu soruyu cevaplandırmaya çalışmıştır (Çotuksöken 2021: 112). Bu tez, başlığında ifade ettiğim gibi Kant'ın ahlak felsefesini ele almaktadır. Onun, insana dair düşünceleri ve bu düşünceler etrafında gelişen tartışmalar tezimin ana noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışma, Kant düşüncesinde ahlaki özne ve nesne unsurlarına yoğunlaşmakta ve bu kavramların belirsiz olduğunu iddia etmektedir.

Kant düşünce sistemini inşa ederken bir amaç gözetmektedir. Bu amaç, insanın ne olduğunu bulmaktır. Böylece insan peşine düştüğü soruların anlamını idrak edebilecektir (Cassirer 2020: 102). Ben de tezimde insanın ne olduğuna dair işaretlerin izini sürerek, Kant felsefesindeki insana dair olan düşünceleri değerlendireceğim. Bu değerlendirmeyi yaparken hem meseleye Kant perspektifinden yaklaşabilmek hem de bir yol haritası oluşturması için Kant'ın sorularını esas alacağım. Kant'a göre aklın tüm ilgisi üç soruda birleşir ve bu üç soru dördüncü sorunun hazırlayıcısıdır:

1. "Neyi bilebilirim?" Bu soru teoriktir.
2. "Ne yapmam gerekir?" Bu soru pratiktir.
3. "Ne umabilirim?" Bu soru hem teorik hem pratiktir. (Kant 2019a: 467-468)
4. Son olarak dördüncüsü "İnsan nedir?" sorusudur ki bununla da antropoloji ilgilenmektedir. (Kant 2021e: 28)

Burada da göreceğimiz gibi Kant düşüncesinde insan kavramından bahsetmek istiyorsak onun tüm felsefi çabası ile muhatap olmamız gerekmektedir. Nitekim Kant'ın tüm felsefi çabası, insanın bilme ve eyleme dair durumunu, evrenselleştirilebilir ilkeler ve tamamen insanla temellendirilebilir şekilde açıklamaktır (Çotuksöken 2021: 98). Bu sebeple Kant, ilk olarak *Saf Aklın Eleştirisi*'ni kaleme almıştır. Onun *İlk Kritik*'te yapmak istediği şey, insanın bilme durumuna dair sınırını çizmektir: İnsan neyi, nasıl bilebilmektedir? Bu iki konu, *İlk Kritik*'te ortaya konmuştur. Kant, akla sınır getirerek onun yapacağı ve yapamayacağı şeyleri belirlemiştir. Kant'a göre saf akıl yalnızca deneyim dünyasına dair yargılarda bulunabilir ve bu hududu geçemez. Meşhur metafiziğin elenmesi meselesi de tam olarak buradan kaynaklanmaktadır. Böylece nesnelere, bilebileceğimiz ve düşünebileceğimiz şeyler olarak ayrılmaktadır. *Birinci Kritik* bilebileceğimiz nesnelere belirlerken aynı zamanda başka dünyaya ait bir

kapıyı aralamaktadır. Bu dünya, insanın yalnızca düşüncesine konu olabilen bir dünyadır. Böylece mekanik nedenselliğin hâkim olduğu duyular dünyasına hapsolan insan bu sıkışıklıktan kurtulabilmekte ve kendini özgür bir varlık olarak düşünebilmektedir. Kant'a göre insan bağımsızlığıyla kendini ortaya koymalıdır, Ernst Cassirer'in (d.1874/ö.1945) veciz ifadesiyle '*dümeni tesadüfün elinden almalıdır*' (Cassirer 2020: 6). Bu cümle bize, Kant'ın insana biçtiği ödevi göstermektedir. İnsan, deneyim dünyasındaki bağımlı halini özgürleşerek kurtarmalı ve kendini var etmelidir.

Kant felsefesinin tamamı, insan doğasının temel ilkelerini tahlil ederek onun amacını ortaya çıkartmaktadır. Elbette, bu amacın gerçekleşmesi için insanın nasıl çalışması gerektiğini de göstermektedir. *Birinci Kritik* ve *İkinci Kritik*, insanı rasyonel, doğal bir varlık olarak değerlendirmektedir (Van de Pitte 2022: 26-29). Bununla birlikte Kant, *İkinci Kritik*'te özgür varlık olarak insanı ele almakta ve insanın özgür olmasının sonuçlarını değerlendirmektedir. Aysel Demir, Kant'ın bu *Kritik*'teki amacını, tüm insanların günlük deneyimlerinden hareketle ulaşabileceği ve herkesçe istenecek genel-geçer ahlak yasasını aramak olarak belirlemiştir (Demir 2020: 89). *İkinci Kritik*, insandan ziyade akıl sahibi olan tüm varlıkları konu edinmektedir. Zaten *Kritik*'in can alıcı noktasını da burası oluşturmaktadır. Burada Kant, akıl sahibi olan tüm varlıklara bir ahlak teorisi sunmaktadır. Sonuç olarak, akıl sahibi olmak ve ahlaklı olmak birbirini gerektiren nitelikler haline gelmektedir. Bu *Kritik* bizlere, ahlak yasasının bir sonucu olarak insanların eşitliğini ve değerliliğini vazeder. Bununla birlikte o, şunu da ortaya koymaktadır: Her insan ahlaklılığa ulaşabilir ve herkesin isteyebileceği ahlak yasası mevcuttur. Burada tüm akıl sahibi varlıklar eşitlenmekte ve onlar ahlak yasasının idrakine varmaktadır. Kant'ın *İkinci Kritik*'te yaptığı şey saf felsefedir.

Ahlakın uygulanması söz konusu olduğunda ise bu durumun bağlı olduğu noktalar bulunmaktadır. Nitekim uygulama alanı, saf felsefe alanı gibi değildir; koşullara bağlıdır. Ahlak uygulamasının bağlı olduğu koşullar deneysel etkenlerdir ve bu etkenler içerisindeki baş etken insan doğasıdır (Thomson 2021: 111). Tecrübe ve değişkenlerin olduğu bir dünyada, uygulama problemlerinin açığa çıkması şaşırtıcı değildir. Gördüğümüz üzere Kant yolun başlangıcında, yani *İkinci Kritik*'te, herhangi bir yetkinliği, ırkı, tavrı, meşrebi, tecrübeyi ve eğitimi esas almamaktadır. Zaten ahlak probleminin çözümüne başka bir şeyi esas alarak başlasaydı evrensel bir ahlak yasası sunduğunu bile iddia etmemiz mümkün olmazdı. Çünkü evrensellik iddiasında bulunduğumuz her mevzuda istisna oluşturabilecek şeylerden kaçınmamız gerekmektedir. Kant gibi 'saf' bir yasa iddiasında bulunuyorsak 'saf' olmayan şeyleri sistemimize sokmamız bizi çıkmaza sürükleyecektir. Peki, fenomenal dünyada bir şeyi bu kadar 'saf' tutabilir miyiz? Kant'ın ilk iki *Kritik*'i hariç eserlerinde saf olmayan dünya mevcuttur. Ben de bu tezde, Kant'ın ilk iki *Kritik*'ini esas alıp kabul ettiğimizde, saf olmayan dünyaya ait düşüncelerinde ne gibi problemlerin çıkacağını Kant'ın antropoloji, estetik, hukuk, siyaset, tarih gibi alanlardaki yazılarından örneklerle ortaya koymaya çalışacağım.

Bu çalışmada, insana ait olan durumları ve fiilleri detaylıca inceleyip Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde insan için belirlediği sınırı kabul etmemiz durumunda *İkinci Kritik* olan *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde

ortaya konan evrensel ahlak düşüncesinin savunulabilir olup olmadığını tartışacağım. Ahlak teorisinin yansıması olan insan, toplum, tarih ve hukuka dair düşüncelerinde ortaya çıkan problemleri, bu imkânı tartışırken ele alacağım. Tezde, Kant'ın felsefi sistemini inceleyecek bununla birlikte incelediğim konuları bu çerçeve içerisinde açıklayacağım. Tüm bu incelemeler, arka planda Kant'ta evrensel insan tanımına erişmeden evrensel ahlaktan da bahsedemeyeceğimiz düşüncesini desteklemektedir. Kant'ın *İlk Kritik*'te ortaya koyduğu dünya anlayışını kabul etmemiz durumunda *İkinci Kritik*'te vazettiği evrensel ahlaktan bahsetme gücümüzü kaybedeceğimizi iddia edeceğim. Bunu yaparken Kant'ın kendi eserlerinden örnekler getirip iddiamı destekleyeceğim. Kant'ın istisnalarının, istisnadan ziyade bir çoğunluk oluşturduğunu ve bu durumun *İlk Kritik*'in ortaya çıkardığı bir problem olduğunu ortaya koyacağım.

Bu tezde, Kant'ın düşünceleri etrafında şekillendiği yazılarının tamamında yukarıda belirttiğim amaçlar doğrultusunda tarama yapmaya çalıştım. Eserlerinin neredeyse tamamı, miktarları değişiklik gösterse de tezde kullanmam gereken unsurları barındırmaktadır. Bununla birlikte Kant'ın *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, *Metafiziğin Düşleriyle Açıklamalı Bir Bilicinin Düşleri* ve *Opus Postumum* isimli eserleri konum ile direkt ilgili olmayan kitaplar olduğundan tezde yer almamaktadır. Bu eserleri bir kenara bırakacak olursak tezde yaptığım tartışmalar Kant'ın eserleri etrafında şekillenmiştir. Kant'ın kaleme aldığı her eser başlı başına bir inceleme konusudur. Tezde her birine dair detaylı inceleme yapmam mümkün değildir. Bu yüzden tezin konusu ile irtibatları gereğince eserleri ele aldım. Örneğin Kant'ın *İlk Kritik*'te ortaya koyduğu kategoriler ya da çizdiği mekanik dünya anlayışının doğru olup olmadığını burada tartışmayacağım. *İkinci Kritik*'teki özgürlük, ruh gibi postulaların gerçekliği de bu tez için tartışma konusu değildir. Kant'ın bu konulardaki varsayımlarını ve iddialarını geçerli kabul edeceğim. Nitekim tezde yapmak istediğim şey de bunların olduğu gibi kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacak problemlere dikkat çekmektir. Özetle Kant'ın eserlerini, insana ve insanın bilme durumuna, fiillerine dair meseleleri ele almaları bakımından değerlendireceğim.

Kant'ın felsefesine dair ikincil literatür geniştir. Konum ile irtibatlı olduğunu düşündüğüm eserlerini inceledikten sonra, kimi eserlerin bağlantılı olmadığını ya da tez konusunu açacak tartışmalara girdiğini fark ettim. Tezin ana yapısını Kant'ın eserleri oluşturduğundan ve pek çok alan üzerine çalıştığımından, ikincil literatürden temel eserleri belirlemek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte ele aldığı tartışmalar açısından bazı eserlerin katkısı daha fazladır. Ayhan Çitil'in *Kant Okumaları -Birinci Kritik-* adlı kitabı Kant'ın *İlk Kritik*'te ele aldığı noktaları daha iyi idrak etmemi sağlamıştır. Kant'ın ırk hiyerarşisine dair düşüncelerinde değişikliğe gittiğini iddia eden Pauline Kleingeld'in "Kant's Second Thoughts On Race" adlı makalesi ve ona cevaben böyle bir değişiklik olmadığını öne süren Robert Bernasconi'nin "Kant's Third Thoughts on Race" isimli makalesi, Kant'ın ırk teorisinde nasıl bir konum alacağımda belirleyici olmuştur. Benzer şekilde kadınların ahlaki fail ya da yurttaş olup olmadıklarını tartışan Helga Varden'in "Kant and Women", Susan Mendus'un "Kant: "Dürüst Ama Dar Kafalı Bir Burjuva mı?" ve Mari Mikkola'nın "Kant On Moral Agency and Women's Nature" isimli makaleleri,

Kant'ın kadınlar hakkındaki düşüncelerini daha detaylı incelememde yardımcı olmuştur. Bu konuda özellikle belirtmem gereken bir çalışma olan Christophe Sabourin'in "Can She Think For Herself? - Kant on Women and Enlightenment" isimli doktora tezi, Kant'ın kadınlar hakkındaki düşüncelerini tüm yönleriyle ele almaktadır. Belirtmek istediğim son çalışma Jordan Pascoe'nun *Kant's Theory of Labour* adlı kitabıdır. Kant'ın felsefesini iş ve çalışma yönünden inceleyen bu eser, Kant'ın insanlar hakkındaki düşüncelerine farklı bir pencereden bakmamı sağlamıştır. Bu eserlerin hepsi Kant'ın felsefesini belirli bir yönden ele almakta ve tartıştıkları konuları müstakil olarak değerlendirmektedir. Tüm bu çalışmalardan farklı olarak Kant'ın felsefesine bütüncül yaklaşacağım ve birbirinden bağımsız gözükten bu problemlerin aslında birbirleri ile bağlantılı olduğunu göstermeye çalışacağım.

Türkiye'de Kant'ın felsefesine dair çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte Kant üzerine yazılan tezler çok fazla değildir. Kant'ın ahlak, siyaset ve hukuk felsefelerine dair yapılan çalışmalar ise daha azdır. Bunlar içerisinde konum ile irtibatlandırılabilir tezler bulunmaktadır. Şanser Vurgun, "Ahlâk Felsefesinden Hukuk Felsefesine Immanuel Kant" adlı tezinde Kant'ın ahlak felsefesi ve hukuk felsefesine dair görüşlerini açıklamalı olarak ele almaktadır. Bu tezde Kant'ın bilgi felsefesi, estetik ya da antropoloji alanında yazdıkları ele alınmamıştır. Bununla birlikte ele alınan yöntem bakımından da tezinden ayrılmaktadır. Nitekim tezde daha çok açıklayıcı bir anlatım takip edilmiştir. Kadınlara ya da ırklara dair tartışmalara da yer verilmemiştir. Bir başka çalışma olarak Sümeyye Şen, "İnsan Ontolojisi Açısından Immanuel Kant'ta Kişi (Person) Kavramı" isimli tezinde Kant'ın kişi kavramı üzerine yoğunlaşmış ve değerlendirmelerini bu çerçeveden yapmıştır. İnsan doğası soruşturmasını yalnızca Kant odaklı yürütmemiş, ilkçağ felsefesinden modern felsefeye kadar bazı isimleri ve dinleri de tartışmaya dahil etmiştir. Bu tezden de çalışmam pek çok yönden ayrılmaktadır. Tezinde yalnızca Kant'ın felsefesine odaklanmam, yalnızca ahlak felsefesine ait değil, diğer alanlardaki çalışmalarını da tartışmaya dahil etmem bu farklardan birkaçıdır. Bir diğer çalışma Nurevşan Marş'ın, "Kant'ın Ahlak Yasasının Normatif İçeriği: Maksimleri Yeniden Düşünmek" başlıklı tezidir. Burada o, Kant'ın ahlakının biçimsel bir ahlak olduğu yönünde yapılan eleştirileri ele almaktadır. Kant'ın ahlak felsefesinin düsturlarına odaklanan bir tezdur. Özlem Duva Kaya, "Kant'ın Felsefi Antropolojisi ve Çağdaş Felsefeye Etkileri" adlı tezinde Kant'ın antropolojiye dair düşüncelerini ele almış ve kendinden sonraki filozofları nasıl etkilediğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Nazlı Denir Dincer, "Kant Düşüncesinde İnsan Kavramı ve Özgürlük Anlayışı" ismini verdiği tezinde İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde bulunana devlet, aile, toplum iradesi gibi dışsal zorlayıcı otoriteleri Kant ahlakı bağlamında değerlendirerek eleştirmektedir. Hakan Çörekçioğlu, "Bir Politika Filozofu Olarak Kant" adlı tezinde Kant'ın genel felsefesine dair açıklamalarda bulunduktan sonra aklın kamusal kullanımı ve aydınlanma meselesine eğilmiştir. Sonuç olarak Kant'ın teorik ve pratik felsefesinin hedefleri bakımından politik olduğunu vurgulamıştır. Ayşin Çelebi'nin, "Kant Felsefesinde İnsan" adlı tezi ve Nihat Al'ın, "Immanuel Kant'ın Eleştirisi Felsefesinde İnsan Sorunu" isimli tezi, Takiyyettin Mengüşoğlu'nun (d. 1905/ö. 1985) Kant'a dair değerlendirmelerini esas alıp Kant'ın insan düşüncesini

ortaya koymaktadır. Son olarak Bükem Özçeri'nin "Kant'ın Pratik Felsefesinde Beden Problemi" başlıklı tezi, diğer tezlere nazaran çalışmamla daha yakın bir konuyu içermektedir. Özçeri, Kant'ın evrensel ahlak düşüncesi ile beyaz erkekler hariç bedenlerin nasıl ilişkili olduğunu açıklamaktadır. Kant'ın diğer bedenleri dışlıyor oluşunun evrensel ahlak düşüncesi ile çelişip çelişmediğini değerlendirmektedir. Kant'ın ahlak görüşünün günümüz için çözüm olabileceğini bu sebeple evrenselliğe zarar veren düşüncelerinin dönüştürülmesi gerektiğini önermektedir.

Gerek İngilizce literatürde gerek Türkçe literatürde yapılan çalışmalar, Kant çalışmaları açısından değerlidir. Bununla birlikte ben tezimde Kant'ın ahlakın evrenselliği konusundaki görüşlerini, insanın bilme yetilerine dair düşünceleriyle birlikte değerlendirmeyi amaçlıyorum. Bu sebeple tezim mezkûr çalışmalardan ayrılmaktadır. Kant'ın insana dair düşüncelerine bu yönlü bütüncül bakan bir çalışma bulunmamaktadır. Tezde yapmak istediğim şey, daha önce de belirttiğim gibi Kant'ın insana dair düşünceleriyle ilintili olan meseleleri bir bütün olarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Daha önce yapılan çalışmaların hiçbiri, Kant'ın ahlak felsefesindeki zafiyetleri *İlk Kritik* ile irtibatlandırmamışlardır. Bu problemleri fark eden ve ortaya koyan çalışmalar çözüm olarak ya problemi görmezden gelmeyi önermiş ya da bu zafiyetlerin Kant'ın kendi zihni yapısı ve döneminden kaynaklandığını iddia etmişlerdir. Hiçbiri bu sorunların, Kant felsefesinin bizatihi kendinden kaynaklı bir problem olduğuna değinmemiştir. Bu tezin iki özgün noktası bulunmaktadır. Bunların ilki Kant'ın bilgi felsefesi, ahlak, siyaset, estetik, antropoloji, hukuk gibi alanlarda yaptığı çalışmaların tamamını tartışmaya dahil etmesidir. İkincisi ise Kant'ın bilgi felsefesi hariç yazılarında ortaya çıkan problemlerin sebebini bilgi felsefesi olarak belirlemesidir.

Bu tez, giriş ve sonuç bölümleri hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Üç bölümü Kant'ın ahlaki özne ve nesne konusundaki belirsiz düşüncelerini ortaya koymak için planladım. Bunun yanı sıra her bölüm kendi içerisinde bir bütünlük oluşturmakta ve tek başına tez yazılabilecek meseleler içermektedir. Bunun farkında olmakla birlikte, bu sorunlar tezin amacını daha iyi ortaya koyabilmek için değinmem gereken noktalar olduğundan onları ele almam gerekmektedir. Bu konuları yalnızca tezin bütünü için gerekli olan tartışmalar bakımından ele alacak, her bir problemin ince detaylarını tartışmayacağım. Böyle detaylı bir inceleme hem tezin kapsamını aşmakta hem de halihazırda detaylı çalışmalar bulunduğu beyhude bir çabaya yol açabilmektedir. Tezin ilk bölümünde Kant'ın teorik, pratik, estetik ve antropolojik görüşlerini tez ile irtibatlı şekilde ele alacağım, ancak detaylarına girmeyeceğim.¹ Birinci bölümde, Kant'ın *Kritik*'lerinin sırasını takip edeceğim. İlk olarak akıl kavramını ele alacak ardından aklın, teorik ve pratik boyutlarını değerlendireceğim. Tezin ana unsuru Kant'ın ahlak felsefesi

---

¹ Kant'ın ahlak hakkındaki görüşleri için bkz. Wood, A. W. (1999), *Kant's Ethical Thought* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press. Kant'ın dine dair düşüncelerinin tez konusu ile doğrudan alakası olmadığından tartışmalara katmadım. Kant'ın ahlak ve dine dair düşünceleri için bkz. Wood, A. W. (1970), *Kant's Moral Religion* (1. Baskı), New York: Cornell University Press. Kant'ın pratik felsefesi hakkındaki pek çok tartışma ve bilgiye erişmek için bkz. Beck, L. W. (1963), *A Commemorative on Kant's Critique of Practical Reason* (1. Baskı), Chicago: The University of Chicago Press. Kant'ın felsefi antropolojiye dair görüşleri için bkz. Van De Pitte, F. P. (1971), *Kant as Philosophical Anthropologist* (1. Baskı), Dordrecht: Springer.

olduğundan, teorik akla dair tartışmalar insan tanımına erişip erişemeyeceğimizi ortaya koymak adına yargılar ve kavramlar ile sınırlı olacaktır. Pratik akıl alt başlığında ise insanın pratik yanının temel unsuru özgürlük kavramını ele alacak ardından bu kavramın bağlantı zincirini takip edeceğim. Bu zincir kısaca şu şekilde ilerlemektedir: Kişi özgür olduğu için ahlak kavramına ulaşmaktadır. Bu sebeple bu alt başlıkta önce ahlak kavramını müstakil olarak inceleyeceğim. Ardından Kant için ahlak, iyi isteme ile irtibatlı olduğundan buyruk, düstur ve istemeyi ele alacağım. Buyruk çeşitlerinden biri olan kategorik buyruk bizi ahlak yasasına götürecektir. Böylece ahlak yasasına kısaca değineceğim. Bir sonraki alt başlık olarak ahlaklılık kavramını ele alıp Kant'a göre ahlaklı olmanın sebebi olan ödev düşüncesine geçeceğim. Son olarak ödev kavramının ortaya çıkardığı bir sorun olan mutluluk ve erdem arasındaki çatışkı bizi nihai amaç düşüncesini açıklamaya götürecektir. Bu bölümde ahlaka dair tartışmalar geniş yer tutacaktır. Diğer alt başlıklar olarak yargı yetisi ve antropolojiye dair düşüncelerine değinerek bölümü tamamlayacağım. Yargı yetisine dair tartışmalar, *Üçüncü Kritik*'in ilk iki *Kritik*'i birleştiren unsuru olması ve cinsiyet ile irtibatları sebebiyle güzel ve yüce kavramları hakkında olacaktır. Son olarak antropoloji hakkında yürüteceğim tartışma, Kant'ın *Kritik*'leri hariç yazılarını görmezden gelmeyi önerenlere, antropolojinin Kant felsefesinin tamamlayıcı unsurlarından biri olduğunu öne sürerek cevap verme amacı taşımaktadır.

Tezin ikinci bölümü Kant'ın insan, cinsiyet, ırk, öteki ile irtibat gibi düşüncelerine odaklanmaktadır. Bu bölümde Kant'ın evrensel ahlak düşüncesini farklı bireyler üzerinden nasıl zedelediğini açıklayacağım. İlk olarak Kant'ın insana dair görüşlerini² genel olarak inceleyeceğim. İnsanın ikili yapısı, ahlakiliği ve kişiliği bu incelemenin alt başlıkları olacaktır. Kant'ın evrensel ahlak yasasında vazettiği, insanları amaç edinme prensibinden dolayı insanın öteki ile olan ilişkisini de ele alacağım. Ardından Kant'ın ırklara dair görüşlerini ırk teorisini temele alarak açıklayacağım. Kant'ın farklı ırklara dair yorumlarını inceledikten sonra ırk teorisine yöneltilen eleştirileri ve savunuları değerlendireceğim. Örneğin Kleingeld'in Kant'ın ırk hiyerarşisi düşüncesinden vazgeçtiği iddiasına karşı çıkacağım. Charles W. Mills'in (d.1951/ö.2021) tutarlı eşitsizlikçi görüşüne daha yakın olmakla birlikte bu problemin Avrupa merkezilikten değil, bilgi felsefesinden dolayı olduğunu iddia edeceğim. Bu alt başlıkta son olarak ırk ile irtibatlandırıldığından Kant'ın kölelik hakkındaki düşüncelerini kısaca açıklayacağım. İnsana dair son başlığımız cinsiyet olacaktır. Kant'ın ahlaka dair düşüncelerinin ikinci önemli unsuru kadınlara dair düşünceleridir. Bu alt başlıkta Kant'ın kadınları ahlaki fail olarak görüp görmediğini, insan olarak değerlendirip değerlendirmedini tartışacağım. Helga Varden, Mari Mikkola, Gülşah Gece gibi yazarların Kant'ın kadınları ahlaki fail olarak gördüğü iddialarına katılmayacak; Hannelore Schröder, Carole Pateman, Cornelia Klinger gibi düşünürlerin pozisyonu olan kadınların ahlaki faillikten dışlandığı düşüncesini savunacağım. Ancak ırklar konusundaki yaklaşımım burada da

---

² İnsan hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Louden, R. B. (2011), *Kant's Human Being –Essay on His Theory of Human Nature* (1. Baskı), New York: Oxford University Press. Kant'ın antropolojisi hakkında farklı tartışmaları için bkz. Jacobs, B., Kain, P. (Ed.) (2003), *Essays on Kant's Anthropology* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press.

sürecektir. Bu düşünürlerden farklı olarak kadınların dışlanmasının sebebini dönem şartları olarak değerlendirmeyeceğim. Bu durumun Kant'ın bilgi felsefesinden kaynaklandığını öne süreceğim.

Son olarak üçüncü bölümde, Kant'ın aydınlanma, toplum, tarih, siyaset ve hukuk felsefelerinde insana dair olan noktaları incelemeye alacağım. İkinci bölümde bireyler üzerinden yürüttüğüm tartışma bu bölümde diğerleri ile daha irtibatlı olan ve türe özgü noktalara yoğunlaşacaktır. Öncelikle Kant'ın topluma dair düşünceleriyle bağlantıları dolayısıyla aydınlanma, eğitim, insanlık tarihi ve amaçlar alemi kavramlarını ele alacağım. Bu kavramlarda odaklandığım noktalar ahlak ve insan düşüncesiyle irtibatlı olacaktır. Örneğin eğitim hakkındaki görüşlerini eğitim bilimleri açısından incelemeyeceğim. Eğitime olan yaklaşımım eğitimin insan için önemi ve kadınların eğitim içerisindeki yerinden ibarettir. Ardından siyaset alt başlığına geçeceğim. Burada hukuk, hak, mülkiyet, yurttaşlık ve dünya yurttaşlığı başlıklarını değerlendireceğim. Kant'ın hukuk felsefesinin, ahlak felsefesinin bir parçası olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bunu göstermek amacıyla önce onun hukuka dair görüşlerini değerlendireceğim. Bununla birlikte insanın haklara sahip olması hak kavramını ele almamı sağlayacaktır. İnsan haklarını ve hak kavramının mahiyetini kısaca açıklayacağım. Ardından yurttaşlığın ön şartı olması bakımından mülkiyet düşüncesini serimleyeceğim. Yurttaşlık konusunda dikkat çekeceğim nokta ise Kant'ın aktif yurttaş-pasif yurttaş ayrımı olacaktır. Hür erkekler hariç bireylerin aktif yurttaşlıktan dışlandığını ortaya koyacağım. Burada örneğin kadınların aktif vatandaşlığa yükselebileceğini düşünen Helga Varden'a karşı çıkacağım. Son olarak Kant'ın felsefesinin nihai unsuru olan dünya yurttaşlığı kavramını tartışacağım. Bu kavramın Kant'ın ırklara ve insanlara dair düşünceleriyle birlikte değerlendirildiğinde nasıl bir çelişkinin ortaya çıkacağını göstereceğim.

BİRİNCİ BÖLÜM: KANT FELSEFESİNİN TEMEL UNSURLARI

Kant'a göre içerikli felsefe, doğa ya da özgürlük yasalarıyla ilgili olmasına bağlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğa ile ilgili kısma fizik, özgürlük ile ilgili kısma ise etik denir. İlkinde doğa yasalarını belirlemek söz konusuysen etikte istemenin yasaları belirlenmektedir. Bu iki kısmın her biri için biri tecrübi, biri akli olmak üzere iki veçhe mevcuttur. Etiğin tecrübi tarafı pratik antropoloji, akli kısmı ise ahlak olarak isimlendirilmektedir. Ahlak felsefesi, bu özel anlamında kullanıldığında, deneysel her şeyden soyutlanmıştır. Kant bu soyutlamayı mutlak zorunluluk için geçerli görmektedir. Soyutlama öyle bir boyuttur ki bir buyruk söz konusu olduğunda, bunun insanlar için geçerli ama diğer akıllı varlıklar için geçerli olmadığı söylenemez (Kant 2018: 2-4). Yani tüm akıllı varlıklar için geçerli sayılmaktadır. İnsanın ne olduğunu araştırdığım tezin bu bölümünde Kant'ın yukarıda bahsettiğim ayırımına sadık kalarak önce teorik felsefesini ele alacağım. Teorik felsefe incelemesi, evrensel tanımlara erişip erişemeyeceğimizi görebilmemiz açısından önemlidir. Böylece insanın tanımına ulaşabilmemizin imkanını sorgulayacağım. İnsan tanımını yanında ırklara ve cinsiyetlere dair zorunlu belirlemelerin mümkün olup olmadığı da deneysel alanda kesin ve zorunlu bilgilere erişebilmemizle ilgilidir. Ardından pratik felsefesini ve estetiğe dair görüşlerinin tez ile irtibatlı noktalarını değerlendireceğim. Evrensel ahlak düşüncesinin nasıl ortaya konduğu ve ahlaklı olabilmenin şartlarının neler olduğu tez için önemli unsurlardır. Son olarak antropolojiye dair görüşlerini kısaca açıklayacağım. Antropolojinin konum açısından önemi, onun ahlak yasasının uygulama alanına dair düşünceleri içermesi ve insan hakkında bilgiler vermesidir. Tüm bunları yaparken Kant'ın *Kritik*'lerinin sıralamasına bağlı kalacağım. Bu sebeple ilk kısımda tartışmalar *Saf Aklın Eleştirisi* isimli eserinde bahsettiği konular etrafında gelişecektir. İkinci kısım, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde ortaya konan problemler çerçevesinde ilerleyecektir. Ardından *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'ni baz alarak tezin bütünü için gerekli noktaları ele alacağım. Son olarak *Kritik*'lerinden bağımsız bir alan olan antropolojiye odaklanacağım. Böylelikle birinci bölümün önemli kısmını, tezin konusu için elzem olduğundan, ahlaka dair tartışmalar oluşturacaktır.

1.1. Akıl

Kant felsefesini akli merkeze alarak ilerletmiştir. Bu sebeple ilk olarak akıl kavramını ele almamız yerinde olacaktır. Bu başlık altında aklın; anlama yetisinden farkını, özelliklerini ve amacını inceleyeceğim. Anlama yetisi ve pratik akla dair detayları diğer başlıklarda açıklayacağım. Kant, felsefenin en gerçek dramını, aklın kendi içindeki mücadelesi olarak belirlemektedir (Wood 2020: 145). Bu belirleme, onun felsefesinin nasıl bir yol çizeceğine de öncülük etmiştir. Nitekim onun eleştirileri akla yöneliktir. Kant'ın akla dair yaptığı şey, onu otonom, özgür, evrenselleşebilir hale getirmektir. Bu amacı, akli nesneye olan bağımlılığından kurtararak gerçekleştirmiştir (Saticı 2020: 10-11). Çünkü bilgi nesneye ilgisini, belirleme ya da bilfiil kılma yollarından birini kullanarak kurmaktadır. Belirleme

teorik aklın, bilfiil kılma ise pratik aklın faaliyetidir (Kant 2019a: 28). Akıl, kendisini geliştirme yeteneği de dahil, sahip olunan tüm yetenekleri yönlendirip eleştirebilen en yüksek kapasiteyi ifade eder (Wood 2008: 16). Bu yeteneklerinin yanı sıra insan aklı, kapasitesini aşan, yanıtlanamayacağı sorular tarafından rahatsız edilmektedir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'ni aklın kendi sınırını bilmesi için yazdığını ifade etmektedir (Kant 2019a: 15). Teorik aklın *İlk Kritik*'te sınırlanması, pratik akla kapı aralamaktadır.

Aklı daha iyi kavrayabilmemiz açısından anlama yetisi ile olan farkından kısaca bahsetmemiz gerekmektedir. Anlama yetisi, sınırlı biçimde iş gören bir yeti olmasına karşın herhangi bir şey hakkında konuşabilmemiz için gereken en temel unsurdur. Akıl ise kendi vasıtasıyla deneyim ve algılama olmaksızın yasa olabilecek ilkeler ortaya koyabilmektedir. Akıl pratik alanda, anlama yetisi ise doğa alanında yasa koyucudur (Basut 2022: 11-12). Anlama yetisi ile fenomenlere yalnızca biçim bakımından yasa koyabilirken akıl, "*Her şey sanki...mış gibi olup biter*" diyen yetidir. Bunun sebebi fenomenlerin içeriklerinin, aklın idelerine karşılık gelmelerinin gerekmesidir. Bu karşılık gelmede belirlenmemiş bir uyum söz konusudur (Deleuze 1995: 59). Anlama yetisi hem doğa alanında yasa koyucudur hem de doğaya aittir. Bu sebeple insan; akıl, özgür istenç ya da ahlak gibi unsurlar olmadan sadece anlama yetisine sahip olması durumunda hayvanların en üstünü olmaktan başka bir şey olamamaktadır. İnsanın ahlaka sahip oluşu, onu hayvanların en üstününden bile bütünüyle ve özü itibarıyla farklılaştırır (Kant 2021b: 123). Buradan anlayabileceğimiz üzere insanın hayvandan öz olarak farklılaşması anlama yetisine değil, akla bağlıdır.

Aklın anlama yetisinden farkını kısaca ortaya koyduktan sonra onun ayırt edici unsurlarını ele almamız meseleyi daha iyi kavramamıza yol açacaktır. Aklın ayırt edici unsuru, onun insanların ve hayvanların paylaştığı amaçları ayırabilmenin özel bir ifadesi olmasıdır. Aklın nihai amacı, doğanın gerçekleştirebileceği bir amaç değildir. Kant bu durumu üç şekilde temellendirmektedir. İlki, değerden hareket etmektedir. Akıl insanı sadece doğanın amaçlarına ulaştıracaksa, insanın değeri nasıl hayvanlıktan üstün olacaktır? İkincisi, saçmadan hareket etmektedir. Bu akıl yürütme şu şekilde ilerlemektedir: Doğa, amacına akıllı bir varlıkla ulaşmak isteseydi, onun içgüdülerinden ziyade akıllı olmasını istemesi saçma olurdu. Sonuncusu çatışkıdan hareket etmektedir. Eğer akıl sadece bir araçsa hem ahlaki hem de hayvani tür olan insanda karşıtlık olmamalıdır. Örneğin, doğaya göre, çocuk sahibi olunacak döneme gelindiğinde çocukluktan çıkılmaktadır. Ancak kültürel olarak böyle değildir. Böylece aklın nihai amacının doğadan farklı olduğu ortaya konmaktadır. Sonuç olarak aklın kendisi aklın nihai amacı olmaktadır. Akıl ilgilere sahiptir ve bu ilgilerin yargıcı da kendisidir. Aklın bilgi, arzulama ve hoşlanma/hoslanmama duygusu yetileri vardır. Sırasıyla her bir yetinin yüksek biçimlerinin olup olmadığının sorgulanması Kant'ın üç *Kritik*'ine denk düşmektedir (Deleuze 1995: 37-40). Bu yetileri daha sonra farklı başlıklarda inceleyeceğim. Bu sebeple aklın özelliklerini incelemeye devam edebiliriz.

Akıllı doğa, kendinde amaçtır. Bu doğanın değeri, kategorik emirler için akli bir zemin sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bu değer, akli yeteneklerini ne kadar uygulayabildikleri gibi, akıllı varlıklarla ilişkili şeylere bağlı değildir. Tam tersi bu değer, her akıllı varlıkta bulunan kayıtsız ve

bütünsel bir şeyi ifade etmektedir. Bunun bir sonucu olarak her akıllı varlık eşit değere sahip olmaktadır (Wood 2020: 227-228). Burayı biraz açmam gerekirse akıllı doğa, akla sahip olan her varlığı eşitlemektedir. Aklın kullanım kapasitesi ya da akıllı varlıkların kendilerinden kaynaklanan farklılıkları, bu eşitliği bozamaz. Bununla birlikte akıl, ahlaka zemin hazırlayan yetidir. O geliştiği sürece ahlakın farkına varmaktadır. Yasanın değeri, akıllı varlıkların her birindeki rasyonel doğanın saygınlığı ve böylelikle her akıllı varlığın mutlak eşitliğidir (Wood 2020: 218). Burada Kant'ın kastettiği şey akla sahip olmak bakımından varlıkların birbirlerine eşit olduğudur. Tüm insanlar akıl özelliğini paylaşmaktadır, ancak onu kullanım açısından eşit değildirlere. Kant, entelektüel elitizm görüşünü açıkça ifade etmektedir. Ancak konu pratik akıl söz konusu olduğunda Kant ortak bir anlayış olduğundan söz etmektedir (Sabourin 2019: 33-34). Kant gördüğümüz üzere insanların teorik akıl kullanım açısından birbirleriyle eşit olduklarını düşünmemektedir. Bununla birlikte insanın gerçek değerini ortaya koyduğu pratik alanda ortak bir nokta olduğunu ifade etmiştir.

1.2. Teorik Akıl

Kant'ın pratik akla dair görüşlerine geçmeden önce kısaca teorik akıl nasıl değerlendirdiğine bakmamız uygun olacaktır. Yukarıda da belirttiğim gibi pratik akla giden yol teorik akıldan geçmektedir. Kant, *İlk Kritik*'i olan *Saf Aklın Eleştirisi*'nde insanın tecrübe sınırları içerisinde kalan bilgisinin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bunu yapmak bir bakıma insanın kendisini bilmesi ile mümkün hale gelmektedir. Çünkü saf akıl, akıllı varlıkta bulunmaktadır ve bunu anlamaya muktedir olan varlık yine insanın kendisidir (Wood 2020: 66). *Birinci Kritik*, temelde bilginin nesnesi ile irtibatını ortaya koymayı hedeflemektedir (Altuğ 1995: 11). Çünkü bu *Kritik* teorik akla yöneliktir ve teori nesneyi bilmek, belirlemek ile ilgilidir (Çitil 2021: 49). Kant'ın eleştirisi açıktır: ben bir nesneyi nasıl bilebilirim, nasıl belirgin kılabilirim, bunu hangi yolla yapabilirim? Kant eleştirisini yapana kadar tüm bilginin kendini nesnelere uydurması gerektiği varsayılmıştır, ancak bu yolla apriori belirlemeler yapılamamıştır. Kant, bu konuda Kopernik'in yaptığı gibi bir devrim yaptığını iddia etmektedir. Artık bilgilerimiz nesnelere değil nesnelere kavramlarımıza/bilgilerimize uyacaktır (Kant 2019a: 25-27). Buradan anlayacağımız üzere, nesnelere oldukları gibi bilinmemektedir. Onlara dair bilgimiz teorik aklın onları nasıl kurduğu ile ilgilidir (Özlem 2015: 14). Kant'ın yaptığı bu felsefe, transandantal idealizm olarak adlandırılmaktadır. Transandantal idealizm; duyular dünyasının sağladığı gerçekliğin tümelliğini ve zorunluluğunu; bilen öznenin, bilme koşullarıyla temellendirmektedir. Bu düşünce sisteminde, bilgide kurucu olan öznedir. Özne hem kendini hem de nesneyi kurmaktadır (Altuğ 1995: 11-12). Nesnelere, özne için birer birer hallerin toparlanması, deneyimle bir araya getirilmesi ve karşılaştırılmasından hariç başka bir yolla bilinmesi mümkün değildir (Cassirer 20217: 223). Bunun yanı sıra nesnelere, duyu verileri haricinde verilebilmesinin olanağı da yoktur (Çitil 2021: 75). Duyu verilerinin bu kadar önemli olması ve tüm bilgilerin deneyle başlamasına rağmen, tek başına deney bilgi doğuramamaktadır (Özlem 2015: 15). Kant'ta, hissetme ve kavrama; nesneye öncelenmektedir. Bu işlemlerden önce nesne yoktur. Nesne, hissetme yetisi ile oluşan temsillerin, yargı fiili ile kategorilerin

saf kavramları altına düşürülerek temsillere bilinçte sentetik birlik verilmesiyle idrak edilmektedir (Gözkan 2020: 41). Buradan anlaşılacağı üzere nesne bilinci için öz bilinç gereklidir ve öz bilinç için de görüde verilen çeşitliliğin sentezinin bilinci gerekmektedir. Çünkü bilen özne kendi birliğini, nesnel birliği kurarak kavrayabilmektedir. Öz bilincin bir başka şartı ise ben olmayan başka bir bilincin varlığıdır. Böylece transandantal ben, bilinebilir dünyayı ve içindeki nesnelere kurma imkanına sahip olan şey olarak belirlenmektedir. Özetle bu benlik, anlama yetisinin mutlak birliğinin temsilcisidir (Altuğ 1995: 19-21).

Şeylerin, kendilerinde halleri bilinmemekte, yalnızca düşünülebilir (Çitil 2021: 22). Bu sebeple şeyleri, oldukları gibi değil bize göründükleri gibi bilebiliriz (Kant 2019b: 32). Bu gördüklerimize tezahür denmektedir. Tezahür kendinde şeyle aynı şey değildir (Wood 2020: 122). O, doğası itibarıyla çeşit çeşittir. Tezahür, daima bir çeşitliliğin tezahürüdür (Deleuze 2015: 44). Tecrübe, müdrikenin, fenomeni yani tezahürü işleme ile ortaya çıkmaktadır (Yılmaz 2012: 116). Tezahürler deneyde kullanıldıkları müddetçe hakikati ortaya koymaktadır. Ancak deney sınırının aşılması durumunda yalnızca kuruntudan ibarettirler (Kant 2019b: 42). Bir şey, özneye temsil olarak görünmektedir. Bununla birlikte temsil de öznenin işleyişine tabidir (Çitil 2021: 20). Nasıl ki uzay ve zaman insandan bağımsız olmayan tezahürlerse, uzay ve zamanın içerisindeki nesnelere de aynı şekilde birer tezahürdür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus bunların yanılısına değil ampirik gerçek olduklarıdır (Wood 2020: 81). Burada dikkat etmemiz gereken bir başka nokta da var ki özne, nesnelere tarafından gelen etkiye maruz kalmaktan farklı olarak, kendi yapısınca ürünler ortaya çıkarmaktadır (Basut 2022: 73). Bu ürün ortaya çıkabilme Kant düşüncesinde öznenin kurucu olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu kuruluş, yalnızca tezahürün belirlediği koşullardadır (Deleuze 2015: 26). Burayı biraz açmam gerekirse özne nesnenin kendisini ya da onun tezahürünü inşa etmemektedir. Öznenin kurucu olduğu şey, tezahürle karşı karşıya gelmesini sağlayan şartlardır. Daha açık bir ifadeyle, öznenin kurucu şartlarında tezahür belirlemektedir. Bu sebeple elbette tezahür öznenin bağımsız değildir. Ancak öznenin kurduğu şey bizatihi tezahürün kendisi değil, tezahürün belirlediği koşullardır. Doğa denilen düzen ve yasallığı, tezahürlere, apriori olan kategoriler aracılığıyla özne vermektedir (Kant 2019a: 117). Ampirik olan farklı görülüp farklı adlandırılabilmesine karşın nesne kategorilere ve ona verilecek birliğe tabidir. Ortak olan da bu işleyiştir (Çitil 2021: 126). Her tezahür, deneysel bir öznedeki (ampirik bir 'ben'de) ortaya çıkmaktadır. Ancak daha önce geçtiği üzere her tezahürün koşulları evrensel ve zorunlu bir öznenin kaynaklanmaktadır. Tezahür, ampirik öznedeki ortaya çıkarsa da koşulları sağlayan özne transandantaldir (Deleuze 2015: 29). Tüm bunlardan yola çıkarak *İlk Kritik*'te olanaklı deneyime bir sınır getirememekteyiz. Çünkü kategorilerin, olanaklı deneyimi asla kuşatamayacağı fark edilmektedir. Nihayetinde varlık hakkında hiçbir evrensel bilgiden bahsedemez hale gelmektedir (Özlem 2015: 73). Çünkü muhayyile tanıdık olmayan ile karşılaştığında hata yapabilir, o sürekli deneme içerisinde (Çitil 2021: 152).

1.2.1. Yargılar

İnsanlara nesne olarak verilen şeylerin tamamı algıda verilmekte, tüm algılarımız, duyular aracılığıyla oluşmaktadır (Kant 2019b: 38). Duyular anlama yetisinin ifade ettiği şeyler olarak yalnızca görünümlere tekabül etmektedir ancak bu onların sadece bir yanılsama oldukları anlamına gelmemektedir (Kant 2021b: 123). Yargı vermede yapılan ilk şey, duyu algısının verdiği görüsel tasarımın, ortak özelliklere göre başka tasarımlarla bağıntıya sokulmasıdır. Daha önce geçtiği üzere Kant'a göre nesnelere bilgilere uygun düşmeli, tam anlamıyla nesne olmak için zihnin apriori biçimlerine uygun olmalıdır. Böylece bildiğimiz şey, nesnenin kendisi değil, kurulmuş hali olmaktadır (Altuğ 1995: 16-17). Kant, mektuplarının birinde, belirli bir nesneye, zorunlulukla ait olan şeylerin birincil içsel zemininin, yani gerçek özünün/doğasının keşfedilmesinin imkânsız olduğunu belirtmektedir (Kant 2021c: 128). Bunun sebebi, duyu algısının tamamlanmasının mümkün olmamasıdır. Çünkü bu algı, zaman ve mekân formlarına bağlıdır. Algılar sonsuza kadar genişletilebilirler, bu sebeple şeylere dair kavrayışımız asla tamamlanamaz (Guyer 2022: 250). İnsanlar, nesnelere kendi başlarına olan hallerine dair bilgiye erişemiyor olsa da bir yargıyı genel geçer olarak kabul etmeleri durumunda nesnel geçerlikten bahsedilebilmektedir (Kant 2019b: 49). Bir yargının nesnel olması demek, doğruluğunun veya yanlışlığının özneye bağlı olmaması demektir (Thomson 2021: 39). Kişi, tecrübenin sadece kendine özgü olmasından dolayı nesneyi tek bir açıdan tecrübe edebilmektedir. Herkes için doğruluk iddiası taşıyan hükümler verebilme yeteneğini ise tecrübe edilen şeyin, bütünüyle kendi açısına bağlı olmadığından farkında olmasından almaktadır (Wood 2020: 72). Hükümün nesnelliği ve evrensel olarak geçerli oluşu, özneyi yükleme bağlayan 'dır' koşacından kaynaklanmaktadır. Bir özne hakkında hükümde bulunurken kastedilen zorunluluk değil, muhtemel ampirik olgudur. Burada dikkat çekmemiz gereken husus şudur: bu ihtimal ifade eden yargı, mümkün zamanlar ve özneler için kural koyucu bir kuvvet taşımaktadır (Wood 2020: 100). Deneyimde verilmiş olanın ötesine geçmek akla ait ilkelerden kaynaklanmaktadır. Ancak bunların işler kılınması, deneyimin onayına ihtiyaç duymaktadır. Deneysel hayal gücünün işleyebilmesi için deneyim dünyasında bir süreklilik gerekmektedir. Örneğin zincifrenin daima kırmızı ile tasarlanması buna bağlıdır (Deleuze 1995: 50). Öznenin bilgi inşası ve bilgi ile ilişkisi bu şekilde ilerlemektedir.

Kant'ta bilginin deneyim ile başladığını yukarıda ifade etmiştim. Ancak tecrübe, neyin var olduğunu bize söylemesine rağmen neden o şekilde olduğunu söyleyemez. Bu sebeple öznesine, gerçek evrensellik verebilmesi mümkün değildir. Evrensel bilgiler, tecrübeden bağımsız olmalıdır. Bu tür bilgilere apriori, deneyimden kaynaklanan bilgilere ise aposteriori denmektedir. Tecrübe kaynaklı yargılar gerçek bir evrensellik kazanamazlar, onlar yalnızca karşılaştırmalı ya da varsayımlı olarak evrensel olabilmektedir. Bir şeyin apriori olarak değerlendirilebilmesi için onun, saf sezgiler ya da kavramlardan ibaret olması gerekmektedir. Aposteriori olanlar ise yalnızca tecrübidir (Kant 2019a: 38-77). Çünkü bir şeyin içerisine deneysel olanın karışmasından itibaren içerisinde saf unsurlar bulup bulunmamasına bakılmaksızın, o şey ampirik olmaktadır (Basut 2022: 81). Aposteriori olanla yalnızca

deneyim alanı olarak ilgilenirsek hiçbir anlamı yoktur. Mümkmün tecrübenin anlam kazanması, evrensel yüklemlemlerle muhatap olmasına bağılıdır. Yani tecrübi olanın apriori olanla temellenmesi gerekmektedir. Bu apriori unsurlar; kategoriler, zaman ve mekandır (Deleuze 2015: 22).

Apriori ve aposteriori kavramlarını biraz daha açalım. Bir yargıdaki yüklem, öznesinde içeren bir şey olduğunda bu tip yargılara analitik, başka bir deyişle tahlili yargılar denir. Bununla birlikte bir yargıdaki yüklem, tamamen kavramın dışında olursa buna da sentetik yani terkihi yargılar denmektedir. İlk tip yargılar açıklayıcı, ikinci tip yargılar genişleticidir (Kant 2019a: 44). Anlama yetisi terkip edici işleve sahip olduğundan, onun vardığı yargıların tamamı sentetik yargılardır (Gözkan 2020: 67). Özne, tecrübi alanda daima aposteriori ile karşılaşmaktadır. Apriori olanların kendi başlarına tecrübe edilmeleri mümkün değildir (Çitil 2021: 34). Sonuç olarak apriori bilgiler yalnızca faile has değildir, onlar tüm failer için geçerli bilgileri ifade etmektedir. Aposteriori yargılar ise deneysel ve olgusal bilgilerdir. Bu iki yargı türünden başka bir yargı vardır ki bunlar müdrikenin ürünü olan sentetik apriori yargılardır. Bu yargılarda özne ve yüklem ilişkilendirilir ve bunun sonucu olarak yeni bilgiler öğrenilmesi mümkün olan zorunlu ve evrensel yargılar ortaya çıkar (Satıcı 2020: 28-30).

1.2.2. Kavram

Kant'a göre, bilgi –burada kastedilen bilinçli olarak nesnelere yönelttiğimiz her türlü düşüncedir- bir kavramı ya da bir görüyü ifade etmektedir. Kavram genel ve reflektif olurken görüler ise kendi başına tekil düşüncelerdir (Topakkaya 2021b: 55). Daha açık ifade edecek olursak görü yani algı, tekil bir temsili ifade ederken kavram pek çok nesnede ortak olan temsildir. Bununla birlikte temsiller kavramın içinde değildir. Kavram, yalnızca temsile uygulanmaktadır (Gözkan 2020: 52-66). Tasarım olarak kavramın ortaya çıkabilmesi, kurgulama yetisi ve anlama yetisinin beraber çalışmasını gerektirmektedir. Çünkü kavramlar, düşünerek kurgulamamız sonucunda ortaya çıkar (Basut 2022: 105). Bu kurgulama, çokluk içerisinde bir olanı yakalamakla başlamaktadır. Bir olanın merkeze alınıp çok olanlarla karşılaştırılarak, uyum sağlayanlar alınmakta, sağlamayanlar soyutlanarak işlem yapılmaktadır (Heidegger 2021: 75). Daha açık ifade edecek olursak ampirik kavram kurma noktasında özne, olguları bir araya getirerek onların içerisinde öznel hallerde de ortak olmaya devam edecek niteliği bulur ve kavramı onun üzerine inşa eder (Cassirer 2017: 218). Bunların yanı sıra tecrübi yani aposteriori bilgi, apriori bilgiden farklıdır. O hiçbir zaman zorunlu olamaz. Tecrübi kavramlar hiçbir zaman kanıtlanamaz, onlar yalnızca açıklanabilmektedir. Bu durum duyusal nesnenin, bazen bazı niteliklerini fark edebilmemize, bazen ise başka niteliklerini fark etmemize sebebiyet verecektir (Kant 2019a: 429-432). Bunun bir sonucu olarak bir insan bilgisayar kavramında ekran, klavye, işletim sistemi gibi nitelikleri düşünürken başka bir insan monitör, kasa gibi nitelikleri düşünebilir ya da bilgisayar kavramı başka bir insan için hiçbir şey ifade etmeyebilir.

Sahip olduğumuz bir kavramın tecrübemize doğrudan uygulanması mümkün değildir. Bu uygulama için bir araç gereklidir. Kavram ve tecrübelerimizin arasına giren uygulama kurallarına şema

denmektedir (Guyer 2022: 170). Başka bir ifadeyle şema, kavramların duyusallaştırılmasıdır. Kavramın duyusallaştırılması söz konusu olduğunda kastedilen şey, bir kavramın nasıl olup da ampirik karşılığıyla uyduğudur. Örneğin bir evi algıladığımızda, kavramın bir temsilini görürüz. Ama aynı zamanda bir evin öyle olmak zorunda olmadığını da fark ederiz. Bir algının, kavrama karşılık düşebilmesi için bu kavramın nasıl gözükeceğine dair çeşitli kurallara ve önceden çizilmiş hatlara ihtiyacımız vardır (Heidegger 2021: 119-123). Bir örnek verecek olursak masa kavramı bir kural gerektirir. Bunu hayal gücümüz alır ve kurala göre bize bir dört ayaklı ve tablalı bir eşya olarak kaydedebilir. Ancak bu sadece bununla da sınırlı kalmamaktadır. Şema, tüm zamanlarda geçerli olan bir işlemdir. Sezgide, yani mekânda ve zamanda, elimizdeki kavrama uygun bir nesne inşa etmek şemanın işlemidir. Sentez ise tanımadır. Bir nesne yakalarız ve ne olduğunu söyleriz. “Bu kalemdir.” gibi tanımlarda bulunuruz. Sentez şimdi ve burada ile ilgilidir. Sentezde çeşitlilik içerisinde bir kavramdan bahsedilirken şemada bir üretim kuralından bahsedilmektedir. Deleuze burayı açıklamak için ev örneğini ele almaktadır. “Bu, bir evdir.” dediğimizde sentez yapmakta ve bir tanıma ilkesi edinmekteyiz. Evi insanların barınması için yapılan şey olarak tanımladığımızı varsayalım. Bu bir tanıma kuralı olmasına karşın üretim kuralı değildir. Şema, insana deneyimde kavrama uygun nesnelere üretme imkânı sunmaktadır. Ancak tanımla bir ev inşa edemeyiz. Üretim kuralları, kavramdan elde edilemez. Üretim için bir şema yani üretken bir hayal gücü faaliyeti gerekmektedir (Deleuze 2015: 118-126).

Kavramlara dair bahsetmek istediğim son şey onların anlama yetisinin ortaya koyduğu ampirik kavramlar olduğu sürece transandantal ya da saf olamayacağı konusudur (Basut 2022: 75). Kavrama eklenen şeyler yalnızca algı olabileceği için biz kavramlara dair mutlak olarak zorunlu olan şeylere ulaşamayız. Çünkü algı onları hiçbir zaman veremez (Guyer 2022: 252). Nesnelere isim vermek, içerisinde hakikat olduğu anlamına gelmemektedir. Bunun sebebi isimler ve yaptığımız sınıflandırmaların zaman içerisinde değişebilmesidir. Sınıflandırma gün geçtikçe daha iyi hale gelse de hiçbir zaman son noktaya ulaşamaz. Kavramsallaştırmalar öznelidir (Çitil 2021: 204-205). Bununla birlikte Kant’a göre tezahürden kaynaklanan kavramlar, kimse karşı çıkmadan kullanılabilir. Çünkü onların nesnel olgusalıklarını ortaya koymak için tecrübeye her zaman başvurulabilir (Kant 2019a: 97). Aslında burada şu da anlaşılmalıdır: Tecrübedeki farklılaşma, nesnel olgusalılıkta da farklılaşmaya sebebiyet verecektir. Her ne kadar nesnel bir durumdan bahsediyor olsak da bu ancak farazi bir nesnellik olacaktır. Kant’ın kendisinin dediği üzere “*Bir insan belli bir sözcüğün tasarımını belli bir şey ile, bir başkası ise bir başka şey ile bağlayabilir; ve bilincin görgül olandaki [deneyimsel, fenomenal, algısal olan] birliği verili olan açısından zorunlu ve evrensel olarak geçerli değildir.*” (Kant 2019a: 125). Yukarıdaki açıklamalardan anlayacağımız üzere deneysel alanda edinilen bilgiler daima değişmeye ve gelişmeye açıktır. Onlar hakkında zorunlu yargılarda bulunulması mümkün değildir. İnsanların arasında bir nesnellikten bahsedilebilecek olsa da bu yalnızca varsayımlı, değişken bir nesnellik olabilir.

Teorik akla dair tüm bu incelememizin sonucunda, teorik aklın bize kategoriler, zaman ve mekân gibi apriori zorunlulukları verse de dış dünyaya ait hiçbir zorunlu bilgi veremediğine ulaştık. Onun

duyusal dünyaya ait ürünleri yalnızca aposterioridir. Bu yüzden insana, ırklara, cinsiyetlere dair yargılarımızın mutlak ve zorunlu olması mümkün değildir. Kısaca duyusal dünyaya ait hiçbir şey hakkında kesin bilgi sahibi olamayız. Tanımlarda kesinliğe ulaşamamamız, evrensel ahlak yasasının kesinliğini uygulayacağımız ahlaki özne ve nesnenin belirsiz kalmasına yol açacaktır. Bu belirsizliğin ahlak yasasına zarar verip vermeyeceğini tezde tartışacağım. Bununla birlikte tüm bunlar bize gösteriyor ki anlama yetisi, duyum dünyasına bağlıdır. Halbuki akıl, kendi başına olanın bilgisine erişmek istemektedir. Anlama yetisinin yardımı olmadan akıl, teorik anlamda bir bilgi edinemez. Bu yüzden aklın inceleyeceği alan görünüş dünyasının temelinde bulunan pratik aklın alanıdır. Aklın nesnelereyle deneyim dünyasında irtibat kurulamayacağından akıl burada teorik bilgi kuramaz. Aklın başarısı, pratik bilgi alanındadır. Pratik akıl ve teorik akıl arasında pratiğin üstün olduğu bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü teorik akıl pratik olarak faaliyette bulunduğu sürece tamamlanabilmektedir (Mengüşoğlu 2020: 36-50). Bu sebeple sıradaki inceleyeceğimiz başlık, pratik akıl olacaktır.

1.3. Pratik Akıl

Kant, teorik ve pratik felsefenin ayrımını, nedenselliği belirleyen kavramlar üzerinden yapmaktadır. Nedenselliği doğa kavramları tarafından belirlenen kavramların ilkeleri teoriktir. Bu kavramlarla doğa öğretisi yani teorik felsefe ilgilenmektedir. Nedenselliği özgürlük kavramları tarafından belirlenenlerin ilkeleri ise ahlaki ya da pratiktir. Bunlar da töre öğretisinin yani pratik felsefenin konusudur (Kant 2020c: 18). Başka şekilde ifade edecek olursak saf akıl, bilgi yetisinin nesnelere ile uğraşırken pratik akıl, kendi nedenselliğini belirleyen istenci belirleme nedeni ile uğraşmaktadır (Kant 2019c: 37). İstencin aklın bir başka yetisidir. Aklın kurgusal ilgisinin fenomenleri kapsadığını daha önce ifade etmişim. Bununla birlikte akılda yalnızca bu ilginin olması durumunda, kendinde şeyleri irdeleyebilmenin şüpheli hale gelmesi kaçınılmazdır. İnsanın bir başka yetisi olan arzulama yetisi, isteme gerçekleşmeden önce bir tasarım istemektedir. İstencin tasarımı, bağlı olduğu nesneye olan hoşlanma vasıtasıyla belirlendiği müddetçe, isteme patolojiktir. Bu da aşağı düzey bir istemeyi ifade etmektedir. Tasarımın nesneden her şekilde kurtulup yalnızca biçim olması durumunda arzulama yetisinin yüksek biçimi gerçekleşmektedir. İsteme hoşlanmadan değil, yasanın saf biçiminden kaynaklanmaktadır. Böylelikle arzulama yetisi otonom bir hal alır. Aklın bu yetiden doğan pratik ilgisi ne ampirik ilgi ne de kurgusal ilgidir. Anlama yetisi, bilgi yetisi veya kurgusal ilgi içerisinde yasa koyabilmektedir. Akıl burada yasa koyucu değildir, her şeyi anlama yetisine bırakmaktadır. Pratik aklın ilgisi içerisinde yasa koyucu olarak akıl karşımıza çıkmaktadır. Akıl burada anlama yetisinde olduğu gibi yapmaz ve yasa koyuculuğu kendisi üstlenir (Deleuze 1995: 38-46).

Yukarıda felsefenin, nedenselliği doğa yasaları ya da özgürlük tarafından belirlenmesine bağlı olarak teorik ve pratik şeklinde ayrıldığını söylemişim. Bununla birlikte felsefe, hangi alanın ilkelerini belirlediğine göre de ayrılmaktadır. Felsefenin teorik yönü idrak etmenin ilkelerini düzenlerken, pratik yönü özgür iradenin göz önüne alındığı davranış ilkeleri ile ilgilenmektedir. Teorik alan nesnenin

değerlendirilmesine dairdir, pratik alan onun gerçekleştirilmesini konu edinir. Pratik felsefe, özgür fiiller ve davranışları nesne edinmesi bakımından pratiktir (Kant 2021a: 15). Teorik yönüyle aklın, duyular dünyasında hiçbir nesneye sahip olmadığını daha önce ifade etmişim. Böylelikle akıl, bu dünyada spekülâtif bir güç olarak değil, yalnızca özgür istenç boyutuyla pratik bir güç olarak bulunmaktadır. Yani özgür istenç, bütünüyle pratiktir ve bu istencin ortaya çıkardığı eylemlerin güdüsü, insanın kendi iç varlığında bulunmalıdır. Söz konusu güdü, doğadan uzak olan ahlak yasasıdır. Çünkü doğal şeyler, ahlaki varlıkların irade nesnesi olamazlar. Bu sebeple ahlaki kişilik, bizatihi irade nesnesi haline gelmektedir (Kant 2021b: 124-125). Özetle, pratik felsefe özgür istenç ile uğraşmaktadır. Ahlaki varlıkların irade nesnesi yalnızca ahlak yasası dolayısıyla ahlaki kişilik olabilmektedir.

Teori ve pratiğe dair ele alacağımız son ayrılma noktası ilgili alanların konu edindiği noktalar. Teorinin alanı, olandır; pratiğin alanı ise olması gerekendir. Olan, duyulur dünyadan verilirken olması gerekenin kaynağı akıldır (Demir 2020: 38). Olması gerekenin ele alınmasının bir sonucu olarak pratik akıl, insana ne yapması gerektiğini söylemektedir. Böylelikle o, *varlığın anlamını yöneten* hale gelmektedir (Heimsoeth 2018: 66). Çünkü pratik usun nesnelere olan ilgisi, onları bilmek için değil gerçek kılmak içindir (Kant 2019c: 129). Pratik aklın gerçek kılmak ve insana ne yapması gerektiğini söyleme özelliği; failin, eylemleri için ölçütler belirlemesine sebebiyet vermektedir (Demir 2020: 39). Pratik felsefenin alanında fail, özgür iradeye sahip rasyonel düşünen varlıkların tümüdür. Bunun sonucu olarak pratik felsefenin konusu, özgür fiillerin nesnel kuralları olarak belirlenir. Bu kurallar hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olsa bile bize gerçekleşmesi gerekenin ne olduğunu göstermektedir (Kant 2021a: 16). Çünkü pratik aklın ele aldığı fail, rasyonel varlıklardır. Akıllı varlıkların tamamı bu kategorinin içine girmektedir. Akıllı varlıklara ait fiiller, özgürlük yasasından kaynaklanmaktadır. Ancak fiiller, görünüşler olarak duyulur dünyada meydana gelmektedir. Böylece pratik aklın saptanması, görünüşlerle bağlantılı ve müdrikenin kategorilerine uygun olmak zorundadır (Kant 2019c: 100). Fiillerin duyulur dünyada gerçekleşmesi ancak bu şartlar altında mümkündür.

Son olarak pratik bilimlerin nasıl ayrılacağı konusunu ele alabiliriz. Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin önsözünde, pratik bilimlerin *Saf Aklın Eleştirisi*'nde yapıldığı gibi kusursuz olarak bölünemeyeceğinden bahsetmektedir. Bunun sebebini pratik usun yapısında arar. Ödevleri, insan ödevleri şeklinde özel bir bölümlenmeye tabi tutabilirsek de bu ancak insanın gerçek yapısının gereğince bilinmesi ile mümkündür. Bu sebeple Kant, pratik akla yönelteceği eleştiriyi insanın doğal yapısına girmeden eksiksiz bir biçimde yapacağını söylemektedir (Kant 2019c: 29). Çünkü insanın gerçek yapısının gereğince bilinmesi teorik akli ele aldığımızda gördüğümüz üzere mümkün değildir. Duyusal bir nesne hakkında kesin ve zorunlu bilgiye ulaşamayacağımızı daha önce söylemiştik. Pratik söz konusu olduğunda fiillerin sahibi ampirik insanlardır (Adorno 2015: 58). Ampirik insanların ele alınmıyor olması kesinliği ve zorunluluğu ortadan kaldırmaktadır.

Teorik ve pratiğe dair yaptığım tüm bu değerlendirmeler ve ayrımlar, aralarındaki ilişkiye dair soruların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu iki alanın ilişkisinin nasıl olduğu, birbirleriyle

bağlantılarının nasıl kurulacağı ya da teoride olanın pratikte de geçerli olup olmadığı gibi sorular bunların arasındadır. Kant, “Beylik Bir Laf Üzerine: “Teoride Doğru Olabilir Bu, Ama Pratikte İşe Yaramaz” isimli makalesinde teori ve pratik ilişkisini üç boyutta ele almaktadır. Bu üç boyut ahlak, politika ve kozmopolit perspektiftir (Kant 2022c: 70-71). Bu çalışmada bu üç boyutu da ilgili bölümler geldiğinde ele alacağımdan, burada uzunca tartışmayacağım. Kısaca bahsetmek gerekirse Kant makalesinin sonucu olarak teoride geçerli olan şeyin pratikte de geçerli olacağını söylemektedir (Kant 2022c: 112). Bu nokta bizlere teorik olarak söylenen şeylerin pratik olarak da sorumluluğu alınması gereken şeyler olduğunu göstermektedir. Bu sebeple Kant’ın *Kritik*’lerinde ortaya koyduğu fikirlerin birlikte değerlendirilmesi ve diğer alanlardaki görüşleriyle irtibatlandırılması yanlış olmayacaktır. Sonuç olarak Kant’ın felsefesinin tümünü değerlendirmeye dair olan çabamız beyhude ya da hatalı değildir.

1.3.1. Özgürlük

Kant’ın ahlak felsefesinin detaylarına girmeden önce özgürlükten bahsetmemiz yerinde olacaktır.³ Çünkü ahlak, özgürlük sayesinde ortaya çıkabilmektedir. Kant’ın ele aldığı büyük problemlerden biri özgürlük problemidir (Cassirer, Heidegger 2021: 17). Bu problem, mekanik dünyanın içerisindeki insanın, kendini, kendinde varlığı olan ya da özgür bir neden olarak düşünememesinden kaynaklanmaktadır. İnsanın kendini özgür bir neden olarak düşünebilmesi ancak pratik akla dair olan *İkinci Kritik*’te mümkün hale gelmektedir. *İkinci Kritik*’in önemi de bu sebeptedir. Bununla birlikte Kant düşüncesinde kendisi bilinmeyen ancak düşünülebilen çok bir şey yoktur. Bu tarz durumun tek örneği vardır o da kendinde şeydir. Kendinde şey kişiye, kendini özgür olarak düşünebilme imkanını vermektedir. Burada aklımıza Tanrı, ölümsüzlük, ruh gibi kavramların düşünülür olduğu gelebilir. Ancak Kant düşüncesinde ampirik tecrübeye karşılığı olmayan şeylerin düşünülür olarak da imkânı yoktur. Çünkü bunların kategoriler altında kavranması mümkün değildir. Böylece onlar hakkında muhakeme de yapılamamaktadır (Çitil 2023: 26-29). Daha başka bir ifadeyle şeylerin kendinde bilgilerine sahip olmasak da onları düşünebiliriz. Bu düşünülebilir durum özgürlüğe fırsat tanımaktadır. Kant, özgürlüğün düşünebilir olduğunu öne sürer (Kant 2019a: 28-29). Böylece ahlak konuşulabilir bir zemine taşınmaktadır. Artık ahlaaktan bahsetmemiz mümkündür. Teorik bilgimizin ortaya koyduğu mekanik nedensellikten, kendimizi özgür failer olarak düşünebilmemiz sayesinde kurtulabiliriz.

Duyular dünyası incelendiğinde onda özgürlüğe dair hiçbir şey bulunmamaktadır. Bu dünya, doğal nedensellik yasası tarafından kuşatılmıştır. Bununla birlikte özgürlük, “bir duruma kendiliğinden başlama” gücü olarak tanımlanabilmektedir. Ancak fenomenal dünyada böyle bir duruma rastlanmamaktadır. Bu sebeple özgürlük, fenomenin tasarımını değil, kendinde şeyin tasarımını verebilir (Deleuze 1995: 68-69). Kant’a göre özgürlük ilkesi kişinin aklından başka yerde aranmamalıdır. Öteden

³ Burada Kant’ın özgürlüğe dair görüşlerinin detaylarına girmeyeceğim. Kant’ın konu hakkındaki fikirlerinin detaylı bir incelemesi için bkz. Guyer, P. (2016), *Virtues of Freedom – Selected Essays on Kant-* (1. Baskı), New York: Oxford University Press.

beri oradadır ve varlığına kök salmıştır. En önemlisi de bu ilke ahlaklılığın temel ilkesi olarak faili hem duyular dünyası hem de düşünülür dünya ile bağlantılı hale getirmektedir (Kant 2019c: 148). Çünkü duyular dünyası ve duyuyüstü dünya arasındaki bu uçurum kapatılmalıdır. Aklın, duyulur olandan hareketle duyuyüstünü bilme, etkileme gibi herhangi bir kullanımı yoksa da duyuyüstü, duyulur olanı etkileme isteğine sahiptir. Pratik akıl, bu isteğin gerçekleşme alanıdır. Nitekim özgürlük, kendi yasalarını ve bu yasadaki amacını duyulur dünyada gerçekleştirme amacı taşımaktadır. Daha açık bir ifadeyle aynı varlığı, hem fenomen olarak doğal zorunluluğa tabi hem de kendinde şey olarak özgür nedenselliğin kaynağı şeklinde belirlemektediriz. Bu sebeple pratik akıl, fenomenlerle ilişkili bir nedenselliğe sahip olmak durumundadır. Bunun sonucu olarak da duyuyüstü doğa, duyular dünyasında gerçekleşmektedir (Deleuze 1995: 78-79). Bununla birlikte özgürlük, doğa yasasını; doğa yasaları ise özgürlüğü engellememektedir (Kant 2019b: 100).

Özgürlük mevzubahis olduğunda bahsedilen, istemenin özgürlüğüdür. Çünkü özgürlükten bahsedebilmemiz için fiillere neden olan istemenin yasadan kaynaklı olması gerekmektedir. İsteme, akıl sahibi canlı varlıklar için bir çeşit nedenselliği ifade etmektedir. Ancak bu nedensellik daha özel ve değişmeyen yasaları olan bir nedenselliktir (Mengüşoğlu 2020: 67-74). Burayı biraz açmamız gerekirse daha önce bahsettiğimiz gibi Kant, varlığı inceleme alanımızı ikiye ayırmıştı. Duyusal dünyanın sahip olduğu bir nedensellik ve bu nedenselliğin bağlı olduğu doğa yasaları bulunmaktaydı. Burada aynı şeyi düşünülür dünya için kullanmaktadır. Nesnelere ve içerikler farklı olsa da Kant'ın sistemi asıl itibariyle aynıdır. Düşünülür dünya için de yasaya bağlı olan bir nitelik gereklidir ve bu nitelik özgürlüktür. Özgürlüğün bağlı olduğu yasa ise ahlak yasasıdır. Çünkü özgürlük ahlaklıdır, özgür irade de ahlaklı olup olmamayı seçme kudretidir (Bozkurt 2020: 115). Yani kişinin özgür olduğunu düşünmesini sağlayan şey; isteğine bağlı olmayan, evrenselleştirilebilir düsturlar belirleyip bunlara göre eylemesi ve bu fiile yol açan güdünün de yasaya duyulan saygı olmasıdır⁴ (Kaufmann 2014: 85). Daha açık bir ifadeyle pratik özgürlük, akıl yoluyla belirlediğimiz ilkelere göre hareket etme ve doğal canlılar olmamızdan doğan arzulara direnebilme yeteneğimizdir (Wood 2020: 163). Sonuç olarak insanı özgür yapan, şey salt pratik aklın 'yapmalısın' buyruğunu bilmesidir (Demir 2020: 79).

Kant'a göre özgürlük bir idedir, saf akıl tarafından kavranılan ve deneyde karşılığının olmadığı bir kavramdır. Onun gerçekliği yalnızca ahlak yasasıyla ortaya konabilmektedir (Kuçuradi 2022: 39). Buradan da anlaşılacağı üzere Kant, özgürlüğün deneysel dünyada karşılaşılabilecek bir nesne olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte ona göre özgürlük kanıtlanacak bir şey de değildir, o ancak ahlaki ödev ve sorumluluğa ilişkin ödevden dolayı varsayılabilmektedir (Demir 2020: 85). Özgürlük ile deneysel dünyada karşılaşamayacağımız gerçeği bizi neyin ya da kimin özgür olduğu sorusunu nasıl cevaplayacağımız konusunda kuşkuya düşürebilir. Kant'a göre aklın teorik hükümler verebilmesi bile

---

⁴ Güdünün saygı olması meselesi, neden başka bir duygu olamayacağı sorusunu akla getirebilir. Kant düşüncesinde amaçları açıklayacağım bölümde saygının önemine değineceğim. Ancak kısaca bahsetmem gerekirse Kant'a göre sevgi, hoşlanma vs. gibi duygular patolojiktir. Bu sebeple özgür fiillerin güdüsü olamazlar.

kişinin özgür olmasının bir göstergesidir. Aklın herhangi bir şekilde kullanılıyor olması kişiyi özgürlüğe, oradan da ahlak ilkesinin geçerliliğini kabule götürmektedir (Wood 2020: 232). Bunun yanı sıra Kant, pratik özgürlüğün tecrübe ile zaman zaman fark edilebileceğini ifade etmektedir. Tecrübemiz, insanların özgürlüğe sahip olduğunu, hayvanların ise olmadığını ortaya koymaktadır. Kant'a göre, çocukluk, delilik ve deliliğin bir çeşidi olan büyük üzüntü hali hariç herkes pratik özgürlüğe sahiptir (Wood 2008: 125-129). Böylece Kant, özgürlüğü doğuştan gelen tek hak olarak değerlendirebilmektedir. Bunun sonucu olarak iki ilke ortaya çıkmaktadır: Bunlar doğuştan gelen eşitlik ilkesi ve kişinin kendisinin efendisi olması ilkesidir (Kant 2022a: 79-80). Buradan çıkaracağımız bizim adımıza en önemli sonuç her insanın, yalnızca insan olmalarından kaynaklanan bir özgürlük hakkında sahip olduğudur. Özgürlük hakkı da eşitlik ilkesini içermektedir. Yani her insan, insan olması bakımından bir diğerinden üstün değildir. Her insan kendisinin efendisidir ve bir başkasının efendisi olamaz. Bu çıkarımlar insanları ele aldığımız ikinci bölümde can alıcı noktaları oluşturacaktır.

İnsanın kendini özgür bir varlık olarak fark etmesi ise kendini, kendi başına bir varlık olarak görüp fiillerinde sadece eğilimlerinin söz sahibi olmadığını kabul etmesiyle mümkün olmaktadır (Mengüşoğlu 2020: 79). Kant'a göre özgürlük, insanları arzuları ve eğilimleri peşinde koşan bir varlık olmaktan çıkarmaktadır. Ona göre özgürlük düşüncesi kişinin tercihine bırakılmış bir şey de değildir. Özgürlük, insan olmanın bir zorunluluğunu ifade etmektedir (Topakkaya 2021a: 61). Buradan anlayabileceğimiz üzere insan zorunlulukla özgürdür ve fiillerinde yalnızca eğilimleri etken değildir. Bununla birlikte insan fiilleri söz konusu olduğunda, her ne kadar bu eylemler deneyim dünyasında ortaya çıkıyor olsa da öngörülebilirlikleri yoktur (Wood 2020: 189). Burada anlatılmak istenen, kişinin fiillerinde özgür iradesine göre hareket ettiği ve bu eylemlerin deneyim dünyasının nedensellik zincirinden bağımsız bir şekilde meydana geldiğidir. İnsanın fiilleri, doğa yasalarının keşfiyle takvim oluşturduğumuz ya da doğa olaylarını öngördüğümüz gibi tahmin edilemez.

Özgürlük üzerine yaptığım bu açıklamalardan sonra Kant'ın sistemi açısından önem taşıyan negatif ve pozitif özgürlük ayırımına kısaca değinmem uygun olacaktır. Kant, özgürlüğü negatif ve pozitif olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Negatif özgürlük duysal dünyanın nedenlerine bağlı olmamayı ifade ederken pozitif özgürlük, istemenin sadece kendisi için koyduğu yasaya bağlı olmasıdır (Mengüşoğlu 2020: 67-68). Bu ayırmda Kant'ın dünyayı iki veçheden anlama çabasının etkisini görebiliriz. Sistemin geneline baktığımızda negatif özgürlüğün kaynağını pozitif özgürlüğün oluşturduğunu söyleyebilmemiz mümkündür. Duysal dünyanın nedenlerine bağlı olmamanın yolu, yasaya bağlı olmaktan geçmektedir.

Özgürlük üzerine buraya kadar açıkladıklarımızı toparlayacak olursak *İlk Kritik*'te nedenselliğin hâkim olduğu duysal dünyasında sıkışıp kalmış insan, *İkinci Kritik*'te aklı ve ahlak yasası sayesinde özgür olmaktadır. Yasanın, doğa yasalarından ayrılması, istenç için yasanın biçiminden başka hiçbir belirleme nedeni olmadığı durumlarda mümkündür. Böylece görünüşlerin tâbi olduğu doğa yasalarından bağımsız olan başka bir alan ortaya çıkmaktadır. Akıl, ahlak yasasının farkına vardığında özgürlük kavramına ulaşmaktadır. Ahlak yasasına ulaşmanın yolu ise istencin içeriğini deneysel olandan

soyutlamakla mümkündür. Olumsuz anlamda özgürlük, yasanın içerikten bağımsız olmasıdır. Olumlu anlamda özgürlük ise pratik aklın kendisi için yasa koyabilmesidir (Kant 2019c: 55-61). Kant, özgürlüğün nesnel kurallar ile kısıtlanmaması durumunda kaosun ortaya çıkacağını söylemektedir. Böyle bir karmaşadan kaçınmak için özgürlük, akıl tarafından kısıtlanmalıdır (Kant 2021a: 155). Bu düşünce bizleri ahlaka götürmektedir. Özgürlük akıl ile irtibatı sonucunda ahlak ile bağdaşmakta ve bu iki unsur birbirlerinin tamamlayıcıları haline gelmektedir.

1.3.2. Ahlak

Birinci Kritik sonucunda, duyuşal dünyada insanın sıkışıp kaldığını daha önce ifade etmişim. Bilinebilen ve düşünölebilen dünya ayırımının yapılması bu durum için bir umuda yol açmaktaydı. Bu sebeple bilinemeyecek dünyanın varlığı, Kant için vazgeçilmez bir mesele haline gelmektedir. Çünkü din ve ahlakın temelini düşünölebilen dünya oluşturmaktadır (Kaufmann 2014: 70). Bununla birlikte ahlakın hedefi, yaşadığımız dünyadan başka yerde aranmamalıdır. İnsanların bu hedefin, burada elde edileceğine inanması gerekmektedir (Guyer 2022: 397). Yani ahlakın temeli duyuşal dünyada bulunmuyor olsa da onun gerçekleşeceği yer bu dünyadır. Ahlak, insanı bağımsız ve özgür yapıp kendisi de bu özgürlüğe dayanan şeydir. İnsanı, insan yapan şey anlama yetisinden ziyade ahlakta kendini bulmaktadır (Kant 2021b: 125). İnsanı insan yapan şey ahlaklılıkken ahlaklı olmak için tek bir şart vardır, bu da pratik akıldır. Ahlaklılık için dine ihtiyaç yoktur (Özlem 2015: 37). Buradan anlayabildiğimiz üzere ahlaklılık için yalnızca pratik akıl şart koşulmuştur. Din dahil başka herhangi bir dışsal sebep ahlaklılığın oluşturulmasının parçası olamaz. Çünkü fiillerimizdeki ilkenin, saf rasyonel dürtü ile benimsenmesi, ahlakın özünü oluşturmaktadır (Gregor 2021: 25). Daha açık şekilde ifade edecek olursak Kant, ahlakın akılla mutlak şekilde uyuşan bir eyleme olduğunu iddia etmektedir. Bu mutlaklık içerisinde hiçbir şart olmadığından tekil doğası dışarıda bırakılmakta ve rasyonel kuralların evrenselliğiyle sınırlandırılmaktadır (Adorno 2015: 112). Etik, yalnızca genelgeçer bir yasaya dayandığı sürece evrensel olabilmektedir. Nasıl ki bilgi teorisinin temelinde herkes için geçerliliğe sahip olan bir apriori temel bulunuyorsa etik söz konusu olduğunda bu apriori temeli ahlak yasası sağlamaktadır (Özlem 2015: 24). Ahlakın evrenselliği akıl ile olan irtibatı sayesinde mümkündür. Bu alanda tekil bu şekilde dışlanması hayattaki değişkenlerin yok sayıldığı anlamına gelmemektedir. Ahlaki rasyonalizm, insanların hayatlarındaki değişkenlerin farkında olarak kurgulanmış bir düşünce sistemidir. Ancak iyi ve kötünün farklılaşması bu değişkenlere bağlı değildir (Wood 2008: 37).

Daha önce ifade ettiğim gibi Kant, deneyimden tamamen arındırılmış bir ahlak felsefesi ortaya koyacağını iddia etmektedir. Ancak bu amacını gerçekleştirip gerçekleştirmediği tartışmaya açıktır. Bununla birlikte bu amaç taşındığı müddetçe, ahlaki saflığın önündeki tüm engellerin kaldırılması gerekmektedir (Kant 2021a: 104). Buradaki saflığın sürdürölebilmesi için diğer tüm durumlardan soyutlanmış bir anlayışın geliştirilmesi elzemdir. Nitekim bir eylemin ahlakiliğini çevresel şartları değil, içsel saikleri belirlemektedir. İçsel saikler de tüm duyuşal meselelerden tecrit edildiği müddetçe

ahlakidir. Kant, ahlak doktrinlerinin, insanların eğilimlerini dikkate almadan herkes için emredici hükümler getirdiğini öne sürmektedir (Kant 2022a: 43). Bunun sonucu olarak doğal yatkınlıklar ya da toplumsal alışkanlıklar gibi kemikleşmiş törelere uygun olarak işlenmiş fiiller, herhangi bir ahlakilik taşıyamaz hale gelmektedir (Özlem 2015: 25). Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Konunun detayına girmeden işaret edecek olursam Kant toplumsal alışkanlıklara uygun olarak eyllenen fiillerin ahlaki olmadığını düşünse de ödevleri belirlediği noktalarda bunlardan yararlanmıştı. Ona öğretilen kuralların, doğal ve herkesin kabul etmesi gereken şeyler olduğu konusunda kendinden emin bir tavır sergilemektedir. Oysa o kurallar da tarihseldir ve çeşitli aşamalardan geçerek o hale gelmiştir (Kaufmann 2014: 120). Biraz daha açmam gerekirse Kant'ın toplumsal alışkanlıklara uygun olan fiilleri ahlaki görmemesine rağmen ödev örneklerinde onlardan yararlanması ve vazettiği kuralların tarihsel değil de akli bir niteliğe sahip olduğunu düşünmesi ilginç iki noktadır.

Kant ahlakının ayırt edici noktalarının belki de en önemlisi, tüm insanların hiçbir dışsal veriye ihtiyaç duymadan ahlaka ulaşabilir olduğunu iddia etmesidir. Kant'a göre sıradan insan, saf ahlaklılığın ne olduğunu kendi zihnindeki bir alışkanlıkla çözmekte, ancak felsefeciler bu soruyu kuşkulu hale getirmektedir (Kant 2021e: 45). Kant, sıradan insan aklının, ahlak bilgisinin ilkesine ulaşabileceğini düşünmektedir. Sıradan insan akli, hiçbir bilime ya da felsefeye ihtiyaç duymadan yalnızca aklını kullanarak neyin iyi-kötü neyin ödevine uygun-ödevine aykırı olduğunu bilebilir (Kant 2018: 19). Buradan da anlayabileceğimiz üzere Kant, ahlakı diğer alanlardan ayrı tutarak herkes için ulaşılabilir görmektedir. Çünkü en yüksek pratik ilke şudur: her doğal insan akli tarafından hiçbir duyu verisi olmaksızın önsel olarak tanınabilmektedir (Kant 2019c: 131). Bunun sebebi Kant'ın ahlakı insan akli üzerinde temellendirmesidir. Ahlak, özgür ve akıllı varlık olan insan üzerine temellendiği sürece, insan ödevini tanımak için de gözetmek için de başka bir itkiye ihtiyaç duymamaktadır (Kant 2021d: 35). Deneyim dünyasında erdeme, doğruluğa dair hiçbir şey olmaması durumunda bile akıl, faile doğru yolu gösterecektir (Kant 2021a: 141). Tüm bunların sonucu olarak ahlak yasasında numen yanı bulunan varlıkların istisna edilme imkânı ortadan kalkmaktadır (Mengüşoğlu 2020: 5). Yani Kant'a göre ahlak konusunda tüm insanlar yaptıklarının hesabını vermek zorundadır (Kant 2022f: 142).

Saf ahlakı inşa edebilmek için tüm dışsal şartlardan soyutlanması gerektiği konusu çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Bunlar içerisinde kısaca değinmek istediğim nokta Kant'ın insani duyguları dikkate almadığına dair eleştirilerdir. Örneğin Mengüşoğlu Kant'ın ahlak düşüncesini bu veçheden eleştirmiştir. Çünkü Kant'a göre bir insanın bir insanı sevmesi ya da bu sevgiden kaynaklanan hareketleri ahlaki değildir. Mengüşoğlu bunu öne sürerek Kant'ın değer kavramını bilmediğini iddia etmektedir. Mengüşoğlu'na göre sevgi yüksek bir değerdir ve bu ahlakın bizatihi kendisidir (Mengüşoğlu 2020: 85). Bu mesele tezimin ana meselesiyle doğrudan ilgili olmasa da insan tasavvurunun bir parçası olduğu için soruşturmaya değer bir konudur.⁵ Burada anladığım kadarıyla Kant'ın kastettiği şey sevginin 'değersiz'

---

⁵ Kant'ı insani duyguları görmezden gelmekle suçlayanlara bir cevap olarak bkz. Wood, A. W. (2008), "Duty, Feeling, Desire", *Kantian Ethics* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press: 34-41.

olduğu ya da insanlara bir şeyleri severek yapmanın herhangi bir anlamı olmadığı değildir. O, daha çok değerlerin kaynağının ya da fiillerin kaynağının sevgi vb. duygular olamayacağını kastetmektedir. Kanaatimce fikrinde isabet etmiş gözükmektedir. Sevginin, değer, anlamın ve fiillerin kaynağı olması durumunda, sevgimizin mevcut olmadığı durumlarda yapmamız gereken fiilleri neye dayanarak yapmayı sürdüreceğiz? Sevmediğimiz bir insana yardım etmemiz gerektiğinde ne yapacağız? Kant'ın sevgiye karşı bir tutumu yoktur. Yalnızca ahlaklılığın yüce ilkesi saf olmadıkça evrensel bir ahlaktan bahsedilemeyeceğinin farkındadır. Bir ilkeyi saflaştırmak da onu deneyim dünyasından soyutlamakla olmaktadır. İster kabul edelim ister etmeyelim duyu dünyasındaki tüm hislerimiz bir şekilde geçicidir, değişkendir. Bu konu hakkında başka bir meseleye daha değinmem gerekmektedir. Kant'a yöneltilen bir diğer eleştiri de sevgiyle yapılan fiilin ahlaklı olmadığı fikrine yönelik eleştirilerdir. Kant'ın, sevgiyle yapılan fiilin ahlaklı olmadığını söylediğini iddia edersek bu durum Kant'a karşı haksızlık olarak değerlendirilebilir. Ortada Kant'ın sadece biçimini verdiği bir yasa vardır ve insan "Yapılan tüm fiiller sevgi ile yapılmalıdır" şeklinde bir ödevi yasadın türetebilirse Kant'ın felsefesinde bu fiilin ahlaklı olmadığını söyleyecek hiçbir materyal yoktur. Bir şeyi sevgiyle ya da nefretle yapmak ahlak için bir engel taşımaz, bir şeyi bu duygulardan dolayı yapmak ahlaka engel oluşturmaktadır.

1.3.3. Buyruk, Düstur ve İsteme

Kant'ın ahlak felsefesi için fiilin meydana gelmesine sebep olan niyet önemlidir. Kant'a göre fiillerin öznel yasalarına düsturlar, başka bir deyişle maksimler, nesnel yasalarına ise buyruklar denmektedir (Kant 2021a: 42). Kant üç çeşit buyruktan söz etmektedir. Bunlar gerçekleşmesi gerekenleri ortaya koyan pratik kuralları ifade ederler ve şu şekilde sıralamamız mümkündür: beceri (problematik), basiret (pragmatik) ve ahlak (ahlaksal) buyrukları. Buyrukların her biri; özgür ve iyi olan bir irade şartıyla nesnel bir zorlamayı içermektedir. Pratik felsefe, basiret kuralları sebebiyle pragmatik, ahlak kuralları sebebiyle ahlakiyken; beceri kuralları bu alan tarafından içerilmemektedir. Basiret, insanların mutluluğa ulaşmada gereken araçları kullanma maharetini ifade etmektedir. Bu maharet, amacı ve araçları da tespit eder. Basiret buyrukları, herkeste bulunan zorunlu koşul altında etkindir. "Mutlu olmak istediğin için şunu ve şunu yapmak zorundasın." buyruğu bu çeşit bir buyruktur. Ahlaksal buyruklar da basiret buyrukları gibi nesnel bir koşula bağlıdır. Ancak onlardan farklı olarak amacı belirsizdir, mutlak şekilde buyurmaktadır. Örneğin "Yalan söylememelisin." böyle bir buyruktur. Bu buyruklar özgür irade değerine sahipken, basiret buyruklarının ortaya çıkardığı pragmatik iyilikler insana hiçbir içsel değer katmamaktadır. Ahlak buyrukları hariç diğer buyruklar mutlaklık gerektirmezler (Kant 2021a: 18-33).

Buyruklara dair bu kısa açıklamaların ardından konu için daha önemli olan düstur kavramını açıklayalım. Düstur, ahlaki failin, fiillerinin altında yatan öznel pratik ilkedir. Bu sebeple pratik yasadın ayrılmaktadır. Düsturun yasa haline gelmesi, herkes için geçerli olduğu zaman mümkündür. Kant için önem ifade eden düstur, nesnel düsturlardır. Çünkü koşullu pratik buyruklar temelinde yarar duygusunu barındırmaktadır. Bu buyruk başarı ya da mutluluğu amaç edinmektedir (Demir 2020: 51-56). Burayı

bir örnekle açabiliriz. “Terfi almak istiyorsan patronunla iyi geçinmelisin.” şeklinde bir buyruğumuz olduğunu varsayalım. İlk bakışta fark edeceğimiz üzere “Patronunla iyi geçinmelisin.” buyruğu terfi almak isteme şartına bağlanmıştır. Buyruğun ifade ediliş biçiminde şartlı bir buyruk olduğu açıkça görülmektedir. Bir insan terfi almak istemiyor olabilir, bu durumda patronla iyi geçinme buyruğu geçersiz olacaktır. Bu tarz buyruklar nesnellik sağlayamamakta ve faile bir zorunluluk da yükleyememektedir. Yalnızca o amaca sahip olan bireyleri bağlamaktadır. Koşulsuz buyruk söz konusu olduğunda ise o; mutlak, kesin ve gereklilik özelliği taşıdığı için bağlayıcıdır. Bu buyrukta fail, eylemin sonucundan haberdar olmadan eylemektedir (Demir 2020: 61-62). Bu buyruğu da açıklayacak olursak; kişi, eyleminde, buyruktan başka herhangi bir şeyi amaç edinirse buyruk, koşullu buyruk haline gelmektedir. Fail başka bir şeyi amaç edinmediği müddetçe fiilin sonucunu önceden kestiremeyecektir. Örneğin, “Ders çalışmalısın.” buyruğunu koşulsuz buyruk olarak kabul edelim. Buyruk bu haliyle bize hiçbir şey vaat etmemektedir. Sadece yapmamız gerekeni bize söylemektedir. Sonuçları söz konusu olduğunda ise fiilin sonucu görülmeden yorum yapılamamaktadır. “Ders çalışmalısın.” buyruğuna uygun eyleyen biri sonuç olarak mutlu olurken başka biri yorgun, biri mutsuz, biri başarılı, biri başarısız, biri yetkin, biri yetersiz vb. hissediyor olabilir. Yani koşulsuz buyruk, faili tüm beklentilerden soyutlamakta ve yalnızca eylem hale getirmektedir.

İsteme, buyruk ve düsturla bağlantılıdır. Çünkü her ikisi de isteme yoluyla ortaya çıkmaktadır. İsteme de Kant’ın felsefesinde iyi ile direkt irtibatlıdır. Kant’a göre kayıtsız şartsız iyi olarak düşünülebilecek olan tek şey, iyi istemektir. İyi siteme yalnızca kendi başına iyidir ve faydalılık/verimsizlik gibi durumlar ondan hiçbir şey eksiltemez ya da ona hiçbir şey ekleyemez (Kant 2018: 8-9). Kant, iyi kavramının ne olduğunu ortaya koymak için çıktığı yolda öncelikle onu örfi unsurlardan sıkı bir eleme ile temizlemektedir. Ardından iyi kavramının olgularla değil, öznelerle ilintili olduğunu ve ahlaka sahip bir failin iyi veya kötü olarak nitelendirilebileceğine erişmektedir. Bu nitelendirmeye sebep olan şey ise iyi niyetten ibarettir. Kant’a göre iyi niyet harici hiçbir şey kısıtlama olmaksızın iyi olarak nitelendirilmeye layık değildir. Ona göre etik değere sahip olan tek şey iradedir (Geiger 2018: 226). Çünkü varoluşun değeri failin eylemlerine dayanmaktadır. Kişinin başına gelenler yüzünden mutluluğunun kesilmesi varoluşunun değerine etki edemez. Kişinin hayatının anlamı onun eyleminde saklıdır. Acıların, dışsal kaderin bu anlama dokunma gücü yoktur. Dünyadaki varoluşun nihai amaca sahip olması ve insanın mutlak bir değer kazanabilmesi yalnızca iyi iradeye bağlıdır (Cassirer 2020: 37). Tüm bunlarla birlikte istemenin düsturunu külli bir yasa koyucu olarak düşünmeyi buyuran şey, ahlak yasasıdır. Sadece duygulardan değil, aynı zamanda tüm içerikten de bağımsız olan tasarım akli olmak zorundadır. Otonom istenç, arzulama yetisinin belirlenimini içerikten ya da nesneden bağımsız bir şekilde kendi içeriğinde bulmalıdır (Deleuze 1995: 67-68). Böylece isteme ve koşulsuz buyruk ilişkisi bizi ahlak yasasına götürmektedir.

1.3.4. Ahlak Yasası

Kant ahlakının en bilinen ve en önemli noktası kategorik buyruktur. Kategorik buyruk başka bir deyişle ahlak yasası, mekanik dünyanın işleyişini bozmadan akıl dünyası biçimini ve buna ek olarak duyuüstü bir doğa biçimini sağlamaktadır. Duyuüstü dünyanın bağlı olduğu yasa ahlak yasasıdır. Bu yasa mekanik dünyanın nedensellik yasası gibidir. Yasa sonucunda haz doğacak bile olsa akıl, herhangi bir duyguyu işe karıştırmadan istenci belirleyebildiği sürece, saf akıl olarak pratik kalabilmektedir. Çünkü bir ilkenin pratik yasa olabilmesi için her türlü içerikten soyutlanması ve biçiminden başka bir şeyi kalmaması gerekmektedir. Bununla birlikte ahlak yasası, nesnel gerçekliği aklın faaliyetleri ile kanıtlanamaz, deneysel olarak doğrulanamazken, *sapasağlam ayakta durur* (Kant 2019c: 50-77). Yasa, başvurulacak en yüksek yerdir, salt biçimdir. Kendisinden başka içerik kabul etmemektedir. Bize ne yapmamızı söylemekten ziyade, yalnızca “yapmalısın!” demektedir. Yapılacak iyi, buyruğun nesnesini çıkarsamak ise özneye bırakılmıştır (Deleuze 1995: 28-29). Yükümlülüğün ahlaki bir ölçü olmasını sağlayan “Yapmalıyım.” cümlesi, nasıl olup da kesin bir amaç haline dönüşebilmektedir? Kant bu soyutluğa şöyle bir cevap sunmaktadır: İlk formel neden, kendi aracılığıyla *mümkün olanın en mükemmelini yap*. Kant bu duruma ikna olmuştur ve bu nedene bir destek olarak duyguları işe koşmuştur. Ona göre “*her insan, neyin iyi olduğunu dolaysızca hissedebilir.*” (Geiger 2018: 219). Çünkü Kant’a göre ahlak yasası, kutsal ve dokunulmaz bir şekilde insanın temelinde yatmaktadır (Kant 2021a: 166).

Daha önce ifade ettiğim üzere, saf akıl pratiktir ve insana ahlak yasasını vermektedir. Bununla birlikte yasa akıldan kaynaklandığı için yalnızca insanları değil, aynı zamanda akıl sahibi varlıkların tümünü kapsamaktadır. Bu sebeple yasa, sonlu varlıkların yanında sonsuz varlığa da ulaşmaktadır. Böylece en üst aşamadaki yeterli anlığın (zihin), kişisel eğilimlerinden kaynaklanan düsturları, nesnel geçerlilik taşıyan bir yasa olabilmektedir. Bu varlığa kutsallık atfedilmektedir. Akıl sahibi sonlu varlıkların yapması gereken ise bu örneğe yaklaşmaya çalışmaktır (Kant 2019c: 59-60). Çünkü duyuüstü dünyanın, duyu dünyasında kendini gerçekleştirme isteği mümkün olmasaydı, ahlak yasasından söz edemezdik (Deleuze 1995: 81). Ahlak yasası, yapısı itibarıyla evrensel ve bu yasayla belirli bir zümreye gönderme yapılmamaktadır (Thomson 2021: 115). Ahlak yasası akıl sahibi herkes için geçerli ve nesnel nitelikte zorunlu olduğundan, kendisine uyulmasını eksiksiz olarak herkese buyurmaktadır. Akıl, istencin nesnesini soyutlayıp onda biçimden başka bir şey bırakmamaktır. Bu faaliyet *açık, susturulamaz ve en sıradan insan* için bile duyulabilir. Bu durum böyle olmasaydı ahlaklıktan bahsedilmesi mümkün olmazdı (Kant 2019c: 63-65). Bunun sebebi bir ahlaki yargının evrensel olabilmesi için aynı durumdaki tüm failer için geçerli olması gerekmesidir (Demir 2020: 67). Kant, saf pratik aklın yasalarına bağlı yargı gücünün mahiyetini tartışırken ahlak yasası ile rahatlıkla ilişkilendirebileceğimiz bir ölçüt belirlemektedir: Fiiline sebebiyet veren düstur doğa yasasıymışçasına herkes için geçerli olabilir mi? Ardından çeşitli örneklerle bu durumu açıklar. Bizim için önemli kısım ise Kant’ın *en sıradan müdrikenin bile* bu ölçüte uymayan fiilin ahlaki olmayacağına karar

verebileceğini söylemesidir (Kant 2019c: 105). Çünkü Kant, her insanda olduğunu düşündüğü akıllı varlık olma niteliğinden kaynaklanan ahlaki yordam bilgisinden hareketle yasayı türetmiştir (Wood 2020: 219). Kant, bu ahlaki bilincin kaçınılmaz olduğu konusunda kesindir. Ona göre tüm insanlar, ahlaki olarak sorumlu, vicdanlı olduklarına dair sağlam bir yargıya sahiptir (Bozkurt 2020: 43).

Kant'ın meşhur biçimsel ahlak yasası şudur: *Öyle davran ki, senin istencinin maksimi her zaman genel bir yasa koymanın ilkesi olarak geçerlilik kazanabilsin.* Böylelikle yasa, koşulsuz ve kesin hale gelmektedir. İstencin belirlenmesi de kesin ve nesnel olmaktadır (Kant 2019c: 57-58). Burada da göreceğimiz üzere yasa, buyruklarını kesinlikle buyurmakta, içerisinde bir 'eğer' bulundurmamaktadır. Tüm insanlara yöneliktir ve durum ne olursa olsun geçerlidir (Heimsoeth 2018: 120). Bununla birlikte ahlak yasası bir doğa yasası gibi zorunluluğa sahip değildir. Ancak o, yasa koyucu olan insan tarafından doğa yasası zorunluluğu taşıyormuş gibi değerlendirilmektedir. Ahlak yasasındaki zorunluluğun kaynağı insandır. Bunun yanı sıra biçimsel bir yasa olan ahlak yasası, somut durum için uygulanabilir özelliğini de taşımaktadır⁶ (Özlem 2020: 80-81). Ahlak yasasının kesinlik ifade etmesine rağmen uygulanma zemininin bu dünya oluşu ve failerin insanlar olması bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Örneğin insanlar zor durumda kaldıklarında çeşitli ahlaki davranışlardan vazgeçebilmektedir. Ancak bu vazgeçişler -mesela yalan söylemek- kimse tarafından genel yasa olarak istenmemektedir (Geiger 2018: 242). Kant, güç bir durumda yalan söyleyerek kurtulma düsturu kabul edilse dahi bunun genel bir yasa olmasına kimsenin salık vermeyeceğini söylemektedir. Çünkü bu yasanın kabulü durumunda söz verme diye bir şeyin varlığı ortadan kalkmaktadır (Kant 2018: 18). Kant'a göre insanlar ahlak yasasını zaman zaman çiğneyebilirler; bununla birlikte saf bir yasa anlayışına sahiplerse onların düzeltilmesi mümkündür (Kant 2021a: 172).

Ahlak yasasına dair son değinmek istediğim nokta failin yasa karşısındaki tutumudur. Özne kendi fiillerinde ahlak yasasını uygulayıp uygulamadığına dikkat ettiğinde, ahlak yasasını tam olarak uygulamaktan ne kadar uzak olduğunu fark etmektedir. Kişinin kendine değer biçmek için kendisini başkalarıyla (aynı değere sahip olmak anlamında) karşılaştırması mümkündür. Ancak söz konusu kendi hakkında yargıya varmaksa bu durumda ahlak yasasıyla kendisini karşılaştırmalıdır. İnsan kendini ahlak yasası ile karşılaştırdığında alçakgönüllü olmaktan başka çaresi kalamaz (Kant 2021a: 160-161). Çünkü ahlak yasasını uygulamadaki eksikliğimiz kesindir ve kişiye düşen bu eksikliği Tanrı'nın tamamlayacak olmasını beklemesidir (Kant 2021a: 121). Buradan anlayacağımız üzere hiçbir failin tam anlamıyla ahlaklı olması mümkün değildir. Bununla birlikte kişinin yapması gereken, gerisini mutlak varlığın tamamlayacağına dair olan inancı korumak koşuluyla (yani eksiklerin mutlak varlıkta tamamlanacağı, onda böyle bir eksikliğin olmayacağı inancı), elinden geldiğince ahlaklı olmaya çalışmaktır (Kant 2021a: 125). Bu kemal durumu en yüksek iyiyi ifade etmektedir. En yüksek iyi, en saf ahlak ile uyum içerisinde olan evrensel mutluluktur. Buna doğru çabalamak da insanın görevidir (Kant 2022c: 72).

---

⁶ Kant'ın uygulamalı etiğe dair düşünceleri tez kapsamını aşmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Altman, M. C. (2011), *Kant and Applied Ethics –The Uses and Limits of Kant's Practical Philosophy-* (1. Baskı), Malden: Wiley-Blackwell.

1.3.5. Ahlaklılık

Kant, ahlak üzerine sistem inşa etmiş yapıların, ahlaklılığı ya ampirik ya da entelektüel nedenlere dayandırdığını ifade etmektedir. Sistem, ampirik koşullara dayanması durumunda iç veya dış duyunun nesnelere veyahut iç veya dış nedenlere dayanmaktadır. Ahlaklılığın iç nedenlere dayanması ve buradan türetilmesi, bunu fiziksel ve ahlaksal olan iki çeşit duyguya dönüştürmektedir. Fiziksel duygu, bencillik ve kendini beğenmişliktir ki bunlar kişinin kendini sevmesinden kaynaklanmaktadır. Bu duygu, duyuları tatmin eden, bencil bir basiret ilkesi olmaktan öteye geçemez. Ahlaksal duygu ise, neyin iyi neyin kötü olduğunun belirleyicisidir. Ahlaklılığı, eğitim ve yönetim gibi dış nedenlere bağlayanlar da vardır. Ancak Kant'a göre bu edimlerden kalkarak ahlaksal bir yargıya varılması mümkün değildir. Ahlaklılık ilkesini, ben sevgisine de dayandıranlar vardır. Ancak Kant buna da karşı çıkmaktadır. Çünkü böylesi bir durumda ilke rastlantısal olmaktadır. Ahlaklılık ilkesini ampirik sistemlere dayatan tüm düşüncelerin temelinde bir rastlantısallık mevcuttur. Ahlaklılık, eğilimlerin tatmin edilmesi değildir. Bu eğilimlerin, patolojik, fiziksel veya ahlaksal bir duygudan kaynaklanması hiçbir şeyi değiştirmez. Duygular öznel ve başkalarının kavranamazlar, bu sebeple ahlaklılık ilkesi akla dayanmalıdır. İkinci sistem, entelektüel ya da anlaksal olarak isimlendirilen sistemdir. Bu sistemde ilkeler durumlara ve koşullara bağlı değildir. Deneyimden kaynaklanmazlar ve saf akıldan türetilmektedirler. Bu sebeple ahlak yargılarının tamamı, en yüce ilkesini akılda bulmaktadır. Böylece ahlaktaki ilkelerin tamamı, patolojik olmaktan çıkarak nesnel hale gelmektedir. Ahlak, insanın yapmak istediği şeyden ziyade yapması gerektiği şeyi vazetmektedir. Fiilin yerine getirilmesini sağlayan itici gücün en yüce ilkesi ise ahlak duygusudur (Kant 2021a: 27-59). Ahlak duygusunun nüvesi herkesin içindedir. Çünkü böyle olmaması durumunda, o duyguya dair en ufak bir algıya sahip olmamız mümkün değildir (Kant 2022c: 78).

Ahlaklılık ilkesinin temellendirilmesi, özgür iradenin iyiliğiyledir. Bu sebeple iyi olanın, nesnel kararına varabilmek için herkeste ahlaki bir yargı ilkesi bulunmalıdır. Bunun sonucu olarak iradeden doğan bir ilkenin varlığı kabul edilmelidir (Kant 2021a: 26-27). En yüksek iyi ahlaklılıktır. Pratik olarak en yüksek iyi ruhun ölümsüzlüğü ile olanaklı hale gelmektedir. En yüksek iyiyi gerçekleştirmek akıl sahibi varlıklar için ödev olduğu konusundan daha önce bahsetmişim. Bununla birlikte bu iyi yalnızca Tanrı'nın varlığı ile mümkündür (Kant 2019c: 165-173). Bunun yanı sıra Kant'a göre ahlaklılık herkes için her zaman mümkün olma özelliğini korumaktadır (Tepe 2022a: 10). Çünkü ahlaklılığın nesnel ve öznel şeklinde ayrılması mümkün değildir, onun yalnızca uygulanış koşulu öznel olabilir (Kant 2021a: 42). Kant ahlak felsefesinde, ahlaklılığın bir kurgu değil de uygulanabilir olduğunu ortaya koymak istemektedir (Tepe 2022a: 15). O ahlaklılığın dünyayla ilgisi olmayan, yalnızca içsel yapıyı ilgilendiren bir şey olduğunu düşünmemektedir. Ahlaklılık; istemenin, kısaca insanın aktif olduğu her yerdedir (Tepe 2022b: 58). İnsan gerçek değerini bu şekilde ortaya koyabilir. Kant açısından ahlaki değer, övgü ve teşviğe mazhar olmanın yanında saygıyı da hak ettiren bir değerdir. Gerçek ahlaki değer,

doğa ya da eğitim gibi tesadüfi şeylerle elde edilememektedir. İnsanlar gerçek ahlaki değerini kendi eylemlerinde ortaya koymalıdır (Wood 2008: 27-29).

1.3.6. Ödev

Kant'ın pratik felsefesinin merkezî kavramlarından biri ödev kavramıdır. Kant'a göre yükümlülükler; ödev ve baskı olmak üzere iki kaynağa sahiptir. Onlar yalnızca bir zorunluluğu değil, aynı zamanda bir gerekliliği de ifade etmektedir. Yükümlülüklerin biri aktif diğeri pasif olmak üzere iki nevi vardır. Aktif yükümlülük, kişinin, başkalarına karşı değil, eyleme karşı olan yükümlülüğünü ifade etmektedir. Tüm hayırsever davranışlar buna örnek olarak gösterilebilir. Borç ödeme eyleminde olduğu gibi kişinin başkasına karşı yükümlü olduğu durumlar pasif yükümlülüktür. Buna karşın eylemlerin özgür olmadığı, kişiliğin bulunmadığı ve iradeye bağlı olmayan yerlerde yükümlülük yoktur⁷ (Kant 2021a: 31-39). Ödev kavramı daha açık bir ifadeyle, yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur (Kant 2018: 15). Ödev kavramı Kant için önemlidir; çünkü o, ahlaki olanın doğru bir güdüyle yapılması ve iyi iradenin de ödevden kaynaklanması gerektiği konusunda açıktır (Thomson 2021: 113). Ödevlerin ilkesi ise insanın kendine biçtiği değerden, onun sahip olduğu insanlık onurundan gelmektedir (Kant 2021a: 158). Kant'a göre ödevini, saf hale getirme düşüncesi her insanda bulunmalıdır. Bu saflığı amaç edinmesi insan için yeterlidir (Kant 2022c: 79). Çünkü insanın ödevi, kendini geliştirmesinden ve kendisini ahlak yasasının buyruğu altına sokmasından ibarettir (Kant 2020b: 38).

Ahlaka dair kendi mükemmelliğimiz ve başkalarının mutluluğu olmak üzere sahip olmamız gereken iki tür amaç bulunmaktadır. Kişinin kendini amaç edinmesi; rasyonel yeteneğini değerli bulması ve bu yeteneği destekleyip geliştirmeye çalışmasıyla olmaktadır. Başkalarının da rasyonel yeteneklerini değerli bulup desteklemesi de kişinin ödevidir ki burada desteklemesi gereken şey onların mutluluklarıdır. Bunun yanı sıra kişinin, kendi mutluluğunu ve başkalarının mükemmelliğini amaç edinmesi mümkün değildir. Kant bunu; başkalarının mükemmelliğinin, amaçlarının keyfiyetiyle ilgili bir mesele olduğundan kimsenin bir başkasını kendi amaçlarını benimsemeleri için zorlayamaması ile temellendirmektedir. Diğerlerine karşı olan ödevler, kişilerin amaçlarına karar verme hakkını tanımayı ve kendilerine ait neyi mükemmel olarak belirledilerse o tercihe saygı duymayı gerektirmektedir. Ancak burada şöyle bir durum da söz konusudur: Kişilerin kendilerine ait belirledikleri mükemmellikler, onların mutluluklarına zemin teşkil ettiği ölçüde desteklenmelidir. Kant, başkaları ile olan ilişkide hangi kabiliyetlerini ne ölçüde geliştirecekleri hususunu kişilerin tercihine bırakmıştır. O, insanları potansiyellerinden daha az erdemli ya da ahlaki açıdan yeterince mükemmel olmadıklarından ayıplanmalarına bile cevaz vermemektedir (Wood 2020: 239-241).

---

⁷ Burada geçen kişilik meselesi Kant'ın ahlakı için kilit bir noktadır. Çünkü hangi insanların kişiliğe sahip olarak belirleneceği, onların sorumlulukları ve hakları konusunda da belirleyici olacaktır. Kişilik konusuna ikinci bölümde detaylıca yer vereceğim.

Kant'ın ahlak anlayışında fiillerin yapılma sebeplerinin yalnızca yapılmaları gerektiğinden yani ödevden dolayı olması, kendi mutluluğunu amaç edinmemeleri ve çıkarlarına göre eylemelerinin yasak olması bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Kişinin başkalarına karşı ödevlerini bir kenara bırakacak olursak Kant'ın kişinin kendine dair ödevlerinde bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Bernard Williams'a (d.1929/ö.2003) göre Kant'ın saiklere dair görüşü, kişinin kendi çıkarına göre eylemesini, ahlakla alakasız ve ona uygun olmayan bir durum haline getirmektedir. Ahlaki bir yaşam öğütlendiği için de bunu gözeten kişinin, bir yerden sonra kendini inkâr noktasına gitmesi muhtemeldir. Failin kendi istediği şeyi yapması gayri ahlaki bir durum olacaktır. Bu problemi Kant da fark etmiştir ve bir dizi insanın kendine dair ödev belirlemiştir. Ancak bu çözüm, problem için etkili bir çözüm olmuş mudur, bu bir tartışma konusudur. Williams, problemin çözüme kavuştuğunu düşünmemektedir (Williams 2021: 86). Bunun yanı sıra Kant'ın, insanın hislerinin ve arzularının akılla uyumlu oldukları müddetçe kendimize karşı ödevlerimizle bağdaşabileceğini iddia etmesi dikkate değerdir⁸ (Kant 2021a: 183).

Kant, eylemlerin ödev uğruna mı yoksa ödevde uygun mu yapıldığı konusunda çok keskindir. Ona göre bir fiilin ödevde uygun olması onu ahlaki yapmamaktadır. Bir fiilin ahlaki olabilmesi için ödevden dolayı yapılması gerekmektedir (Demir 2020: 53-54). Bir örnek vererek meseleyi izah edelim. Trafik kurallarına uymayı bir ödev olarak ele alalım ve dışarıdan baktığımızda yaya geçidi gördüğünde duraklayan bir sürücü gördüğümüzü farz edelim. Burada sürücü ödevde uygun bir fiil gerçekleştiriyor gözükmemektedir. Ancak dışarıdan yalnızca fiil gözükmesine rağmen bu eylemin niyetini pek çok şey oluşturuyor olabilir. Sürücü, insanlara iyilik yapmayı sevdiğinden dolayı duraklamış olabilir; dışarıdan gören insanların, kendisi hakkında 'ne kadar düşünceli biri' diye düşünmesini istemiş olabilir; birinin onu şikâyet etmesinden çekinmiş olabilir, bir kazaya karışmaktan korkmuş olabilir; birine zarar vermektan kaçınmış olabilir ve bu sebepler çoğaltılabilir. Ancak yukarıda saydığımız hiçbir sebep fiili ahlaki yapacak olan neden değildir. Çünkü bu sebeplerin hepsi farklı şartlar altında ortadan kalkabilir; etrafta bunu seyredecek insan olmayabilir, kimse şikâyet etmeyebilir, bir kaza gerçekleşmeyebilir vs. Bu fiili ahlaki yapacak olan tek şey, eylemin, "Yaya geçidi gördüğünde durmalısın." ödevinden kaynaklı olmasıdır. Çünkü Kant'a göre eylemin düsturunun ahlaksal içeriğe sahip olması, ödevin yalnızca ödev uğruna yapıldığı durumlarda mümkündür (Kant 2018: 12-13). Kant, ödevlerin yapılmasında bir başka konuya daha dikkat çekmektedir. Örneğin 'yapılabildiği yerde iyilik yapmak' bir ödevdir. Bununla birlikte bazı insanlar tabiatlarından dolayı bunu yapmaya meyilli olurlar. Bu sebeple, insan sever kişi ne zamanki kendi dertlerinden başka bir şey görmez hale gelir ve o zaman bile başkalarına iyilikte bulunmaktan geri durmaz, işte o zaman eylemin ahlaksal değeri olmaktadır. Çünkü bu fiili eğiliminden değil de ödevinden dolayı yaptığı zor zamanda ortaya çıkmaktadır (Kant 2018: 13-14).

---

⁸ Kant'ın ödev kavramı üzerine yapılan çokça tartışma vardır. Kantçı etiğin katı şekilde ödev-niyet odaklı ve sonucu görmezden gelen şeklindeki alışıldık yorumuna karşı bu tavrı değiştirmeyi ve Kant etiğinin düşünüldüğünden daha karmaşık olduğu ve esnek bir yapı sunduğunu iddiası için bkz. Herman, B. (1993), *The Practice of Moral Judgment* (1. Baskı), Cambridge: Harvard University Press. Genel olarak Kant'ın görev-ödev kavramları hakkında daha fazla bilgi ve tartışma için bkz. Baron, M. W. (1999), *Kantian Ethics Almost Without Apology* (1. Baskı), New York: Cornell University Press.

1.3.7. Amaç

Kant'ın ahlakına dair ele alacağım son kavram, amaç kavramıdır. Daha önce ödevin yalnızca ödevden kaynaklı şekilde yapılması gerektiğini ve duyulmuş doğanın temel yasasının, ahlak yasası olduğunu söylemişim. Bununla birlikte pratik akıl, mutluluk ve erdem arasında bağ kurmaktan vazgeçmediği sürece çatışmaya düşmektedir. Bu çatışma, ahlak yasasının yegâne belirleyicisinin iyi isteme olması ve mutluluğun erdemini nedeni olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü duyulur dünyanın yasaları, iyi istencin niyetlerine göre düzenlenemez. Böylece erdem mutluluğun nedeni olamamaktadır (Deleuze 1995: 68-76). Kant'ın ortaya koymaya çalıştığı ahlak sistemi temele niyeti almaktadır. Onun için mutluluk bu niyetin içeriği olamaz. Çünkü o kendi başına bir iyi ifade etmemektedir. Kant'ın üzerinde çalıştığı ahlakın en üst ilkesi, yaşam şartlarından ve antropolojik bilgiden arındırılmıştır (Demir 2020: 25). Daha açık bir ifadeyle iyi adı altında bulunan şeyler, istencin belirlenme nedeni olamaz. Bunun sebebi herhangi bir şeyden, en yüksek pratik ilkenin türetilmesinin mümkün olmamasıdır. Çünkü böyle bir durumda ahlak yasası özerkliğini kaybetmekte ve yaderklik ortaya çıkmaktadır (Kant 2019c: 154). Kant, mutluluğun neden amaç olarak belirlenemeyeceği hususunu bir başka açıdan daha açıklamaktadır. Ona göre doğanın akli ve istemesi olan bir varlık için mutluluğu amaç olarak belirlemesi yersizdir. Çünkü içgüdü tarafından yönlendirilmiş bir şekilde yaşamak bu amaç için daha uygun olacaktır (Kant 2018: 10). Kabul etmek gerekir ki mutluluk, akıllı ve sonlu varlıkların zorunlu isteğidir. Bununla birlikte mutluluk özneye hastır ve öznelere göre değişkenlik gösterebilir. Bu sebeple mutluluk pratik ilke olabilmesine rağmen bir yasa ortaya koyamamaktadır (Kant 2019c: 50-51). Kant'a göre insan, fiillerinden mutlu olmayı ümit edebilir, ancak onu harekete geçiren şey mutlu olma düşüncesi olmamalıdır (Kant 2021a: 76). Çünkü insan hayattan zevk aldığı için değil, ödev için yaşamaktadır (Kant 2019c: 128). Sonuç olarak "...*ahlak kendimizi nasıl mutlu kılacağımızın öğretisi değil, hangi yolla mutluluğa yaraşır olacağımızın öğretisidir.*" (Kant 2019c: 178)

Kant'a göre insanların tamamının mutluluğunun bile amaç edinilmesi mümkün değildir. Ancak insanlık aklın nihai amacıdır. Theodor W. Adorno (d.1903/ö.1969), buradaki insanlığın deneysel anlamda yer işgal eden insan topluluğuyla cisimleşmediğini, Kant'ın kastının yalnızca akıl sahibi bir varlık olduğunu iddia etmektedir⁹ (Adorno 2015: 139). Bununla birlikte insanlığın aklın nihai amacı olması önemlidir. Çünkü Kant'ın evrensel yasa formülü ve doğa yasası formülüne baktığımızda, bu yasaların belirli bir yasaya ya da ödevine dönüştüğünü göremeyiz. Elimizde olan yegâne şey özel düsturlara dayanarak bazı eylemleri (intihar gibi) yapmamızın uygun olmayacağı fikridir. Ancak kendinde amaç olarak insanlık yasası formülasyonuna baktığımızda, irade sahibi olan akıllı varlıkların birer yasa koyucu olduklarını görürüz. Böylece bu yasaların dayattığı ödevler de diğer akıllı varlıklar için bağlayıcı hale gelmektedir (Wood 2020: 230). Bunun bir sonucu olarak Kant, insanın fiillerinde

⁹ İnsanlığın nihai amaç olması ancak bunların cisimleşmiş insanlar olmaması mevzuu ne derece ikna edicidir? Fertleri amaç edinmediğim bir ahlak mümkün müdür? Nitekim gerçek hayatta insanlıkla değil insanlarla muhatap olmaktadır. Adorno'nun dediği kabul edilirse ahlak alanının her yerinde bize verilen yaklaşıma ödevi dışında bu anlatıların bizim için ne ehemmiyeti olduğunu sorgulamaktan kendimizi alıkoyamayız.

hem kendine karşı hem de başkalarına karşı insanca davranmadığı sürece ahlaklı davranış sergileyemeyeceğini öne sürmektedir (Demir 2020: 90).

1.4. Yargı Yetisi

Kant'ın *İlk Kritik*'i teorik akla, *İkinci Kritik*'i ise pratik akla yöneliktir. İki *Kritik* sonucunda dünyanın iki veçhesi arasında bir uçurum var gibi gözükmektedir. Kant *Üçüncü Kritik* ile bu iki veçheyi irtibatlandırmıştır. *Üçüncü Kritik* sayesinde insanlar, doğayı kendi içinde amaca sahipmiş gibi değerlendirmekte ve böylece duyulur dünyada ahlaka imkân tanınmaktadır (Thomson 2021: 145). *Üçüncü Kritik*'te, eleştiriye konu olan yeti yargı yetisidir. Yargı yetisi, bir tikeli, bir tümelin altında düşünebilme kabiliyetidir. Tümelin verili olması durumunda, tikeli onun altında düşünen yargı yetisi belirleyici, verili tikeli yerleştirecek tümeli arayan yargı yetisi ise reflektiftir. Yargı yetisi, tikeli evrensel altında kapsanan şekilde düşünme yetisidir. Evrenselin (kuralın, ilkenin, yasanın) verili olması durumunda, tikeli, söz konusu evrenselin altında düşünme yetisi belirleyicidir. Sadece tikelin verili olduğu, ilgili tikel için evrenselin bulunması gerektiğinde kullanılan yargı yetisi ise reflektiftir (Kant 2020c: 23).

Belirleyici yargı yetisi, tikeli, anlama yetisinin verdiği evrensel transandantal yasalar altına almaktadır. Bununla birlikte doğanın sahip olduğu çokluk biçimleri bulunmaktadır. Bu biçimlerden kimisi, apriori yasalar tarafından belirlenmemiştir. Bu sebeple onlar için de yasaların olması gerekmektedir. Dolayısıyla doğadaki tikelden, evrensele geçebilme durumunun sağlayıcısı olan reflektif yargı yetisi, deneyimden elde edemeyeceği bir ilkeye ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir ilkenin verilmesinin tek yolu da yine reflektif yargı gücünün kendisindedir. Bu aşkınsal yasa, reflektif yargı gücünün kendisine kendisi tarafından verilmekte, başka yerden alınamamaktadır. Bununla birlikte kendine verdiği yasayı, doğaya dayatması da mümkün değildir (Kant 2020c: 25-29). Daha açık bir ifadeyle reflektif yargı gücü, mümkün bir kavram oluşturabilmek için belirli bir ilkeye göre düşünüm yeterlidir. Bu gücün temel sorunu, kavram oluşturmaktır. Reflektif yargı gücünde, verili tikel için verili olmayan bir tümel aranmaktadır. Ancak tikel bir durumda, tümelin nasıl bulunacağına dair bir kural bulunmamaktadır. Reflektif yargı gücü, bir amaca tabi olma ilkesine sahiptir. Böylece doğaya bir amacı varmış gibi bakabilmemiz mümkün olmaktadır. Reflektif yargı gücü, doğanın ampirik kavram ve yasaları ile ilgilidir. Bu gücün kendine verdiği ilke, doğanın tümel yasaları tarafından belirlenmemiş, tikel ampirik yasaların bir birliğe göre düşünülme zorunda olmasıdır (Altuğ 1989: 19-22).

Aklın kategoriler tarafından kurulmuş bir nesneyi farklı bütünlükler içerisinde değerlendirerek, farklı şekillerde tasnif edip, bunların içerisinde kendisine temsil etmesi *Üçüncü Kritik*'te ortaya konmaktadır. Akıl, bunu yukarıda bahsettiğim yargı yetisi ile yapmaktadır. Yargı yetisinin reflektif yargılarla yaptığı şey, kendine bir kural belirleyip nesneyi gayesi varmış gibi sınıflandırmaya çalışmaktır. Bir nesnenin, nesnel olarak değerlendirilebilmesinin imkânı da duyusal materyalin bir gayeyi yerine getirecekmiş gibi bu yolla şekil almasıdır (Çitil 2021: 169). Kant, *Birinci Kritik*'te nesnenin nasıl kurulduğuna dair süreci

anlatmaktadır. Dış dünyada bulunan şeyleri nasıl kavradığımız, nesnelere nasıl ortaya çıktığı önemli sorulardır. Nesnel çokluğun ortaya çıkabilmesi ve çokluğu kavrayabilmemiz, bu sürecin üzerinde reflektif bir biçimde düşündüğümüzde fark edebileceğimiz bir süreçtir (Çitil 2021: 77). Reflektif yargı, bir nesne ile karşılaştığımızda, o nesnenin neyin altında düşünülerek kavrayacağımızı düşünen yargıdır. Reflektif yargıların önemi, tüm bilimsel faaliyetin temelinde bulunmasına dayanmaktadır. Bu durum nesnenin hangi kavramın altına düşürerek anlayabileceğinin düşünülmesi ve ilgili nesnenin en iyi nasıl açıklanacağını hakkındadır. Fakat yargı yetisinin bu özelliklerini kullanarak yaptığı tüm sınıflandırmalar eksiktir. Sınıflandırmalar tam olamaz, her biri biraz kurmaca barındırmaktadır (Çitil 2021: 171-186). Reflektif yargı yetisinin, sınıflandırmaları tam yapamıyor olması ve sınıflandırmaların insanın ilgilerine göre yapılıyor olması, işaret etmek istediğim önemli bir problemdir. Nitekim insana, ırklara ya da cinsiyetlere dair yapacağımız tanımlamalar ucu açık kalacak ve bu boşluklar başka otoriteler tarafından doldurulabilecektir.

Kant'ın *Üçüncü Kritik*'ine dair pek çok açıklama yapılması mümkündür. Ancak tez konusunun fazla dağılması adına konumuzla irtibatlı olan "güzel" ve "yüce" kavramlarına yoğunlaşacağız.¹⁰ Bu irtibat Kant'ın, güzele ve yüceye dair estetik duygumuz ile ahlak arasında sıkı bir ilişki olduğunu savunmasından dolayıdır. Çünkü güzel ve yüce, kişiye bir ahlak duygusu vermektedir. Ahlak yasasının yasakladığı fiiller ahlaki olarak kötüken buyurdıkları ahlaki olarak iyidir (Wood 2020: 246-248). Bu kavramları Kant şu şekilde açıklamaktadır: "Bir insana *doyum verene hoş* denir; ona yalnızca *haz verene güzel*; *değerli olana*, {*onaylanana*,} e.d. onun tarafından nesnel bir değer verilene, *iyi*." Daha açık bir ifadeyle kavramsal olmayıp evrensel olarak haz veren şeye güzel denmektedir. Yüce, toplum tarafından üretilmeyen; temellerini insan doğasında bulan ahlaki eğilimdir. Güzelin kişiyi hazırladığı şey, bir şeyi çıkar olmasa da sevmektir. Yücenin hazırladığı ise çıkara ters olsa bile bir şeye yüksek değeri verebilmektedir. Bu sebeple entelektüel, ahlaki iyi; estetik yargı ile bakıldığında güzelden ziyade yüce olarak kurgulanmalıdır. Böylece yücenin duygusu saygı olmaktadır (Kant 2020c: 44-92). Yüce, kendi yasasını kendine koyma ve özgür kişilik ile ilişkilendirilmekte, ahlak alanına kendini yerleştirmektedir (Cassirer 2017: 445). Yüce duygusu, akıllı varlığı yüksek bir amaçlılık için hazırlamaktadır (Deleuze 1995: 93). Güzel, hayal gücü ve anlayış irtibatından; yüce ise hayal gücü ve aklın birleşmesinden kaynaklanmaktadır (Klinger 1997: 196). Güzele duyduğumuz ilgi bizi iyi olmaya teşvik eder ve ahlakiliğe yönlendirir (Deleuze 1995: 97). Tek hakiki erdem yüce olmasına rağmen erdeme uyum sağlayan ve güzel olan -örneğin yumuşak huyluluk gibi- iyi ahlaksal nitelikler de bulunmaktadır (Cassirer 2020: 16). Buradan anlayacağımız üzere yüce gerçek ahlakilik ile ilişkiliyken güzel en fazla ahlakiliğe bir yönlendirme işlevi görebilmektedir.

Tüm bunlarla birlikte bir şeye güzel ya da çirkin dediğimizde burada iyi-kötü gibi nesnel bir hükümden bahsedilmemektedir. Güzel nesne kişiye haz verir, çirkin ise nefret uyandırır. Bununla

---

¹⁰ Bu iki kavramın önemi Kant'ın erkekleri yüce ve kadınları güzel ile ilişkilendiriyor olmasıdır. Buradaki açıklamalar ikinci bölümdeki cinsiyet başlığı için bir hazırlıktır.

birlikte bu durumun açığa çıkması, ilgili nesnenin, nesnel olarak hangi özelliğe sahip olduğuna dair bir bilgi vermemektedir. Verilen bilgi yalnızca özne hakkındadır. Beğeni hükümlerinin nesnel olmaları mümkün olmasa da bizlere nesnelmiş gibi gelmektedir. Beğeni, nesnenin muhayyiledeki hissi temsili ile ilgilenmektedir. Estetik haz, tamamen öznel olsa da haz alma şartları herkes için evrensel olarak geçerlidir. Çünkü muhayyile ile müdrike her insanda aynı olan doğaya dayanmaktadır. Özetle estetik haz, evrensel olarak *iletilebilen* bir şey olmaktadır. Tüm bunlarla birlikte Kant, beğeni hükümlerini; öznel ve iyilikle ilgili tüm nesnel hükümlerden ayırmaktadır. Estetik; ahlaki, pragmatist vs. diğer tüm iyiliklerden hem farklı hem de bağımsızdır. Güzelden alınan haz ile ahlaki iyiden alınan haz farklıdır. Bu anlamda estetik haz bir bağımsızlığa da sahiptir, ancak bazı ahlaki ilgilerle alakalı ilgilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Estetik hükümler Kant'a göre ahlaki ödev olarak görülen doğada bulunan güzele değer verme ve onu geliştirme ilgisiyle irtibatlıdır (Wood 2020: 248-260).

1.5. Antropoloji

Bu bölümde ele alacağım son konu Kant'ın antropoloji hakkındaki düşünceleridir. Bu başlığı en sona almamın ilk sebebi diğer ana düşüncelerinin yanında farklı bir alanı ve yaklaşımı ifade etmesi, ikinci sebebi ise ikinci bölüm için ön hazırlayıcı olmasıdır. İnsan iradesinin, doğal şeyler tarafından etkilendiği açıktır. Bu sebeple Kant, katıksız bir ahlak felsefesini hedeflemesine rağmen pratik felsefede ampirik fenomenlerin olabileceğini kabul etmektedir. Böylelikle etiğin, pratik antropoloji adını verdiği bir kısmının olduğunu ileri sürer. Burada insana dair duygular, heyecanlar, kişilik vb. unsurlar bulunmaktadır (Geiger 2018: 225). Antropoloji, gerçek davranış ilkelerinin bilimidir. Bu bilim olmadan ahlak tam olarak var olamaz. Antropoloji olmadan kişiler, pratik felsefenin vazettiklerini dile getirmekten öteye gidememekte ve böylece vazedilen davranışların imkânı cevapsız kalmaktadır. Kant'a göre antropoloji, insanı tanımamıza yardımcı olur çünkü pratik felsefenin istediğinin yapıp yapılamayacağını ölçmek için insanı tanımamız gerekmektedir (Kant 2021a: 16-17). Bu durumda pratik felsefe kişinin ne yapabileceğini bilmeden kural belirlemiş olmaktadır. İnsanı tanımadan ona dair ilkeler belirleyip kurallar vazetmek mümkün müdür? Daha önce geçtiği üzere pratik felsefe bir varlığın rasyonel varlık olmasına ve irade sahibi olmasına dayandırılmaktadır. İnsanı bir nebze olsun tanımadan, onun hakkında herhangi bir nesnel kuralın belirlenebilmesi ne derece mümkündür? Pratik felsefenin konusu özgür fiillere dair kurallar ise, bu fiillerin kim tarafından gerçekleştirildiği tam olarak belirlenmeden bu kurallar nasıl belirlenebilir? Tüm bu sorulara pratik felsefenin tüm akıllı varlıkları konu edindiği şeklinde bir cevap sunulabilse bile insanı rasyonel varlık olarak belirlememiz esasında onu tanıma ve tanımlama işlemidir. İnsanın bu şekilde nitelendirilmesi Kant'ın yalnızca antropolojik metinlerinde değil üç *Kritik*'inde de mevcuttur. Ahlak felsefesi tüm akıllı varlıkları hedefleyebilir. Ancak insanın akıl sahibi olduğu da o metinlerde geçmektedir. Nitekim antropolojinin ortaya çıkabilmesi için insanın en azından bir yanı otonom olmalıdır, aksi takdirde bu inceleme alanı zooloji olacaktır. Kant, antropolojik düşüncelerini bir kavramdan ziyade insanın yapıp etmelerini ele alarak ortaya koymaktadır. Bu yapıp etmeler; bakım, eğitim, kültür aktarımı, amaç arama, devlet kurma gibi

fiillerle çeşitlenmektedir. Kant bu şekilde, yani insana bir kavramla değil de yapıp etmelerle yaklaşması, insanı sınırlandırmamış ve ucunu açık bırakmıştır (Mengüşoğlu 2021: 64-65). Bu durum da insanın mahiyetine dair arayışımızı belirsiz bırakan noktalardan birini oluşturmaktadır.

Kant, antropolojisini felsefi olarak tanımlamamaktadır. Buna karşın onu okuyanlar felsefi boyutları olduğunu fark edecektir (Louden 2021: 34). Ahlak, mümkün iyi eylemlerinin tümünün nesnel zorunluluğuna dair olan felsefedir. Antropoloji ise özgür iradenin öznel kurallarına dairdir (Kant 2021a: 17-18). Böylece antropoloji, pratik felsefenin bir diğer üyesi olmaktadır. Onun işi; insanlara, koşullarına uygulanabilecek olan uygulama ilkelerini sağlamaktır (Louden 2021: 17). Başka bir ifadeyle akıllı varlıklar için geçerli olan apriori ahlaki ilkeler ahlak metafiziğinin, ilkelerin uygulanma zemini olan insan doğasının soruşturulması ise pratik antropolojinin alanıdır (Wood 2020: 215). Bunlarla birlikte ahlak metafiziği, antropolojiyle temellendirilemez. Ancak bu durum onun antropolojiye uygulanamayacağı anlamına da gelmemektedir (Kant 2022a: 45). Buradan anladığımız üzere ahlak metafiziğinin uygulama alanı antropolojidir. Burada dikkat çekmek istediğim bir husus pratik antropolojinin Kant etiği için vazgeçilmez bir unsur olduğu düşüncesinin genellikle kabul görmeyen bir görüş olduğudur (Wood 2020: 216). Fakat Kant'ın felsefesi için antropolojisinin vazgeçilir olduğu görüşüne katılmıyorum. Bu iki alanın birbiriyle ilgili olduğuna dair işaretlerden biri Kant etiğine dair yapılan en önemli eleştirilerin ahlak yasasının uygulanma zemini hakkında olmasıdır. Kenara bırakılacak bir nokta olmuş olsaydı literatürde bu kadar tartışma mevcut olmazdı.¹¹ Bunun yanı sıra uygulanmayacak, yalnızca düşünsel bir tartışma olarak kalacak bir etik sistemi nasıl bir değer taşımaktadır? Daha önce bahsettiğimiz üzere Kant uygulamaya konulmayacağını düşündüğü bir etik vazetmemektedir. Tezin üçüncü bölümünde göreceğimiz üzere insanlık tarihini bile bizatihi etik temele dayandıran bir düşünürün, etiği yalnızca teorik olarak tartıştığını söylemek güçtür.

Kant'ın antropolojisinin etiği ile irtibatlı olduğuna dair başka bir işaret de pragmatik terimi ile ilgilidir. Pragmatik terimi Kant felsefesinde üç farklı anlama sahiptir. Antropolojinin bazı yönleri bu farklı anlamları yansıtmaktadır. Pragmatik teriminin ilk anlamı kişinin mutluluğunu, ikincisi pratik alanın tümünü, sonuncusu ise diğer insanları kendi amacına erişmek için kullanmayı göstermektedir. İlk anlam ahlakı dışlarken diğer ikisi direkt ya da doğrudan ahlakla ilgilidir. Bu anlamlara bakarak Kant'ın pragmatik terimini ahlaki olanı dışlamak için kullanmadığını görmekteyiz. Pragmatik antropoloji, insanın yeteneklerini bütüncül şekilde geliştirmeye ilgilidir. Bu en sonunda medeniyet ve insanlığın ahlaklaşmasıyla tamama ermektedir. Buradan deneysel de olsa antropolojinin ahlakla irtibatı olduğu açıkça görülmektedir (Frierson 2013: 50-67). Tüm bunların yanında antropolojinin ahlakla ilgili olduğunun en önemli işareti, Kant'a göre insanı özgür olarak gösterebilmenin felsefi antropolojinin en

---

¹¹ Ahlak yasasının uygulama zemini ve antropolojiye dair yazılmış bazı eserler: Altman, M. C. (2011), *Kant and Applied Ethics –The Uses and Limits of Kant's Practical Philosophy-* (1. Baskı), Malden: Wiley-Blackwell. Frierson, P. R. (2013), *Freedom and Anthropology in Kant's Moral Philosophy* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press. Herman, B. (1993), *The Practice of Moral Judgment* (1. Baskı), Cambridge: Harvard University Press. Louden, R. (2021), *Anthropology From a Kantian Point of View* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press.

önemli noktası olmasıdır (Demir 2020: 43). Tüm ahlak felsefesini özgürlük üzerine temellendiren, özgürlüğü gösterebilmek adına inşa eden bir düşünürün bu alana böyle bir misyon yüklemesi antropolojisinin önemli olduğunun göstergesidir.

Tezin bu bölümünde Kant'ın felsefesinin saf olarak nitelendirilen bölümlerini inceledim. Bu inceleme, doğa yasalarıyla ilgili olan teorik felsefenin kategoriler, zaman ve mekân gibi kavramların zorunluluğunu veriyor olsa da duysal dünyadaki nesnelere zorunlu ve kesin tanımlarını veremeyeceğini göstermiştir. *Birinci Kritik* sonucunda bilgi edimi bakımından dünya bilinir ve düşünülür olarak ikiye ayrılmıştır. Düşünülür dünyanın varlığı, akıl sahibi varlıkların özgürlük kavramına ulaşmalarını sağlamaktadır. Böylece *İkinci Kritik*'in konusu olan pratik aklın alanına erişilmektedir. Pratik akıl, kişinin özgürlüğü ile temellenmekte ve onu bilfiil hale getirmektedir. Böylece akıllı varlıklar, kendilerini, mekanik nedenselliğin hâkim olduğu duysal dünyada özgür failer olarak düşünebilmektedirler. Özgürlük kavramı beraberinde ahlaki getirmektedir. Kant'a göre akıl sahibi olan her varlık, kendi akıllarını kullanarak ahlak yasasına ulaşabilmektedir. Bu sebeple ahlak yasası, tüm akıl sahibi varlıkları eşitlemekte ve onları kendinde değerli kılmaktadır. Duyulur ve düşünülür dünya arasındaki bu ayrım, Kant'ın *Üçüncü Kritik*'i ile giderilmektedir. Bu *Kritik* sayesinde insan, doğaya amacı olan bir varlıkmiş gibi bakmaktadır. Böylelikle duyulur dünyada ahlakın varlığına imkân doğmaktadır. Bu bölümde son olarak Kant'ın eleştirilerinden bağımsız bir alan olan antropolojiye değindim. Antropolojinin, özgür iradenin özel koşullarıyla ilgili oluşu, onu pratik felsefenin bir kolu haline getirmektedir. Antropoloji ahlak metafiziğinin uygulama alanıdır. Bu sebeple Kant felsefesi için vazgeçilmez bir unsurdur.

İKİNCİ BÖLÜM: KANT DÜŞÜNÇESİNDE İNSAN VE ÖTEKİ

Birinci bölümde, ilk olarak Kant'ın teorik felsefesini inceledim. Bu inceleme bizi, duyular dünyasında, şeylere dair kesin tanımlara ulaşamayacağımız sonucuna ulaştırmaktadır. Yani insana, cinsiyetlere, ırklara ve diğer şeylere yönelik yapacağımız tanımlamalar her zaman eksik kalacaktır, öte yandan tamamlanmaları da mümkün değildir. Kant'ın *İlk Kritik*'ine göre, insan mekanik dünyaya hapsolmuştur. Bu *Kritik* bizlere bilinebilir ve düşünülebilir dünya ayrımını sunmaktadır. Bilinebilir şeyler, duyusal dünyadaki şeylerle sınırlıdır ve daha önce geçtiği üzere aslında onların da kesin olarak bilinmesi mümkün değildir. Bununla birlikte bilemesek de düşünebildiğimiz şeyler mevcuttur. Bu mevcudiyet, mekanik dünyadaki insana bir umut olmaktadır. Düşünülebilir dünyanın varlığı, bizleri özgürlük düşüncesine götürmektedir. Ahlak felsefesini ortaya koyarken Kant'ın varlığa dair belirlediği tek şartın akıllılık olduğunu belirttim. Ahlak felsefesi tüm dışsal şartlardan soyutlanmış, saf felsefeyi ifade etmektedir. Ardından antropolojisinin, Kant'ın felsefesi için önemli bir unsur olduğunu ortaya koydum. Bu bölümde, Kant'ın *Kritik*'leri bağlamında tutunduğu katı tavrını diğer yazılarında da koruyup korumadığını soruşturacağım. Örneğin Kant; bir katilin öldürmeye niyetlendiği insanın, başka birinin evinde olması ve ev sahibine sorulması durumunda bile ev sahibinin asla yalan söylememesi gerektiği konusunda kararlıdır (Kaufmann 2014: 100). İstisna meselesi Kant için bu kadar katıyken söz konusu insanlar olduğunda, ne çok istisnanın belirlediğini bireyler çerçevesinde açıklayacağım. İlk olarak Kant'ta insan ve kişi kavramına değineceğim. Ardından öteki, ırklar, köleler bağlamında yaptığı istisnaları belirteceğim. Son olarak cinsiyete dair görüşlerini tartışacağım. Tüm bu bölümün sonucu olarak, tam anlamıyla ahlaki özne olabilme kabiliyetinin çoğu insandan alındığını ve yalnızca beyaz Avrupalı erkeklere ait görüldüğünü iddia edeceğim.

2.1. İnsan

Kant, antropoloji derslerinin duyurusunda ahlak dersleri için insanın merkeziliğini vurgulamış ve burada kastedilenin insanın daimî doğası olduğunu dile getirmiştir. Ona göre insan türünün evrensel karakterine ulaşmanın yolu pragmatik antropoloji çalışmalarıdır (Louden 2021: 13). Buna karşın Louden'ın, Martin Buber'den (d.1878/ö.1965) aktardığına göre; Kant, antropoloji yazılarında insana dair pek çok şeyi sorgulamış, ancak insanın ne olduğu sorusuna cevap vermemiştir (Louden 2021: 28). Belki de bunun sebebi insan doğasının, bilimsel olarak değerlendirilmek için önemli sınırlamalar taşımasında yatmaktadır (Wood 2020: 216). Çünkü Kant'a göre insan, kendine dair sadece ampirik bilgiye sahiptir (Bozkurt 2020: 31). Kendinde nasıl olduğuna dair bilgisinin olmaması, insanın kendini tanıması açısından büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Çünkü Kant düşüncesinde, nesne = x gibi, bir şeye bir yüklemde bulunulduğunda, kastedilen 'kendinde şey' değildir (Deleuze 2015: 103). Burada anlatılmak istenen bir nesneye dair yargıda bulunduğumda onun kendinde haline dair bir şeyler söylememin mümkün olmamasıdır. Aksine onun sadece fenomenal dünyadaki haline dair bir yargıda

bulunabilirim. Örneğin bir kavramı tanımladığımda, bu tanım, duyulur dünyaya ait olmaya devam etmektedir. Bu sebeple içsel tecrübe yoluyla kişi, yalnızca kendini nasıl görünüyorsa öyle bilebilmektedir (Kant 2022f: 65). Böylece öznenin töz olarak belirmesinin imkânı, Kant düşüncesinde ortadan kalkmıştır (Deleuze 2015: 80). Tüm bunlarla birlikte insana dair bazı şeylerin de söylenmesi mümkündür. Örneğin insan anlama yetisi olan bir varlıktır. İnsanın toplumun içinde olmasını mümkün hale getiren ve kendine insanım diyen herkeste asgari olarak bulunan şey, sıradan anlama yetisidir (Kant 2021d: 135). Kant, insanı akıl yürütme kapasitesi açısından tanımlamaktadır. Kapasiteye vurgu yapılan bu tanımlamada, insanın rasyonellikte çok başarılı olmadığı savunulmaktadır (Wood 2008: 14). Bunun yanı sıra rasyonel olma kapasitesi her insanda bulunmakta ve aptal, kötü, erdemli ya da zeki olmak bir şey ifade etmemekte, bu kapasite herkese ait bir yeteneği ifade etmektedir (Wood 2008: 92). Sonuç olarak insanın akıllı ve iradesi, onun diğer varlıklardan üstün olmasını ve doğada kendine ait bir alan açabilmesini sağlamaktadır. İnsanı, insan yapan şey akıldır (Mengüşoğlu 2020: 18-19). Kant insani meselelere, üç farklı bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bunlar sırasıyla, insan türü ve ilerlemesi, ahlak varlığı olarak kendinde amaç olması ve toplumu oluşturabilecek çoğul halde insanlardır¹² (Arendt 2021: 70).

Nasıl ki bilim kendi alanına diğer alanlardan müdahaleye izin vermiyorsa ahlaklılık alanı da bilimin etkisine maruz kalmamalıdır. Bilim insanı hayvansal bir yaratık olarak değerlendirirken ahlak bize onu düşünen varlık olarak vazetmektedir (Cassirer 2017: 362). İnsanın 'ben' diyebiliyor oluşu, onu dünya üzerindeki tüm varlıkların üstüne yerleştirmektedir. Bu farkındalık, onun kişi olmasına izin vermektedir (Kant 2022f: 41). Elbette insan, duyusal dünyada olmanın bazı gereksinimlerine sahiptir. Ancak aklının, sadece bu gereksinimleri gidermesi için verilmiş bir araç olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Nitekim akıl, yalnızca hayvanlardaki içgüdü işlevini insanlarda gerçekleştirecekse insanların hayvanlardan bir farkı kalmayacaktır. Akıl, insanda daha yüksek bir amaç için bulunmaktadır (Kant 2019c: 95-96). Daha açık bir ifadeyle insanın, hayvanlar üzerine yükselmesini sağlayan en önemli adım; onun doğanın son amacı olduğunu kavramasıdır. Böylelikle insan, koyunun postunu yüzüp kendi üzerine giyme hakkını kendine tanıyabilmektedir. Çünkü Kant'a göre doğa, koyuna postu insan için vermiştir¹³ (Kant 2022e: 55). İnsanı hayvandan ayıran bir başka unsur ise onun tarihsel bir varlık olmasıdır. Yani insan, üç boyutlu zamanın içerisinde, oysa hayvan yalnızca 'şimdi'ye sahiptir (Mengüşoğlu 2020: 34). Bunların yanı sıra Kant, insanı imkanlar varlığı olarak değerlendirmektedir (Mengüşoğlu 2021: 69). Böylece her insan, insan olmaktan kaynaklanan kendine amaçlar edinme ve bu amaçlarını gerçekleştirebilme hakkına ve imkanına sahip olmaktadır (Saticı 2020: 160). Bu imkana karşın insan pek çok eksiklikleri olan bir varlıktır ve beraberinde getirdiği yetenekler hazır durumda değildir (Mengüşoğlu 2020: 29). Burada yeteneklerin mahiyeti, nasıl ortaya çıkacağı ya da insan olmanın bu yeteneklerin ortaya çıkışına mı bağlı olduğu soruları zihnimize doğmaktadır. Kant, insanın

---

¹² İnsana dair izleri aradığım bu tezde üç bakış açısını da ele alacağım. İnsanın ahlak varlığı kısmını ilk bölümde inceledim. Türün ilerlemesi ve toplumsal açıdan insanları üçüncü bölümde inceleyeceğim. Bu bölüm, birey ve ırk bazında insana odaklanmaktadır.

¹³ Burada dikkat çekmek istediğim husus, doğanın tamamen insanın kullanımına açık olmasıdır. Böylece doğada insan harici değerlendirilen her şey insan için kullanılabilir hale gelecektir.

içsel kemalini; kabiliyetlerini kullanma gücü, kullanımı ise özgür iradesine tabi kılabilme potansiyeline sahip olması olarak açıklamaktadır (Kant 2022f: 67). Buradan anlaşılacağı üzere potansiyele sahip olmak, içsel kemal için yeterlidir. İçsel kemal; yapma fiili ile değil, kullanımı özgür iradeye tabi kılabilme gücüne sahip olma ile vurgulanmaktadır.

Kant'a göre insan, kötü fiiller işlediğinde de insandır ama kötü, değersiz bir insandır. Kant insana, insan olma görevini yüklemektedir (Demir 2020: 41). İnsanın kötüye dair eğilimi yalnızca dolaylı bir eğilimdir. Ancak bu, Kant'a göre insanın doğuştan kaba ve vahşi olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu sebeple insanların sanatla eğitilmesi gerekmektedir (Kant 2021a: 266-299). Burada çelişki olarak değerlendirilebilecek bir nokta vardır. Karakter, Kant ahlakında önemli bir noktadır ve Kant her ne kadar karakterin edinildiğini söylüyor gibi gözükse de karakter için doğuştan gelen tohumların olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Mizaç sayesinde de kimi insanların diğerlerine göre karakter için daha iyi hazırlanmış olduğunu iddia etmektedir (Frierson 2013: 63). Bunun yanı sıra o, insana doğal yeteneklerini aşamalı bir şekilde geliştirme misyonu da yüklemektedir. Çünkü Kant'a göre hayvani dürtüleriyle insanın, insanlıktan çıkmasını önleyecek yegâne şey eğitim ve terbiyedir (Kant 2020b: 32). Ancak daha önce geçtiği üzere insan özü itibarıyla hayvandan farklı bir varlıktır. Burada geçen insanlıktan çıkma muhtemelen mecaz barındıran bir durumu ifade etmektedir. Ayrıca Kant, mutluluğun neden amaç olamayacağı bahsini anlatırken konumuzla ilgili bir meseleye daha değinmektedir. Kant, yetiştirilmiş bir akla sahip olan insanların mutluluğu amaç edindikçe hüsrana uğrayacaklarına değinir. Ona göre bu insanlar zaman geçtikçe aklın pek etkilemediği sıradan insanlara özenmektedir (Kant 2018: 10-11). Burada aklını tam olarak yetiştirmemiş, daha çok doğal eğilimlerine göre hareket eden kişiler de insan olarak geçmektedir. Aklı bu denli kullanmamaları onları insan kategorisinden çıkarmamaktadır. Haliyle insan, her hâlükârda dışarıdan bakıldığında insan olmaya devam etmektedir.

Kant, üniversite yıllarında entelektüalitenin insanlığın gerçek değeri olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple bilgi sahibi olmayan insanları hor görmüştür. Jean-Jacques Rousseau'yu (d.1712/ö.1778) okuyana kadar bu durum devam etmiştir. Bu okumaları sonucunda insanlara saygı göstermeye başlamıştır (Van de Pitte 2022: 23). Saygı konusunda Kant, insanda saygı görmek ve sevilmeyi istemek olmak üzere iki doğal güdü olduğunu düşünmektedir. Ona göre saygı görme isteği daha yüksektir çünkü saygı manevi değere dayanmaktadır. İnsan saygı görmek istiyorsa başkalarına da saygı göstermelidir (Kant 2021a: 228). Kant'ın bu düşüncesi şu şekilde formüle edilebilir: "Başkalarından istediğin şeyi, kendin yerine getir." Çünkü Kant, her insanda bulunan insan onuruna saygı göstermeyi bir ödev olarak sunmaktadır. Kant'ın "İnsanlığı amaç edin." şeklinde kısaltılabilecek formülü, Aysel Demir'e göre, tüm insanlara yalnızca insan oldukları için saygı gösterilmesi gerektiğini ve onların asla herhangi bir amaç için araçsallaştırılmayacağını ifade etmektedir (Demir 2020: 67-68). Bu saygı, Kant'ın insanların son amaç olmaları bakımından birbirleri ile eşitlendiği iddiasına dayanmaktadır. Hiçbir insanın sırf araç olarak kullanılması uygun değildir (Kant 2022e: 55).

Kant'ın, insanı saf akıl varlığı olarak görüp görmediği tartışmaya açıktır. Bununla birlikte Kant'ın, insanı insan yapan şeyi, insanın akli ve ahlaki olarak belirlemesini sürdüremediği ve duyuşal meseleleri işin içine dahil ettiği, bu çalışmada ortaya koymaya çalıştığım şeylerdendir. Buna karşın Mengüşoğlu, Kant'ı, insanı sadece akıl varlığı olarak görmesi sebebiyle eleştirmektedir (Mengüşoğlu 2020: 87). Öncelikle Kant, insanı yalnızca akıl varlığı olarak değerlendirmemektedir. İnsanı insan yapan onun ikili yapısında saklıdır. Ahlak bu ikilik içinde var olacaktır. Onun akla verdiği önem elbette tartışılmaz. Bununla birlikte Kant'ın ahlakının büyüğü de bu önemde yatmaktadır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve insanı ahlaklı kılan yücelten şey onun akıldır. Böylece herkes eşit ve değerli hale gelmektedir. Aslında Kant, Mengüşoğlu'nun eleştirdiği şeyi maalesef yapamamıştır. Yani insanı sadece akıl varlığı olarak görmeye devam edememiştir. Bu meselede Kant, insanı sadece akıldan ibaret görmekle, bu yanını yüceltmekle ve insanı ideal olarak ele almakla eleştirilmektedir (Demir 2020: 91). Ancak Kant'ın düşüncesinin geneline baktığımızda insanın fenomen tarafının bir köşeye atıldığını söylemek güçtür. Örneğin en temelde insan bedensiz düşünülmemektedir. İnsan bedenseldir, numen bir yanı da bulunan ama fenomenal dünyasında sıkışıp kalmış bir varlıktır. Eleştirinin bir diğer tarafı olan insanı 'olan' değil de 'ideal olan' olarak ele alması meselesine gelince ise ahlak mevzubahis olunca insanı 'olması gereken' şekilde ele almak makul gözükmemektedir.

2.1.1. İnsanın İkili Yapısı

Kant'a göre felsefe, insanı incelerken onu hem olduğu (doğal işlevleri) gibi hem de olması gerektiği (ahlak ve özgürlük ilişkileri) gibi ele almaktadır (Kant 2021b: 121). Kant insanın; düşünme yetisine sahip olduğu için teorik aklının, eylem yetisine sahip olduğu için pratik aklının bulunduğunu düşünmektedir. (Demir 2020: 40) Böylece insan hem doğal hem de özgür bir varlık olmaktadır (Wood 2020: 166). İnsanın görünüş yanını eğilimleri oluştururken otonom yanını kişilik, özgürlük ve ahlak yasası oluşturmaktadır (Mengüşoğlu 2020: 27). İnsan, müdrikenin doğa nesnelere bağlı olması ve pratik olarak öznel ilgilere sahip olmasıyla fenomenal dünyadadır. Düşünülür yapısı itibarıyla ise numenal dünyanın ferdidir. Kant'a göre bu iki karakter uyum içinde olmalıdır. İki dünyadan biri seçilip diğeri dışlanmamalıdır (Satici 2020: 50-53). Zaten bu ayırım, iki ayrı varlıksal alana değil, insanın iki ayrı yetisine işaret eden bir ayırımdır. Uzaklarda bir yerlerde bu dünyadan bağımsız başka bir düşünülür dünyadan bahsedilmemektedir. Kant, insanı ikili bir varlık olarak değerlendirirken buradaki ayrımı ontolojik değil, yalnızca bilgi bakımından yapmaktadır (Mengüşoğlu 2021: 66). Kant'ın sisteminde bir tarafta duygulara sahip, pratik duyu alemine dahil olan bireyle; diğer tarafta sadece kategorik buyruğu takip eden katıksız, saf iyi niyetin takipçisi olan akıl alemine dahil olan fail vardır. Bu iki tarafın ortasında ise ahlaki fiil ve isteme yetisine sahip ikili bir hayat sürmek zorunda olan akılcı insan bulunmaktadır (Geiger 2018: 232). Kant'ın insanı irade sahibi, özgür bir varlık olarak ortaya koyması pek çok katkıyı beraberinde getirmiştir. Ancak onun, insanın doğal ve akli yönlerini keskin çizgilerle ayırması, insanı somut bütünüyle değerlendirebilmemizi güçleştirmiştir (Özlem 2017: 23). İnsanın teknik, pragmatik ve ahlaki yeteneklerinden tek başına herhangi biri, insanı bu dünyadaki diğer

varlıklardan ayırt etmektedir. Burada da gördüğümüz gibi insanın diğer varlıklardan üstünlüğü, onun ahlaki yönüyle sınırlandırılmamaktadır. Ayrıca sadece teknik ya da pragmatik akla sahip olması bile insanın insan olduğunun göstergelerindedir. Tüm bunlarla beraber, yani insana ait bazı belirlemelerde bulunabilirsek de insanın kendini karşılaştırabileceği ikinci bir rasyonel tür bilgisine sahip olmaması; Kant'a göre, insan türünün karakterini açıklama sorununun tamamen çözülme imkanını ortadan kaldırmaktadır (Kant 2022f: 297-298).

İnsan, *homo phaenomenon* ve *homo noumenon* yani bulanık bir varlıktır. Ancak asıl değerli ciheti onun ahlak varlığı olmasıdır. İnsanın duyuşal dünya ile irtibatlı olan tüm durumları, örneğin algılar, duygular, yatkınlıklar ve arzular; onun *homo phaenomenon* yanını oluşturmaktadır. Bu kısım, zaman ve mekân içerisinde nedensellik zincirine tabidir. *Homo noumenon* alanı özgürlük, kişilik ve akıl olmak üzere üç kavram barındırmaktadır. Mengüşoğlu, Kant'tan müllhem, insanın doğal yanını; düşünsel yetiler, ruhsal yetiler ve bedensel yetiler olmak üzere üç başlıkta sınıflandırmaktadır. Onun düşünsel yetilerden faydalanabilmesi doğal bir varlık olmasının yanında akıl sahibi bir varlık olmasını da gerektirmektedir. Burada düşünsel yetileri kullanmak için bile insanın ikili yapıya sahip olması gerektiğini görebiliriz. Ruhsal kuvvetler hayal gücü vs. gibi melekelerle irtibatlıyken, bedensel kuvvetler insanın doğal amaçlarını gerçekleştirebilmesini sağlamaktadır. Ancak çift yapılu insan, ahlaki bir varlık olarak fiziksel yanını da içsel bir amaca göre kullanmak zorundadır, onu bir araç olarak değerlendirmesi mümkün değildir.¹⁴ Bu amaç, ahlaka yönelik ilerlemedir ve insanın duyuşal dünya ile ilgili tarafı ne kadar azalırse ahlaki tarafı o kadar artmaktadır. Çünkü bu durumda kişinin bir şeye zorlanması ortadan kalmakta ve kişi özgür kalmaktadır (Mengüşoğlu 2020: 37-60). İnsanın içindeki ahlaka yönelik olan duyuşal yön, teorik olandan üstündür. Bu üstünlük, en büyük hayranlığın nesnesidir. İnsanın gözünde ne kadar değerli olsa da nihayetinde duyulur olan önemsizdir. Ahlaki eğilim üzerinde ne kadar düşünülürse bu hakiki ideal o kadar büyüyecektir (Kant 2021b: 108-109).

Kant'a göre insanın ahlaki kemale ermesi için bedensel varlığından uzaklaşması mümkün değildir. Doğanın insandan ne yapmayı amaçladığı, insanın fizyolojik bilgisiyle ilgilidir. Pragmatik araştırmada ise insan özgür bir varlık olarak ele alınmakta ve insanın kendi hakkında halihazırda ne yaptığı, ileride ne yapabileceği veya ne yapması gerektiğine odaklanmaktadır (Kant 2022f: 37). Bununla birlikte iki alan tamamen bağımsız değildir. Kant'a göre insanın doğanın güzelliğinden etkilenmesi, onun bu dünya için yaratıldığının göstergesidir (Arendt 2021: 75). Bu durum da bizlere, insanın duyu dünyasıyla olan irtibatının önemsiz olmadığını göstermektedir. Çünkü insanın bedeni, kendine ait bir parçadır ve yaşamının şartıdır. Özgürlüğü kullanmak, yalnızca bedenle olabilmektedir. Beden üzerindeki tasarruflarımız kişiliği korumak amacı taşımaktadır (Kant 2021a: 185-186). İnsanın bedeninden kaynaklanan eğilimlerinin, insan için yük olduğu gerçektir. Çünkü eğilimler değişkendirler, insanın ilgisine mazhar oldukça daha da çoğalırlar, çoğaldıkça tatmin edilmeleri güçleşir (Kant 2019c: 164). Bu

---

¹⁴ İnsanın fiziksel yanını bir amaç için kullanmasının, onu yine araç haline getiren bir şey olacağı düşünülebilir. Bu problemin açıklaması net değildir.

sebeple insanın bedenini kontrol altında tutması gerekmektedir. Ancak bir yandan da ona gerekli özeni göstermelidir (Kant 2021a: 197). Sonuç olarak insan, iki veçhesiyle insan olmaktadır. İnsanların arzularından tamamen vazgeçmesi Kant için ne tercih edildir ne de ahlakidir (Topakkaya 2021a: 71). Zaten yaratılanların böyle bir mertebeye ulaşması da mümkün değildir. Yani insanların, isteklerinden ve eğilimlerinden tamamen kurtulmaları imkansızdır (Kant 2019c: 123). Özetle insan, güneş sistemi içerisinde ara konumda bulunan dünyanın üzerindeki bir ara varlıktır. Bu örneğe bakıldığında Kant'ın insanın ahlaki yapısına dair söyledikleri anlaşılabilir. İnsan erdemin ve günahkarlığın meczolduğu orta kademededir (Geiger 2018: 90).

2.1.2. İnsanın Ahlakiliği

İnsanın ikili yapısı, onun insan olması hasebiyle önemlidir ancak Kant'a göre insanın doğasındaki özsel olan şey, ahlaki doğasında bulunmaktadır. Kant, kendinden önceki filozofları bu gerçeği göz ardı ettiklerinden dolayı eleştirmektedir (Cassirer 2020: 20). Kant, ahlaklılığı tüm insanlarda yapısal olarak bulunan, insan yaşamındaki gerçek bir olgu olarak düşünmektedir (Tepe 2022c: 87). İlk bölümde de geçtiği üzere ahlak yasası her insanın değerini mutlak kılmaktadır. Bunun sonucu olarak tüm insanlar taşıdıkları değer açısından da eşit olmaktadır (Wood 2008: 3). Ahlak yasası kutsal olduğu için insanlık da kutsaldır (Kant 2019c: 127). Çünkü insan bizatihi akıllı varlık olarak amaçtır. Bu ilke insanın fiillerinin öznel ilkesi olmalıdır. Diğer akıl sahibi varlıklar da bu ilkeyi taşırlar ve böylece ilke nesnel hale gelmektedir (Cassirer 2017: 333). Nitekim ahlak yasasının bilincinde olmayan biri yoktur. İnsanlar çıkarlarına aykırı olduğu için yasaya uymasalar da ne yapmaları gerektiğini bilmektedir (Tepe 2022c: 89). Tüm bunların sonucu olarak her bir insan ferdi, kendi kişiliğinde tüm insanlığı temsil eder hale gelmektedir. İnsanın nihai değerini, insanın yasa koyması ve koyduğu yasalara uyması belirlemektedir (Mengüşoğlu 2020: 47). Ancak değer bu şekilde belirlenmesi Kantçı etiğin, rasyonel varlıkları en üst sayıya çıkarma ya da onların rasyonelliğini en üst düzeye erişirme amacı taşıdığı anlamına gelmemektedir. Elbette Kantçı etik, insan doğasını saygıya değer temel olarak belirlemektedir, fakat bu değer üretilmemekte ve çoğaltılması gerekmemektedir (Wood 2008: 40). Bunların yanı sıra Kant'ın, insanın ahlaki yapısını nasıl incelediğine bakarsak onu üç kısma ayırdığını fark ederiz: İlki canlı varlık olarak hayvani yapı, ikincisi canlı ve akıllı bir varlık olarak insaniliği, üçüncüsü ise akıllı ve yükümlülüğü olan varlık olarak kişiliğidir. İnsandaki bu yapıların hepsi, ahlak yasasıyla çalışmamakla birlikte iyiye yöneliktir (Kant 2021d: 53-55). İnsanın bedenli yapısını bir önceki alt başlıkta inceledim. Bu alt başlıkta insaniliğine ve ahlakiliğine odaklanacağım. Kişiliğine ise sonraki alt başlıkta değineceğim.

Cassirer, Kant'ın ahlakın zeminine aldığı insanı, değişken değil sabit bir doğaya sahip olarak değerlendirdiğini söylemektedir (Cassirer 2017: 315). Çünkü insan doğası zayıftır ve ahlak yasaları bu duruma göre düzenlenemez. Yasa, saf ve ahlaki olarak yetkin olmaktan başka bir belirlenime sahip olmamalıdır, bu sebeple insanın vasıfları dikkate alınmamalıdır (Kant 2021a: 91). Kant'a göre insan

tabiatı itibariyle ne iyidir ne de kötüdür. O, kendisinde akıl ve yasa fikri geliştiği müddetçe ahlaki bir varlık olmaktadır. Ancak insanın kötülöklere karşı yatkınlığı da vardır. Akıl ise bunların zıttı yöne insanı yönlendirmektedir (Kant 2020b: 123). Başka bir ifadeyle insandaki kötüye meyil, istisnasız her insanda mevcuttur. Bu meyil, fiziksel bir durum değil ahlaki bir durumdur (Kant 2021d: 57-58). Özetle, insan duysal bir varlık olarak yasaya göre de eyleyebilir, yasaya uygun olmayanı da seçebilir (Kant 2022a: 56). En kötü insan bile düsturlarına bakılmaksızın ahlak yasasına isyanla karşı koyamamaktadır. Çünkü ahlaki yapısı ona baskı yapacak ve o güdülerinin etkisinden kurtulduğu sürece yasaya itaat edecektir (Kant 2021d: 63). Bu da bize gösteriyor ki insan tekil olarak insanlardan hoşnut değilse bile insanlıktan hoşnut olabilmektedir. Nitekim kötülük yapan kişi ile insanlık birbirinden ayrılmalıdır. Böylece insan, kötülük yapan birinde, iyi niyet emareleri görebilecektir. Erdemli olmak istemeyen bir insan, kötü kimse olarak değerlendirilemez, çünkü onun bu yoldaki güdülenmesi eksik olsa da onda ahlak duygusu mevcuttur (Kant 2021a: 240). İnsanın diğer insanlarda iyi niyet emareleri görebilmesi önemlidir. Çünkü ahlaklı insanın yüceliği, halihazırda kötü bir durumda olsa bile içerisindeki ahlaki eğilim ile ahlaklı olma potansiyeli taşıyan insanlarla ilişkisinde ortaya çıkmaktadır (Hassner 2021: 113). Bir kez daha görüyoruz ki insanlar somut olarak ahlaklı oldukları için hayvanlardan ayrılmamaktadır. Ahlaklı olma potansiyelinin bulunması bir varlığın insan olarak değerlendirilmesi için yeterlidir.

İnsana değer katan şey ahlaki olmasıdır, bununla birlikte bu değerden sapmalar da gösterebilmektedir. Ancak Kant'a göre insan, bu değeri hiçbir zaman tamamen kaybetmeyecektir. Çünkü ilke olarak bile olsa insanın bu değerine tekrar kavuşması mümkündür (Topakkaya 2021a: 65). Kant, kişiye insana yakışır şekilde yaşama mecburiyeti yüklemektedir. Bu mecburiyetin gerçekleşmesini engelleyecek her türlü şey, kişiyi aciz kılmakta ve insan vasfını kaybetmesine yol açmaktadır. Örneğin Kant'a göre, insan eğilimlerinin peşinden gittiği müddetçe hayvanlar arasında sayılmaktadır (Kant 2021a: 152-155). Bu konu daha önce de dikkat çektiğim üzere ilginçtir. İnsan öz itibariyle hayvandan farklıdır, bu sebeple eğilimlerinin peşinden gitse de hayvan olmayacaktır. Yine paragrafın başında da geçtiği üzere insan değerini asla kaybetmeyecektir. Dolayısıyla burada kastedilenin mecaz olduğu konusundaki fikrimi sürdürüyorum. Aksi takdirde Kant düşüncesinde insana dair yaklaşımları tutarlı bir şekilde değerlendirmemiz mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte insanın, aklın ortaya koyduğu ödevlere karşı doğasından kaynaklanan güçlü bir direnç hissettiği vakidir. Örneğin insan doğasında bulunan rekabet, mertebe sevdası gibi hasletlerden dolayı hem başkalarına bağlı hem de onlara karşıdır. Kant bu durumu, toplumdışı toplumsallık olarak adlandırmaktadır. Bu insanın doğasındaki kötülüğe en derin yatkınlıktır. Çünkü toplumdışı toplumsallık insanı, şeref-refah gibi araçlarla, akıl açısından bizimle eşit olan insanlara üstünlük kurmaya ve onları bir araç olarak görmeye itmektedir. Bu durum ise açıkça ahlak yasasının ihlali demektir. Toplum dışı toplumsallığın olumsuz sonuçlarından bir diğeri de insanın ödev konusunda kendisi için istisna oluşturma isteğine sahip olmasıdır (Wood 2020: 194-226). Bu da ahlak yasasının temeli ile çelişen bir duruma sebebiyet vermektedir. Zira ahlak yasası buyruğunu belirli bir zümre, kişi ile sınırlandırmamaktadır.

Kant'ın insanın ahlakiliğine dair görüşlerinin, pratikte uygulanır olup olmadığı tartışma konusudur. Bu tartışmayı ele almak için iki durumu inceleyeceğiz: İlki kendini beğenmişlik konusudur. Kendini beğenmişlik, insanın doğasından değil; insan oluşundan ve akıllılığında kaynaklanmaktadır (Wood 2020: 218). Kant'a göre insanın kendini iyi şeylerden mahrum etmemesi doğalken kendi hakkında iyi düşüncelere sahip olması öyle değildir (Kant 2021a: 171). Bu sebeple insan başkasının eksikliklerini aramamalıdır, bu davranış insanı kendi eksiklikleri ile övünme yanlısına düşürebilir. Başkalarında hata arama, kişideki -kötü bir haslet olan- kıskançlığa işaret etmektedir (Kant 2021a: 91). İkinci konu, insan olmama durumlarıdır. Kant'a göre akıl veya ruh hastası olanlar, insani bir değer taşımamaktadır. Bunun sebebi, onların ahlaki fail olamayacak olmalarıdır (Topakkaya 2021a: 66). İnsanlığı yitirmenin bir başka sebebi ise insanın bir başkasına tabi olmasıdır. Başkasına tabi olan insan yalnızca onun mülkü olabilmektedir (Cassirer 2020: 18). Ancak burada bir noktaya değinmem gerekmektedir. Kant'ın düşüncesinde insanların niyetlerinin bilinmeyeceğini, bu sebeple herhangi bir insanı ahlaki olarak yargılamamanın mümkün olmadığını söylemişim. O halde bir insanın, başka bir insana, ahlaki zafiyet oluşturacak bir bağlılık kurduğunu bizim bilmemize imkân yoktur. Böylece fertleri yargılayıp onları insanlıktan çıkarma imkânı ortadan kalkmaktadır. Sonuç olarak Kant'ın bu düşüncesi, yalnızca teorik olarak tartışılabilir bir konu olmakta ve gerçek hayatta bireylerin birbirleri ile olan ilişkisinde herhangi bir yaptırım olmaz hale gelmektedir.

2.1.3. Kişi

Kant'ın ahlak düşüncesinde insan kavramının önemli olması gibi kişi kavramı da önem arz etmektedir. Bu sebeple kısa da olsa bu kavrama odaklanmak yerinde olacaktır.¹⁵ Kant'a göre kişi, eylemleri kendisine atfedilebilen bir varlıktır. Bu varlık, ahlaki ve yasal olarak sorumludur (Wood 2008: 129). Ahlaki kişilik öznenin, ahlak yasaları koşullarındaki özgürlüğüdür (Kant 2022a: 57). Kişi, haklara ve sorumluluklara sahip olmasının yanında değerlerin taşıyıcısı olan varlığa denmektedir (Çitil 2023: 104). Kant, kişiliği olmaklığı, doğal yatkınlıktan ziyade fillerinde ve düşünmesinde istemesi sonucu oluşmuş ilkeleri izleme olarak belirlemektedir. Burada dikkat çekmek istediğim nokta, kişinin koyduğu pratik ilkelerin kötücül ve hatalı olmasının mümkün olmasıdır (Geiger 2018: 207). Yani yalnızca ahlaka uygun hareket eden ve düşünen insanlar kişi olarak belirlenmemekte, insanın yalnızca kendine pratik ilkeler koyabiliyor olması kişi olabilmesi için yeterli olmaktadır. Bununla birlikte Çitil'e göre, Kant düşüncesinde kişi olmanın tek koşulu, diğerlerini şahıs olarak düşünmek ve onlara saygı göstermektir (Çitil 2023: 163). Kant, kişiler hariç saygının nesnesi olan hiçbir varlığın olmadığını dile getirmektedir. Kişi harici varlıklar insanda yalnızca korku, sevgi, eğilim gibi duygular uyandırabilir (Kant 2019c: 114).

Kant'ın kişilere dair görüşlerinde değinmek istediğim iki sorunlu nokta bulunmaktadır. Daha önce geçtiği üzere kişi, ahlaki statüsü olan varlıklara denmektedir. Bu, yaptıklarından sorumlu ve akıl sahibi

---

¹⁵ Kişi kavramına dair daha detaylı açıklamalar için bkz. Wood, A. W. (2008), "The Personhood of Human Beings", *Kantian Ethics* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press: 95-101.

olan rasyonel varlıklara karşılık gelmektedir. Ancak kişinin bu anlamı dar anlamdadır. Geniş anlamda kişilere, kimlerin dâhil olacağı Wood'a göre dar anlamdaki kişilere bırakılmıştır. Bu belirlemeyi yaparken o, dar anlamda kişilerin, tam sorumluluk sahibi olduğunu söylemektedir. Ona göre, Kant'ın kişilik terimi, dar anlamda kullanıldığında, çocukların kişi olmadan yok edilmeleri ahlaki anlamda sıkıntı doğurmamaktadır. Bu sebeple Wood, kişi teriminin genişletilmesini önermektedir. Ancak daha sonra embrioyu ele aldığı kadının bir şeye zorlanmasının kişilik haklarının ihlali olduğunu söyleyerek bu konuda seçimi kadına bırakmaktadır (Wood 2008: 95-98). Kimlerin kişi olacağına sorumluluk sahibi olan dar anlamdaki kişilerin karar vermesi durumunda, ileride kişi olacaklarından dolayı çocuklar, kişi anlamı genişletilerek yok olmaktan kurtarılırken ileride çocuk olması muhtemel embriyolar bu sınıfın dışında bırakılarak yok edilmelerine izin verilmektedir. Burada da göreceğimiz gibi kimin insan, kimin kişi, kimin ahlaki varlık olduğuna, belirli bir zümrenin karar vermesi tehlikeli durumlara yol açmaktadır. Kant'ın kişi görüşlerinde ele almak istediğim ikinci sorun ise aklın, kişilik anlamına gelmesidir. Kant'ta akıl, teorik anlamda ideler, ilkeler ve anlayış alanyken; pratik anlamda vicdan, amaç gösteren, irade, özgürlük ve kişilik gibi anlamlara gelmektedir (Mengüşoğlu 2021: 90). Burada aklın kişilik anlamına geldiğini görmekteyiz. Bunun sonucu olarak kişiliksiz şekilde nitelendirilen insanların, akıl sahibi de olmadıkları sonucuna ulaşmaktan bizi iyi niyetimizden başka bir şey alıkoymamaktadır.

2.2. İnsanın Öteki ile İlişkisi

Kant düşüncesinde insanlar arasındaki ilişki saygı temellidir. Ahlak yasasından dolayı herkesi amaç olarak görmenin ve insanlara saygıyla yaklaşmanın ödev olduğunu daha önce ifade etmişim. Ahlak, kişiyi, başkalarının iradelerine saygı göstermeye yöneltmektedir (Thomson 2021: 114). Nitekim insan fiillerindeki meşruiyet; yalnızca aynı koşul altında, aynı fiilin kendisine yapılmasına izin verdiği müddetçe sağlanmaktadır (Kant 2019b: 112). Burada göreceğimiz gibi insan, yalnızca kendi hakkında ne hak tanıdıysa başkalarından da onu bekleyebilir. Bununla birlikte diğer insanların özgürlüklerine saygı gösterebilmek için insanın kendi özgürlüğüne değer verip saygı göstermesi gerekmektedir. Başka bir deyişle insanın kendi insanlığına saygı duyması, diğerlerine de böyle davrandığının bir göstergesidir. İnsan tüm eylemlerinde insanlığı bir amaç edineceği için kendi dâhil tüm insanlık saygıdeğer ve özgür kabul edilecektir. Bu durum Kant tarafından 'Şerefle yaşa!' şeklinde ödev haline getirilmiştir. İnsanlar arasındaki ilişkide vazedilen bir diğer ödev, 'Kimseye zarar verme!' şeklindedir. Kant zorlamalar ile karşılaşması durumunda bile başkalarına zarar vermeyi, insanın aklından bile geçirmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Üçüncü ödev ise 'Herkes kendisinin olan şeyi ver!' dir (Demir 2020: 110-119). Bu üç ödevin temelinde de saygının yer aldığı açıktır. Kant'ın, saygı meselesini irdelerken değindiği noktalardan biri önemlidir: O, soylu olmayan sıradan bir yurttaşa, doğruluğa ait bir özellik görürse her ne kadar başını dik tutmaya çalışsa da ruhunun eğileceğini söylemektedir. Bu durumu, kişinin kendi yaptıklarıyla karşısındakinin yaptıklarını karşılaştırması ve yasanın uygulanabilirliğini onda görmesi ile açıklamaktadır (Kant 2019c: 115). Burada dikkate değer iki konu bulunmaktadır: İlki ahlak yasasının

insanlar arasındaki ayrımı ortadan kaldırması ve onlar arasında üstünlük sağlayacak tek değer haline gelmesidir. İkinci nokta ise kendini soylu ve eğitilmiş gören insanların, herhangi önemli bir soya mensup olmayan ya da nispeten eğitimi kötü insanlara karşı içten içe sahip olduğu üstünlük duygusunu vurgulamasıdır. Kant'ın, *her ne kadar başını dik tutmaya çalışsam* da cümlesinde bu durumu açıkça görebiliriz. Halbuki ahlak yasasının, insanları yargılamayı ve onlara üstenci şekilde yaklaşmayı yasakladığına, özellikle kendini beğenmişliği anlatırken değinmişim. Bunları bir kenara bırakacak olursam Kant, *Salt Akılın Sınırları Dâhilinde Din* adlı eserindeki bir dipnotta, belli bir halkın, kölelerin ya da genel anlamda insanların özgürlük için olgun olmadığını söyleyenlerden hazzetmediğini söylemektedir. Çünkü ona göre bu varsayımla özgürlük hiçbir zaman gerçekleşemez. Akıl yalnızca özgür denemeler ile olgunlaşabilmektedir (Kant 2021d: 206). Bu sebeple Kant, insanların akıllarını kimseden çekinmeden kullanma özgürlüğüne sahip olmalarını istemektedir (Bozkurt 2020: 14).

Ahlak yasasının ikinci formülasyonu olan herkesi yalnızca amaç olarak görme ödevi, bireylerin ampirik amaçlara sahip olabilmelerine imkân tanırken, bu izni her bireyin insan olarak değerli olduğunun kabulüne bağlamaktadır. Bu formülasyon aynı zamanda failin, diğer failerin seçme ve eyleme özgürlüklerini korumasını da buyurmaktadır. Fail, kendisine eşit olan diğer failerin özgürlüklerine ve rasyonalitelerine saygı gösterme zorunluluğuna sahiptir (Satıcı 2020: 60-83). Ahlak yasasının herkes için geçerli olması da bireyler arasındaki eşitliği koruma açısından önemlidir. Bu sebeple düsturlar herkes için geçerlidir. Çünkü kiminin yapabiliş kiminin yapamadığı bir durum özgürlüğün eşit dağılmadığı bir durum olacaktır. Başkalarının, bir diğerinin eyleyemeyeceği şekilde davranması, insanlığın eşit muamele görmemesine sebebiyet verecektir. Böylece herkese kendinde amaç olarak davranmak da ortadan kalkacaktır (Guyer 2022: 325). İnsanlarla olan ilişki bağlamında korunması gereken bir tutum daha bulunmaktadır. Kant düşüncesinde insan; koyuna, 'Doğa, postu senin için değil benim için verdi.' diyebilir. Ancak bunu, bir insana demesi mümkün değildir. Her insan, bir diğerine ancak kendisiyle eşit bir varlık olarak yaklaşabilmektedir (Gökberk 2019: 145). Başkalarını bir amaç olarak görmek aynı zamanda onların kendi amaçlarını edinmelerine de izin vermek demektir. Herkes kendi özel amaçlarını seçebilmelidir. Bu özgürlük kapasitesinin korunması önem arz etmektedir (Guyer 2022: 332). Bu meselede kısaca değinmek istediğim husus, Kant'ın bilgi teorisi ve insanları amaç olarak belirleme ödevinin ilişkisidir. Kant'ın bilgiye dair öne sürdüğü temel sav, nesnel geçerliliğin koşulları olan külliliğin ve zorunluluğun, deneysel olarak sağlanamayacağıdır (Altuğ 1995: 14). Yani ilk bölümde de geçtiği üzere deneysel alanda zorunlu ve kesin bilgidен bahsetmemiz imkansızdır. Bu durumda nasıl oluyor da deneysel zeminde karşımıza çıkan insanlara ilişkin ahlaklı davranma mesuliyetinde oluyoruz? Bir ilke olarak insanlığı amaç edinme haricinde ahlak yasası bu zorunluluğu sağlayabilir gözükmemektedir. Ötekine dair bilgimiz nesnel olmadıkça onların nesnel yasanın muhatabı olmaları mümkün müdür?

Kant'ın ahlakında yukarıdaki kısaca değindiğim sorun ile bağlantı kurabileceğim bir nokta bulunmaktadır. Kant yazılarında, insanları kullanmaya dair bazı izinler vermektedir. Başkalarını

kullanma bir beceriyi ifade eder. Bu beceri, Kantçı antropolojinin önemli bir kısmıdır. Kant'a göre antropoloji insanları kendi amaçlarımız doğrultusunda nasıl kullanabileceğimizi öğretmektedir. Louden, burada kastedilenin ahlaki sınırlar içerisinde bir kullanma olduğu söylemektedir (Louden 2021: 10). Bu cümlelerin ahlak yasası ile olan çelişkili görüntüsü açıktır. Ahlak yasası, insanları kullanmayı tamamen yasaklarken insanları kullanma ahlaki sınırlar içerisinde yapılabilir midir? Patrick R. Frierson'a göre, başkaları hakkında edindiğimiz bilgileri, onları aldatmadan ve rahatsızlık vermeden kullanabiliriz. Bu zayıflıklardan faydalanmamız, yalnızca araç olarak kullanmama kuralı ile uyumludur (Frierson 2013: 55). Öncelikle böyle bir durumun sağlanma ihtimali var mıdır? Birileri hakkında edindiğimiz bilgileri onları rahatsız etmeden kullanmak mümkün müdür? Bu sorularına bir cevap olarak Walter Arnold Kaufmann'ın (d.1921/ö.1980) konu hakkındaki yorumları önemlidir. Ona göre başkalarını araç olarak kullanmak engellenmesi mümkün olan bir şey değildir. O, Kant'ın kastını başkalarını şeyleştirmemek olarak belirlemektedir (Kaufmann 2014: 86). Sorularına gelebilecek muhtemel cevaplar bunlardır. Kimini ikna edebilir. Ancak bu konu hakkında son olarak işaret etmek istediğim bir husus mevcuttur. Kant, intiharın neden yanlış olduğunu anlattığı pasajlarında, insanın kendi canı üzerinde söz sahibi olmasını tartışmaktadır. Bu mesele, problemle direkt alakalı olmadığı için detaylıca incelemeyeceğim, ancak o, kendi canı üzerinde söz sahibi olmanın mümkün olması durumunda ortaya çıkacak sorunlara değinirken bu konu ile irtibatlı bir noktadan bahsetmektedir. Kant'a göre kişi kendi canı üzerinde söz sahibi olursa başkalarının canı üzerinde de söz sahibi olacaktır. Bu durum da tüm kötülüklerin yolunu açacaktır (Kant 2021a: 188). Buradan anladığımız üzere Kant başkaları üzerinde tasarrufta bulunmayı kötülük olarak değerlendirmektedir. Burada kastedilenin yalnızca can üzerindeki tasarruf olduğu söylenerek itiraz edilmesi mümkündür. Ancak bu konuda herhangi bir tasarruf hakkının başka tasarruf haklarını doğurmayacağına garantisinin verilemeyeceğini düşünüyorum. Bu sebeple araç olarak kullanmaya verilen izin şartlarının belirsizliği kötü sonuçlara yol açabilecektir.

Kant'a göre, bir kişinin; başka birinin temel ahlaki durumunu belirleyebileceği, değiştirebileceği veya etkileyebileceği pratik veya teorik bir temel bulunmamaktadır (Frierson 2013: 162). Çünkü insanların ahlaki eylemleri, değerini failin düsturundan almaktadır. Bu düstur diğer insanlara, diğer insanların düsturları da faile gizlidir. Bu sebeple insanların yaptıklarının doğru ya da yanlış şeklinde değerlendirmesi yapılabilirken insan olma bakımından, insanlığı şahsında temsil etmesi bakımından yargılamak mümkün değildir (Topakkaya 2021a: 66). Burada açıkça görüyoruz ki kimse kimseyi ahlaki yönden eleştirememektedir. İnsanlar başka kimseleri, ahlaki zayıf, eksik ya da erdemsiz olarak nitelendiremez. Kişi, başkalarının fiillerinde kendi fiillerinde yaptığı yargılamayı yapamaz. Yani başka bir insanın eyleminde, insan doğasının eksik/kusurlu olduğunu göz önüne almalıdır. Başka insanlara karşı olan yargıçlığında insanın zayıflığını aklında bulundurmalı ve onları yalnızca insan olarak düşünmelidir (Kant 2021a: 93). Kant, açık şekilde başkaları hakkında ahlak yargısına göre hüküm verilemeyeceğini söylemektedir. Çünkü kişilerin zihniyetlerindeki düşünceleri yalnızca ilahi mahkemede belirlenebilecektir. İnsan yalnızca kendi zihnindeki düşünceler açısından yetkili bir

yargıdır. Ahlaki yönden kimseyi yargılayamayacak olmakla birlikte insan, doğa tarafından verilmiş başkaları hakkında hükme varma hakkına sahiptir (Kant 2021a: 278-279). Burada kastedilen çok açık değildir ancak hüküm verme hakkının, yaşam içerisinde başkaları hakkında bazı kanılara varma ve onlara göre muamele etme gibi içeriklere sahip olması muhtemeldir.

İnsanlar arasındaki ilişki söz konusu olduğunda ödev kavramı mühim bir konumdadır. Eylemler, iki varlık arasında çıkmaktadır ve bu ortaya çıkış arasında insan tanınmaktadır. Bu cümlenin gösterdiği üzere insanı tanımak için diğer insanlarla birlikteyken ortaya çıkan durumlar önem arz etmektedir. Kişi, pratik aklın ortaya koyduğu yasaya dayanarak eyleme geçmektedir ve fiilin muhatabı başka bir kişidir. Kişiler ahlak yasasına uygun eylemde bulunmaya devam ettikleri sürece, eylem ödül veya cezadan değil, ödevden kaynaklanmaktadır (Mengüşoğlu 2020: 52-58). Bununla birlikte insanın ödevleri arasında en üst sırada yer alan ödevler, kendine karşı olan ödevleridir. Kişi, kendine karşı ödevlerini yerine getirmese başkalarına karşı olan ödevlerini de yerine getiremeyecek duruma gelmektedir. Nitekim Kant'a göre, kendine karşı ödevlerini düzgünce yerine getirip diğer ödevlerini ihmal eden bir kimse görece manevi değere sahip olsa da; başkalarına karşı ödevlerini yerine getirip kendine karşı ödevlerini yapmayan insan için herhangi bir manevi değerden bahsetmek söz konusu değildir (Kant 2021a: 150). Kişinin kendine karşı ödevleri önemli olsa da elbette diğerlerine karşı da ödevleri mevcuttur. Kant düşüncesinde diğer insanlara karşı ödevler, hayırseverlik/lütüfkârlık ödevleri ve yükümlülük/adalet ödevleri olmak üzere iki başlıkta toplanmıştır. Dünyadaki nimetlerden yararlanmak herkesin hakkıdır ancak Tanrı bu hakkı bizzat paylaşmadığı için insan diğerlerinin de mutluluğunu düşünerek bu nimetlerden yararlanmalıdır. Bu düşünceden kaynaklanan ödevler, hayırseverlik ödevleri kapsamına girmektedir. Yükümlülük ödevleri diğer insanların haklarından kaynaklanan ödevlerdir (Kant 2021a: 235-238). Akıl sahibi olmayan varlıklara karşı ödevler söz konusu olduğunda ise onlar araç olarak değişken bir değere sahiptir. Çünkü kendi başında amaç olmak yalnızca akıl sahibi varlıklara özgüdür (Mengüşoğlu 2020: 61). Kant, cansız varlıkların bütünüyle irademize bağımlı olduğunu, hayvanlara karşı ödevlerin ise bizimle olan münasebetleri süresince var olduğunu öne sürmektedir (Kant 2021a: 234). Böylece doğanın tamamen insanın kullanımına açık olduğunu bir kez daha görmekteyiz.

İnsanın öteki ile ilişkisinde değinmek istediğim son nokta devletlerin birbirleri olan ilişkisidir. Ancak burada yalnızca iki devletin, iki insanmışçasına değerlendirileceği noktaları ele alacağım. Burada işaret edeceğim noktalar ırklara dair inceleme için ön hazırlık olacaktır. Kant'a göre dünyanın yalnızca bir bölümü bile kendinin diğerlerinden üstün olduğunu düşünürse gücüne güç katmak için diğerlerini sömürmekten kaçmaz (Kant 2020a: 69). Karşımızda kim olduğunu bizim belirlediğimiz durumların ne derece kötü durumlara sebebiyet verebileceğini tekraren açıkça fark edebiliriz. Kant, ülkeler arasındaki kalıcı barış için öne sürdüğü maddelerin ikincisinde, büyüklüklerine bakılmaksızın bağımsız olan ülkelerin, diğer devletler tarafından herhangi bir yolla ele geçirilemeyeceğini vazetmektedir. Ona göre her ülkenin kendine ait kökleri mevcuttur ve ülkeler bu irtibattan koparılıp bir eşya muamelesi görmemelidir (Kant 2020a: 32). Burada ilk işaret etmek istediğim konu, devletlerin de aynı insanlar gibi

değerlendirildiğinin görülmesidir. Ülke bağımsız olduğunda tıpkı insanlarda olduğu gibi kendi hakkında kararlarını verebilme özelliğini kazanmaktadır. İkinci konu ise ilk okunduğunda gayet etkileyici olan bu maddenin, kabul edilmesi halinde günümüzdeki tüm savaş sorununa çözüm getiriyor gibi gözükmesidir. Bağlamdan koparıp incelediğimizde gerçekten de öyledir. Ancak ırkları incelediğimizde göreceğimiz üzere, Kant'ın düşük kültürler olarak adlandırdığı devletler ile yüksek medeniyetin nasıl bir irtibat kuracağı şaibeli hale gelmektedir. Nitekim onlar alçaktır ve eğitilmelidir. Bu durum bize büyük bir soru bırakmaktadır: Peki her ülkenin kendine ait kökleri ve manevi kimliği varsa bunlar arasında neyi ölçüt alarak yukarı ve aşağı olarak derecelendirme yapabiliriz? Bu manevi irtibatı kesmek kabul edilemez bir durumsa onların eğitilmesi gerektiğini düşündürten şey nedir? Kant, öne sürdüğü altıncı maddenin açıklamasında ülkeler arasında ast-üst ilişkisi olmadığını söylemektedir (Kant 2020a: 36). Ancak ırklar arasında olan hiyerarşinin devletler arasında olmadığını söylemek tutarlı gözükmemektedir. Bu soruları ırk bölümünde tekrar değineceğim için burada işaret etmekle yetineceğim.

2.3. Irk

Kant'ın ırklara dair sistemi, ortaya konan ilk ırk teorisi olarak değerlendirilmektedir (Bernasconi 2020: 47). Kant, farklı ırkların ve farklı yeteneklerin mevcudiyetini doğanın bir amacı olduğuna inanmanın sebeplerinden saymaktadır. Bu sebeple doğa, ırkların farklı olarak kalmasını istemekte ve ırk karışımını engellemektedir¹⁶ (Hedrick 2008: 251). Bununla birlikte tüm insanlar aynı türe aittir. Kant'a göre, türün üyeleri arasında üremenin mümkün olması, onların aynı türe ait olduklarının göstergesidir (Kant 2012f: 85). Bu başlıkta ilk olarak Kant'ın ırk farklılığı ve tür birliği görüşleriyle temellenen ırklara dair düşüncelerini inceleyeceğim. Kant'ın dünyadaki kültürler ve ırklar üzerine yazdığı eserleri incelendiğinde, onun, Avrupa merkezci ve ırkçı bir düşünür portresi çizdiği görülmektedir (Hedrick 2008: 246). Bu sebeple ikinci olarak, onun farklı ırklara dair yorumlarını ele alacağım. En sonunda Kant'ın ırkçılığına dair çeşitli tartışmalara yer vereceğim. Kant'ın ırklara dair düşünceleri için üç yaklaşım bulunmaktadır: Bunların ilki, Kant'ın düşüncelerinde evrenselciliğin daha baskın olduğunu düşünen ve ırkçılığa dair görüşlerini görmezden gelmeyi önerenlerdir. İkinci grup, yani Charles W. Mills (d.1951/ö.2021) gibi düşünürler ise, ırkçılığın daha baskın olduğunu, ancak ortada bir çelişkinin değil, tutarlı bir eşitsizlikçiliğin olduğunu savunanlardır. Son grup ise Pauline Kleingeld gibi Kant'ın ırkların hiyerarşisi düşüncesinden sonradan vazgeçtiğini ileri sürenlerdir (Louden 2011: 152-153).

2.3.1. Irkların Hiyerarşisi

Bir hayvan türünde kalıtsal olan, türde belirleyicidir ve o türü diğer türlerden ayırıcıdır. Kant'a göre, insan türünün sınıflandırılmasında belirleyici olan şey deri rengidir. İnsan türü için dört renk vardır ve bunlar dört kalıtsal etnik özelliği ifade etmektedir. Her sınıf kendi karakterini çocuğuna aktarmaktadır.

---

¹⁶ Kant'ın ırk karışımına dair düşüncelerini onun verdiği örnekler üzerinden açıklayan bir çalışma için bkz. Van Gorkom, J. (2020), "Immanuel Kant on Race Mixing: The Gypsies, the Black Portuguese, and the Jews on St. Thomas", *Journal of the History of Ideas*, 81: 407-427.

Kant, bu sayının kesin olduğunu ve başka bir sayının tespit edilemeyeceğini iddia etmektedir (Kant 2012d: 146-149). Kant'a göre insanlar dört farklı ırka ayrılmıştır: Bunlar: beyaz ırk, siyah ırk, Hunlar (Moğol ya da Kalmuklar) ve Hindistanlılardır. Bu ayırmada belirleyici nokta ten rengidir. Diğer ırkların ise bu dört ırktan çeşitli şekillerde türediklerini iddia etmektedir. Bununla birlikte Kant, insan ırklarını dört dereceye ayırmaktadır: İlk sırada yüksek sarışınlar vardır ve en belirgin topluluğu Kuzey Avrupalılardır. İkinci derecede Kızıllar yani Amerikalılar, üçüncü derecede siyahiler bulunmaktadır ve bunların en belirgin topluluğu Senegal-Gambiya özelindedir. Son olarak ise sarılar yani Hintliler yer almaktadır (Kant 2012f: 87-95). Kant'ın bu hiyerarşisi farklı yazılarında değişiklik göstermiştir. Daha sonra göreceğimiz üzere bazı ayrımlarında Yerli Amerikalılar en alt derecede, onların üzerinde siyahiler bulunmaktadır. Kant'ta ırklar arasındaki ayırımın ten rengi üzerinde yapıldığı kesindir. Bununla birlikte deri renginin önemli bir ayırım olduğunu ileri sürenlerin, rengin önemine dair ikna edici bir açıklama yapmamaları dikkat çekicidir (Allais 2016: 15).

Kant'a göre dünyanın ılıman kuşağının merkez bölgesinin sakinleri, diğer insanlardan daha güzel, daha çalışkan, daha esprili, daha anlayışlı ve daha duyarlıdır. Buradaki insanlar daima diğerlerini eğitmiş, öğretmiş ve onları savaşlarda yenmişlerdir (Eberl 2019: 407). Burada kastedilenler şüphesiz Kuzey Avrupalılardır. Kant, beyaz sınıfın karakteristik özelliğini beyaz olmak olarak belirlemektedir. Ama bunun dışında diğer insanlarda da bulunan özelliklerden farklı olarak zorunlu bir kalıtsal belirleyici yoktur. Kant'a göre beyaz ırk, diğer insan ırklarından özel bir tür olarak ayrılmaz. Çünkü insan türünün içerisinde farklı türler bulunmamaktadır. İnsanların soy birliği vardır (Kant 2012d: 148-153). Bu şekilde beyazlar ve siyahilerin aynı insan türüne ait oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu durum farklı ırklar oldukları gerçeğini değiştirmez (Kant 2012f: 86). Bu cümlelerden Kant'ın masum bir ayırım yaptığı ve bunu kastettiği anlaşılmalıdır. Çünkü Kant, ırkların birbirine kaynaşmasını, beyaz olanın kendini alçaltması olarak değerlendirmektedir (Özbek 2021: 28). Kant, teknolojik ve sosyal farklılaşmanın değişkenini, ırk olarak belirlemektedir. Böylece Avrupa üstün ırk haline gelmektedir. Avrupa'nın ekonomik, teknolojik ve sosyal kurumlar olarak daha ileride olmasını disiplin ve irade gibi karakter özelliklerine bağlamaktadır. İleride olmanın sebebini aramanın son noktası, şüphesiz ırk teorisidir (Eberl 2019: 389-395). Buradan anlayacağımız üzere Kant, Avrupa'daki gelişmeleri çeşitli çevresel şartlara değil, ırkın özelliklerine bağlamıştır. Bu durum da diğer ırklara olan üstünlük düşüncesini görece makul bir zemine taşımıştır.

İrk hiyerarşisi konusunda değinmek istediğim son nokta barbar kavramıdır. Çünkü barbar kavramı, ırk kavramının öncülüdür ve Avrupa sömürgeciliğine bin seneden fazladır hizmet etmiştir. Barbarlık meselesi söz konusu olduğunda buradaki problem, onların ırklar hiyerarşisindeki konumu bile değildir. Barbar için problem çok daha büyüktür. Bu problem, barbarın insan sayılıp sayılmayacağıdır (Eberl 2019: 386-387). Kant, pek çok medeni milletin erken zamanlarını anlatan yazılarda açıkça vahşilik gördüğünü söylemektedir. Ona göre disiplin eksikliği olan insanlar, arzularını takip etmeye yatkındır ve vahşi kavimlerde bu durum daha açıktır. Kant, bu insanların zaman zaman Avrupalı gibi davransalar da

hiçbir zaman tam olarak öyle olamayacaklarını iddia etmektedir. Çünkü onlarda soylu özgürlük duygusu değil; barbarlık, hayvanlık, henüz gelişmemiş insani tabiat mevcuttur (Kant 2020b: 33-39). Burada açıkça görüyoruz ki Kant'a göre pek çok medeni millet zamanla vahşiliğinden kurtulmuştur. Ancak barbarlar olarak nitelendirdiği -sözde- vahşi kavimlerin hiçbir zaman medenileşemeyeceğini öne sürmektedir. Onların Avrupalı gibi olması mümkün değildir. Bunun sebebi İngiltere ve Fransa gibi medeni ülkelerdeki ulusal karakterin kaynağı kültürel farklılıklarken diğer milletlerin ulusal karakterini ırksal özelliklerinden almasıdır. Bu ırksal özellikler de doğalarından kaynaklanmaktadır (Hedrick 2008: 250). Batı'nın tüm dünyaya karşı her konuda sahip olduğu üstünlük hissi, Hegel ve belirli oranda Kant tarafından ortaya konmuştur (Direk 2020: 12). Bernasconi, Avrupalıların diğer ırklara olan üstünlüğü düşüncesine ve diğer ırkları sömürgeleştirip insanlığın gelişimine yardımcı oldukları inancına sahip olmasına, Kant'ın sebebiyet verdiğini iddia etmektedir (Bernasconi 2020: 48). Tarihe ve günümüzdeki gelişmelere baktığımızda Bernasconi'ye hak vermemek işten bile değildir.

2.3.2. Kant'ın Farklı Irklara Dair Yorumları

Kant'ın, ırkları farklı kategorilere ayırdığını ve bunu yaparken ten renginden hareket ettiğini daha önce söylemiştim. Bununla birlikte ırkların karakterlerinin de kalıcı olduğunu düşünmektedir. Bu başlıkta, Kant'ın ırklara olan yaklaşımını daha iyi kavrayabilmek için ırklara dair yorumlarına değineceğim. Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*'ni yazdığı yıl olan 1788'de başka bir yazı daha kaleme almıştır. Bu yazıda Afrika ve Hindistan'dan gelen insanların, faaliyetler için hareket etme güdüsü eksikliğine sahip olmalarının yanı sıra öz yönetime ve başarıya dair zihinsel kapasiteleri de bulunmadığı için kuzey ikliminde yalnızca serseri olabileceklerini iddia etmektedir. Bu yazının, *İkinci Kritik* ile aynı yıl yazılması dikkat çekicidir. Nitekim daha önce gördüğümüz üzere ahlak yasası yalnızca pratik akla dayanmakta ve insanlar arasında ayrıma izin vermemektedir. Afrika ve Hindistan halkları hakkında bu şekilde düşünen Kant, Amerika Yerlilerini, atalarının Amerika'dan önceki memleketlerine uyum sağlayamadan Amerika'ya göç ettikleri için gelişimde duraklamış bir ırk hatta yarı ırk olarak nitelendirmektedir. Bu sebeple onlar, Kant'ın ırk hiyerarşisinin en alt kademesinde bulunmaktadır. Kant'ın bir başka varsayımı ise beyazların bu hiyerarşinin en tepesinde bulunmasıdır. Irksal hiyerarşi, evrensel ahlak teorisinin bir sonucu olan insan eşitliği varsayımına apaçık terstir. Duygusuz ve hiçbir şekilde eğitim alamayacak olan Amerika Yerlilerinin üstünde sadece köle olmaya eğitebilir olsalar da nispeten eğitilebilecekleri için siyahiler bulunmaktadır. Kant'a göre Amerika Yerlileri ve siyahiler kendilerini yönetmekten acizdir. Bu sebeple yalnızca köle olarak hizmet edebilirler (Kleingeld 2007: 573-577). Kant, siyahilerin iklimsel özelliklerden dolayı güçlü, iri yapılı ve esnek olduklarını ancak bu durumun aynı zamanda tembel, gevşek ve gereksiz olmalarına sebebiyet verdiğini iddia etmektedir (Kant 2012f: 93). Kant, sıcak bölgelerin insanların, ılıman bölgelere nazaran daha erken olgunlaşmalarına rağmen onlarla aynı dereceye ulaşmalarını mümkün görmemektedir (Stark 2011: 87). Bu sebeple siyahilerin ve Amerika Yerlilerinin medenileşmesi mümkün değildir. Çünkü onlarda içgüdü

ve disiplin eksiktir. Hintliler ve Çinliler ise şu andan daha fazla mükemmel hale gelemezler. Çünkü tarih kitapları uzun zamandır onların bildiklerine bir şey katmadıklarını göstermektedir (Kant 2012c: 276).

Kant'ın diğer milletlere dair değerlendirmelerinin, onun deneysel dünyada kesinlikten bahsedilemeyeceği iddiasıyla tutarlı olmadığı söylenebilir. Kant'ın diğer ırklar hakkındaki yorumlarının en ilginçlerinden biri, can sıkıntısını ele aldığı bölümde, Karayip yerlilerinin doğaları gereği donuk olduklarını bu sebeple canlarının sıkılmayacağını dile getirmesidir (Kant 2022f: 185). Burada gördüğümüz üzere Kant, bazı milletlere can sıkıntısı hakkı bile tanımamaktadır. Kaufmann, Kant'ın Yahudilere dair düşüncelerini anlatmak için ilginç bir pasaj alıntılanmaktadır. Kant, Yahudilerin sünnet oldukları ve Yahudi oldukları sürece asla topluma fayda sağlayamayacaklarını dile getirmektedir. Onları toplumdaki vampirler olarak tanımlamaktadır (Kaufmann 2014: 93). Burada da Kant'tan beklenmeyecek şekilde, topluma faydasızlığı bir dine mensubiyete bağladığını görmekteyiz. Kant uzun bir dipnotta, Yahudileri tüccar ve onur aramayan insanlar olarak nitelemektedir (Kant 2022f: 149). Bunların yanı sıra Hollandalıların genellikle haset bir ulus olduğunu düşünmektedir (Kant 2021a: 269). Fransızlar güzele meyilli, Almanlar hem güzel hem yüceye sahip, Doğu'nun en soylu görüneni Arap, İranlılar Asya'nın Fransızları, Japonlar bölgenin İngiliz'idir. Kant, pek çok topluluktan bahseder ama ben bunları almakla yetiniyorum. Burada göreceğimiz gibi diğer ırkların yüce ile irtibat kurmalarını bırakın, varlıkları bile Batı'daki ülkelerin vasıflarının kötü birer taklidi olarak değerlendirilmektedir. Yine Asya halkalarına karşı insafı olarak değerlendirilebilecek olan tavır, daha önce de geçtiği üzere Afrika halkaları söz konusu olunca çirkinleşmektedir. Kant'ın tabiriyle “*Afrikalı zencilerin, doğal olarak¹⁷ yüzeyselini ötesine geçen bir duyguları yoktur.*” Burada Kant, David Hume'dan (ö.1711/ö.1776) alıntı yapmakta ve ona katılmaktadır. Afrikalıları arasında azat edilmiş olanlar olmasına karşın bilim ve sanatta kayda değer bir şey yapanına rastlanmadığını oysa beyazların en alt tabakadaki insanların bile üstün yetenekli olanların olduğunu öne sürmektedir. Daha da ilginç, iki insan ırkı arasındaki farkın çok temel olduğunu ve zihinsel kapasitede de büyük bir fark olarak kendini gösterdiğini söylemektedir (Kant 2017: 92-99). Son olarak bahsetmek istediğim konu Kant'ın siyahilerin ten renklerinin neden siyah olduğuna dair yorumlarıdır. Kant, siyah ırkın ten renginin sebebini kanlarındaki flogiston miktarı olarak belirlemiştir. Ona göre bu maddenin miktarı siyahilerde diğer ırklardakinden daha fazla bulunmaktadır. Kant, kanın ten rengini belirlediğini düşünen ilk kişi değildir. Aynı zamanda flogistonun siyah rengi ortaya çıkardığını söyleyen ilk kişi de değildir. Kant'ın bu yargıya varmasında, elindeki verileri yanlış yorumlaması etkili olmuştur. Ancak Kant, siyahiler hakkındaki görüşlerinde ısrarcı olmuştur. Ona göre siyahiler tembeldir ve bu durum kalıtsal olup, çevresel nedenlerden kaynaklanmamaktadır. Bu sebeple Kant onların köleleştirilmelerini de salık vermiştir (Van Gorkom 2020: 9-16). Tüm bunlar gösteriyor ki Kant'ın tamamen deneysel bir zeminde açığa çıkmasına rağmen ırklara dair görüşleri keskindir. O, bunların değişmez gerçekler olduğunu düşünmektedir. Halbuki ilk bölümde gördüğümüz üzere deneysel

---

¹⁷ Vurgu bana aittir.

dünyada zorunluluk ve kesinlikten bahsedilmesi mümkün değildir. Bunun yanı sıra ırklara dair görüşleri evrensel ahlak yasasıyla çelişkili ve uyum sağlayamaz gözükmektedir.

2.3.3. Kant'ın Irk Teorisine Yönelik Eleştiriler

Kant'ın ırklara dair düşünceleri ırkçı olarak değerlendirilecek unsurlar içermektedir. Bu düşüncelerin evrensel ahlakla bağdaştırılabilmeleri mümkün gözükmemektedir. Bu çelişkiden dolayı bölüm başında yazdığım üzere genellikle üç yaklaşım geliştirilmiştir: Bu düşünceleri kenara bırakmak isteyenler, Kant'ın bu görüşlerinden vazgeçtiğini söyleyenler ve Kant'ın tutarlı bir eşitsizlikçi olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Bu da bize bir kez daha göstermektedir ki Kant'ın ahlak düşünceleri ve ırklara dair yazıları uyuşmamaktadır. Louden'a göre Kant'ın büyük zayıflıklarından biri Batı Avrupa erkekleri dışındaki insanlara dair görüşleridir. Kant'a göre bir millet kendini yüzyıllar boyunca geliştirmemişse onda aşamayacağı doğal bir engel olduğunu kabul etmede hiçbir mâni yoktur. Hindistanlı, Fars, Çinli, Türk ve diğer doğu halkları bu gruba dâhildir. Louden, Kant'ın görüşlerini sonradan değiştirmiş olabileceğine dair iddialara, Kant'ın yazılarından örnekler getirerek karşı çıkmıştır. Ona göre Kant, hiyerarşik tavır sergilemeye devam etmiştir. Kant'ın görüşlerinden vazgeçtiğini iddia edenlerin savunularından biri onun sömürgecilğe karşı çıkmasıdır. Ancak Kant'ın sömürgeciliği reddettiği kesin olsa bile bu, onun ırkçı düşüncelerinden vazgeçtiği anlamına gelmemektedir (Louden 2021: 36-40). Sonuç olarak bütün insanların eşit olarak değerlendirilmelerini vazedip istisna yapılmasını istemek çelişki ortaya çıkarmaktadır (Thomson 2021: 116).

Kant'ın ırklara dair olan görüşlerini görmezden gelmeye çalışan ya da bunun zamanının getirisi olduğunu söyleyen araştırmacılar, eleştirel ırk teorisyenlerini ikna edememektedir. Çünkü Kant'ın etkileşimde bulunduğu kişiler arasında Johann Gottfried Herder (d.1744/ö.1803) ve Georg Forster (d.1754/ö. 1794) gibi biyolojik temelli ırk düşüncesini reddedenler bulunmaktadır¹⁸ (Mensch 2014: 185). Daha Kant hayattayken onun renge dayalı sınıflandırması güçlü argümanlarla zayıflatılmıştır.¹⁹ Örneğin Herder, insanların farklılığına saygı duyuyordu. Onun görüşüne göre, halklar kendi meşreplerince insanlık fikrine katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Kant'ta kalıcı ırk farkı fikri yaygınken, Herder ırkların zamanla kaybolacağına inanmaktadır (Bernasconi 2020: 56-74). Forster ise, sadece deri rengine dayanan ırk teorilerini, insanları gruplandırmanın farklı etkenleri olan karmaşık bir işlem olduğunu ortaya koyarak zayıflatmayı başarmıştır. Bunlarla birlikte o dönemde etkili olan teori Kant'ın sadece ten rengine dayalı olan ırk teorisidir. Hâlbuki bu teorinin bilimsel hiçbir yanı bulunmamaktadır ve bu o dönemde de ortaya konmuştur.²⁰ Ancak ten rengine dayalı ırk teorisi,

¹⁸ Köle ticareti 17. Yüzyılda en yüksek noktasına ulaşmıştı ve o dönemde ırklar biyolojik niteliklere göre belirlenmekteydi. (Özbek 2021: 54) Irklara dair düşüncelerin nasıl önemli olduğunu burada da görebiliriz.

¹⁹ Bkz. J. F. Blumenbach, J. Hunter, G. Forster gibi isimlerin yazıları. Bernasconi'nin kitabında bu isimlerin de dâhil olduğu pek çok yazarın ırk konusundaki görüşleri incelenmiştir.

²⁰ Hür Sinan Özbek, antropolojinin bugünkü verileriyle insanları ırklara ayırmanın imkânının kalmadığını öne sürmektedir. O, bu iddiasını bilimsel verilerle desteklemektedir. Özbek'e göre biyolojik olarak insanları ırklara ayırmak mümkün değildir. 19. Yüzyılda ırkları belirlemek için yaygın olarak kullanılan ölçüt kafatası biçimidir. Ancak bu da artık bilimsel olarak sürdürülebilir bir düşünce değildir (Özbek 2021: 33-37).

kolonyal bir hayal olarak Batı bilincine etki etmesinden (Gray 2012: 395) dolayı belki de o dönemde tercih edilen düşünce olmuştur. Kleingeld'in de kabul ettiği üzere Kant, biyolojik ırk kavramından asla vazgeçmemiştir (Kleingeld 2007: 592).

Lucy Allais, Kant'ın ahlak ve ırk konusundaki görüşlerinin tutarlı hale getirilemeyeceğini iddia etmektedir. Kant'ın ırkçılığı ahlak teorisi ile uyumsuzdur. O, güzel bir noktaya temas etmekte ve Kant'ın teorisinde ırkların tür olmadığını iddia etmesine karşın türler gibi değerlendirmesine dikkat çekmektedir (Allais 2016: 1-15). Gerçekten de bunun böyle olduğunu görmekteyiz. Kant her ne kadar ırkları ortak bir soya dayandırıp aynı türe ait olduğunu iddia ediyorsa da ırklar hakkındaki yorumları bunu destekler nitelikte değildir. Daha önce de ifade ettiğim üzere ırklara ait kalıtımsal ve değişmez olarak belirlediği nitelikler nitelikim ırkların doğalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum ırkların özlerine ait bir farklılık olarak yorumlanabilir. Irk ve ahlak görüşlerinin bu şekilde tutarsız olduğunu iddia edenlerin yanında, bunu eşitlikçi teorisin parçası olarak görenler de mevcuttur. Örneğin Mills'e göre ırkçılık eşitlikçi teorisin bir parçasıdır. Çünkü bu teori ortaya konurken Avrupa dışındaki nüfus göz önüne alınmamıştır. Mills'e göre Kant, herkesi amaç edinmeyi vazettiğinde, buradaki 'herkes'i beyazlar olarak belirlemektedir. Diğer insanlar kişiler grubuna dâhil değildir. Kleingeld, Mills'e, kişilik kavramını yanlış değerlendirdiği ve her insanın rasyonel varlık olarak kişilikle donatıldığını söyleyerek karşı çıkmaktadır. Ancak bunun ne kadar ikna edici olduğu tartışma konusudur. Kleingeld, makalesinde Kant'ın sahip olduğu ırk hiyerarşisinden zamanla vazgeçtiğini iddia etmektedir. Kant'ın 1790'lardan itibaren ırk görüşlerini yenilediğini öne sürmektedir. Ona göre Kant, *Ebedi Barışa Doğru* yazısını tamamlayana kadar bu görüşten vazgeçmiştir (Kleingeld 2007: 576-586). Kleingeld'in iddiasını ya da evrenselin işaret ettiği kitlenin yalnızca Avrupalıları içerdiği düşüncesini kabul etmemiz durumunda Kant'ın teorisinde çelişki bulunmamaktadır (Gray 2012: 408). Son olarak ele alacağımız düşünce Kant'ın ırklar hiyerarşisi görüşünü zaten savunmadığıdır. Oliver Eberl, Kant'ın insanların aynı kökten olduğu düşüncesini savunduğunu, ırkların hiyerarşisi düşüncesini öne sürmediğini iddia etmektedir²¹ (Eberl 2019: 388). Ancak insanların aynı kökten gelmiş olmaları, aralarında hiyerarşi olmayacağı anlamına gelmemektedir. Kant, açık açık gelişimsel farklılıkların olduğunu ve bunların bazılarının asla kapanmayacağını, en gelişmiş türün Avrupalılar olduğunu dile getirmektedir. Hiyerarşi düşüncesinin bu itirazla geçerliliğini yitirmesi zordur.

Kant'a göre dünya üzerinde yalnızca beyaz ırk, rasyonel kapasitesini kullanıp ahlaki ilerlemeye ulaşabilecek kapasiteye sahiptir. Diğer ırklar ya sınırlı bir kapasiteye sahiptir ya da hiçbir kapasiteleri yoktur. Todd Hedrick, bu konuyu eleştirmektedir. Eğer beyaz ırk, tam gelişim için içerisinde her şeyi barındırıyorsa diğer ırklara ne gerek vardır? Doğanın amacı ahlaki ilerlemeyse bunu zaten beyaz ırkla yapabilecektir (Hedrick 2008: 252). Bu çok haklı bir eleştiridir. Madem insandaki tüm potansiyelin

---

²¹ Kant'ın ırkların hiyerarşisini değil, birliğini savunduğu iddiasının detaylı bir incelemesi için bkz. Eberl, O. (2019), "Kant on Race and Barbarism: Towards a More Complex View on Racism and Anti-Colonialism in Kant", *Kantian Review*, 24/3: 385-413.

gelişmesi için farklı farklı ırklar ve onların yatkınlıkları bulunmaktadır. O halde nasıl oluyor da gelişime yalnızca Avrupa halkı uygun olmaktadır? Doğa amacını yalnızca beyaz Avrupalı ırk ile gerçekleştirebilirdi, diğer ırklarda ne amaçlanmış olabilir? Kabul etmek istemesek de bu soruya verilebilecek cevapların en başında, Avrupalının amacını gerçekleştirmek için ona yardımcı olma bulunmaktadır. Çünkü Kant, Avrupa harici milletlere yaklaşımını, kadınlara yaklaşımıyla aynı kefeye koyduğunu itiraf etmektedir.²²

Kant'ın ırklara dair düşünceleri, başkalarına karşı üstünlük duyma, kendini beğenmeye dair fikirleriyle çelişkili gözükmektedir. Kant'a göre saf pratik aklımız, kendini beğenmişliği yere sermektedir. Kendini değerli görme yalnızca duyusallıkla ilgilidir. Bu sebeple ahlak yasası onu engellemektedir. Böylece ahlak yasası kendini beğenmişliği aşağılamakta ve ahlak yasası en büyük saygı nesnesi haline gelmektedir (Kant 2019c: 111). Irklara dair yaklaşım tekil insanlara olan yaklaşımdan bile daha kötüdür. Kant'ta gördüğümüz gibi bir millet dünya üzerindeki tüm milletler üzerinde kendini beğenmiş şekilde yorumlarda bulunmaktadır. Oysa bu davranış Kant tarafından kötü görülüp yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra daha önce geçtiği üzere insanları kişiler olarak tanımama, ahlak yasasının evrenselliğini kurtarıyor gibi gözükmektedir. Ancak bu insanlarla konuşulduğu, alışveriş yapıldığı, yasalara uymaları emredildiği, emirler verildiği durumlarda kişi olarak tanımama bahanesi geçerliğini yitirmektedir. Çünkü ırkçılık, muhatapları kişiler olarak tanımayı gerektirmektedir (Allais 2016: 23-24). Kant, hiyerarşisini, ırkların insanlığın gelişimine olan katkılarını temel alarak geliştirmiştir (Wood 2008: 8). Tüm toplumlara aslında en ahlaki en medeni ve en gelişmiş ırkın Avrupalılar olduğunu söylemiştir. Bu durumda aslında onların da medeni olabilmeleri için Avrupalı gibi olmaları gerektiğini düşünmüştür. Ancak bu imkânı da kalıtsal özelliklerle ortadan kaldırmıştır. Özetle Kant, Özbek'in belirttiği gibi diğer toplumlara kendileri gibi olma misyonunu yükleyip bunu imkânsız kılan şartlar belirlemiştir (Özbek 2021: 28).

2.3.4. Köleler

İlk bakışta, kölelik ırklarla ilgisi olmayan bir konu olarak düşünülebilir. Ancak tarihte de gördüğümüz üzere maalesef ki kölelik ve ırk birbiri ile bağlantılı kavramlar olmuştur. Irkları incelediğim bölümde bir alt başlık olarak bu konuya yer vermemin sebebi de Kant'ın daha önce geçtiği üzere siyahileri köleliğe uygun ırk olarak belirlemesidir. Siyahilerin insan olması onların beyaz ırk ile eşit olduğunu göstermemektedir. Kant için evrenselcilik, tüm insanların eşitliğine değil, kendi çevresinden dışarıya doğru genişleyerek belli derecelerde diğerlerine kucak açmaktır. Kant'ın evrensel ahlak ve ırklara dair olan düşüncelerinde sonradan bir değişim olduğu, onun bu çelişkiyi çözdüğü umut edilse de Kant'ın bu sorunu çözdüğüne dair açık bir ifadesi yoktur. Köle ticareti hariç problemleri düşüncelerine dair bir görüş değişikliğini açıkça ifade etmemiştir. Bernasconi'ye göre Kant'ın köle ticaretine karşı

---

²² Kadınlara, erkeklerin ahlaki ilerlemesine yardımcı olma amacıyla var olduklarını cinsiyete dair başlıkta detaylıca inceleyeceğim.

çıkması ahlak yasasından değil, uluslararası misafirperverlik yasasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte köle ticaretine karşı çıkmakla köleliğe karşı çıkmak aynı şey de değildir. Bu o dönem için mühim bir ayrımdır. Örneğin 1807’de köle ticaretini kaldıran İngiltere, köleliği kaldırmamıştır. Kant’a göre suçlular köle edilebilir. Bu fikir, Bernasconi’ye göre 17. ve 18. yüzyılda Afrikalıların köleleştirilmesinin haklı sebebi olmuştur. Çünkü savaşta ele geçirilen esirlerin suçlu olarak düşünülebilmesi gayet kolaydır (Bernasconi 2011: 292-304). Buradan anlayacağımız üzere Kant, zamanla köle ticaretine dair fikirlerinden vazgeçmiştir. Ancak Kant’ın 1780’lerdeki yazıları köleliğin bir ceza biçimi olarak izin verilebilirliğini tartışmaktadır. Kant’a göre özel kölelik yasaktır, fakat suçun cezası olan köleliğe izin verilebilir. Köleliğe dair değinmek istediğim son nokta kölelerin ve siyahilerin yaptıkları işlerin iş sayılmamasıdır. Bu sebeple onların dinlenme hakları bile yoktur. Bunun bir sonucu olarak bu sınıf ne zaman dinlense tembel olarak değerlendirilir (Pascoe 2022: 25-49). Daha önce geçtiği üzere Kant, siyahileri tembel olarak nitelendirmektedir. Hâlbuki buradan da anlayacağımız üzere bunun sebebi siyahilerin gerçekten tembel olması değil yaptıkları işlerin işten sayılmamasıdır. Sonuç olarak Kant, evrensel ahlak yasası ile ırklara, köleliğe dair görüşlerini tutarlı bir şekilde sürdürmeye devam edememiştir ya da Avrupa merkezci bakış açısından kaynaklanan şekilde diğer insanları zaten ahlak yasasının muhatabı yapmamıştır.

2.4. Cinsiyet

Cinsiyetçilik de ırkçılık gibi belirli bir insan grubuna bir sınır çizmekte ve bu sınırın içinde kalmaları gerektiğini vazedmektedir. ırkçılık gerekçelendirmelerinin cinsiyetçilik argümanlarını kullanması da dikkate değerdir. Yabancı ırk dışileştirmekte ve böylece hem kadınlar hem ötekiler edilgen, rasyonel olmayan ve duygusal hale getirilmektedir (Özbek 2021: 84-85). Bu başlıkta öncelikle Kant’ın kadınlara dair görüşlerini açıklayacağım. Bunu yaparken erkeklere dair fikirlerine ve kadınların erkeklerle olan irtibatlarına değineceğim. Ardından Kant’ın, kadınları ahlaki fail olarak kabul edip etmediğine dair tartışmaları serimleyeceğim.²³ Kant cinsiyetlerin karakterini *Antropoloji*’de tartışmaktadır. Burada Kant her iki cinsiyeti de açıkça rasyonel varlık olarak değerlendirmektedir (Kant 2022f: 273). Ancak kadınların rasyonel varlıklar olduğu konusunun çözümü bu kadar basit değildir. Kant’ın, kadınları - teorik olarak- akıllı varlıklar olarak gördüğü konusunda çoğu araştırmacı hemfikirdir. Kimi araştırmacı da en başından beri Kant’ın, kadınları akıllı varlıklar olarak değerlendirmedeğini söylemektedir. Bu iddiayı desteklemek için Kant’ın çelişen iki düşüncesi öne çıkartılır: Bunlar, tüm insanların akıllı olduğu ve kadınların doğaları itibariyle akıllılığa yatkın olmadığı düşünceleridir. Bununla birlikte Kant’ın kadını transandantal özne olarak değerlendirmedeğini söylemek için neden yoktur. Çünkü bu, tüm bilincin zemininde bulunan ve cinsiyet özellikleri taşımayan temel akıl özelliğidir. Ancak Kant’a göre kadınlar, akıllarını doğru bir şekilde kullanmaya elverişli değildir. Kadınların bilimsel çalışmalar

---

²³ Kant’ın kadınlarla ilgili görüşleri ve ahlak düşüncesi arasındaki çelişkinin müstakil bir incelemesi için bkz. Demir, F. (2017), “Kant’ın Kadınlarla İlgili Görüşlerinin Ahlak Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 5: 87-99.

yaptığında kadını özelliklerini kaybedebilecek olmaları, Kant'ın akli ya da akla ait bazı özellikleri cinsiyete dayalı olarak değerlendirdiği düşüncesine yol açmaktadır (Sabourin 2019: 18-41). Sonuç olarak Kant'ın, aklın doğasını araştırırken ele aldığı akıl, erkek aklıdır. Bunun bir yansıması olarak da ahlak alanında direkt erkeği konu edinmiştir. Toplumsal meseleler de yine bu minvalde gelişmiştir (Baktemur 2019: 6). Bu sebeple ahlak teorisi tüm insanlara yönelik ödevler içermemektedir. O yalnızca beyaz erkeklere hitap eden bir teoridir (Allais 2016: 17). Ahlak teorisi tüm insanlara yönelik olmasa da Kant, ahlak konusu açıldığında herkesin onun hakkında konuşmak istediğini dile getirmektedir. Burada konuşmaya katılanlar sadece bilginler değildir. İş adamları ya da kadınlar da bu konuya ilgi duymaktadır (Kant 2019c: 203). Kant, kendi antropolojisini anlatırken de bunun herkesin anlamasının mümkün olduğunu öne sürmektedir. İlgi çekici olduğundan onu makyaj masasındaki kadınlar bile okuyabilmektedir (Kant 2012e: 292). Kant'a göre cinsiyet farkı önemsiz değildir. Çünkü erkeklerin ve kadınların güdeleri çok farklıdır (Kant 2021a: 297). Bu sebeple Kant'ın cinsiyete dair görüşlerinin görmezden gelinmesi mümkün değildir.

Kant tarafından kadın ilk olarak estetik bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Bu durum da onun aklının ve kişiliğinin ikinci plana atılmasına sebebiyet vermektedir (Baktemur 2019: 2). Bu sebeple kadın doğası; bakım, besleme ve güzele uyum üzerine şekillendirilmektedir (Varden 2017: 1). Haliyle kadınlardaki soyut düşünce eksikliği bir kusur olmamaktadır. Çünkü Kant'a göre bu durum kadının beğeni ve duyarlılık gibi zihinsel özellikleri ile telafi edilmektedir (Durğun 2000: 15). Kant düşüncesinde kadın, içgörülerinin olmamasına ya da ürkek olmasına hatta ciddi işlere uygun olmamasına üzülmemektedir. Güzel olması ve ona hayranlık duyulması kadın için yeterlidir (Kant 2017: 85-86). Bunun sonucu olarak kadın yaşlandıkça güzelliğinin boşalan yerini kitaplarla ve akli muhakemelerle doldurmalıdır (Baktemur 2019: 7). Kadının ahlaki olarak ikinci plana atılması aslında onun doğanın içerisinde tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Kadın doğada olan, erkek doğanın sınırlarını aşan ve otonom ahlaki yasaya ulaşabilen olarak değerlendirilmektedir (Klinger 1997: 196). Kant, kadını eğilimlerle ilişkilendirmektedir ve bu düşünce geleneğinde, kadın bilincinin ahlaki olgunluğa ulaşmadığı algısını ortaya çıkarmıştır. Bunu en son sınırına ise Hegel ulaştıracaktır (Lloyd 2021: 103). Kant'a göre kadınların ahlakla ilişkisi ilginçtir. Ona göre kadınlar yaptıkları ahlaka uygun görünen davranışları, iyimser eğilimleri ve o davranışları güzel gördüklerinden dolayı yapmaktadır. Bu davranışları ahlaki gereklilikten yapmadıkları için fiilleri ahlaki değerden yoksundur. Bu eylemler övgüyü hak etse de saygıyı hak etmemektedir. Nitekim kadınların fiilleri, diğerlerinde saygı tetikleyici görev görmemektedir. Kadınların iyiyi yapmalarının onları güzel görmelerinden kaynaklanması gibi kötünden kaçmalarının sebebi de onun yanlış olması değil, çirkin olmasıdır. Mari Mikkola, kadınların kötünden çirkin olduğu için uzak durmasını, kadınların fiillerinin görevden kaynaklanmamasını, kadınların ahlaki karakterlerinin tamamen görevden hareketle hareket etmeye asla uygun olmamasını ve kadınların erkeklerden ahlaki karakter olarak daha zayıf olmasını, Kant'ın ahlak teorisi için

göründükleri kadar sıkıntılı durumlar olmadıklarını iddia etmektedir (Mikkola 2011: 95-98). Tabii bu düşünce ne kadar ikna edicidir tartışma konusudur.

Kant kadın cinsiyetinde, onu erkeklerden ayıran ve güzelle ilişkilendirilmelerini sağlayan özelliklerin olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre kadının sahip olduğu meziyetlerin tümü, güzellik ile ilişkisini kuvvetlendirmeye hizmet etmelidir. Buna karşın erkekler yüce ile ilişkilidir ve bunu güçlendirmelidir. Kadınların güzel, zarif ve süslüye ilgili olduklarını ve bu ilginin doğuştan olduğunu söylemektedir. Ancak bunların öğrenilmiş davranışlar olmasının olasılığı daha yüksek gibi durmaktadır. Kant'a göre kadınların anlayışı güzel, erkeklerinki derindir. Çünkü yücelikle irtibatlıdır. Kafa yorma ve eğitimde külfetli bir yola giriş, kadının kadınsal meziyetlerini yok etmektedir. Kant, bilimde ilerlemeye çalışan kadınların bunu yapmasına gerek olmadığını, bir sakalla bu derinliğe daha kolay ulaşabileceklerini alaycı bir şekilde söylemektedir. Kadınların geometri öğrenmesine gerek yoktur. Bilimle irtibat, erkeklerin muhabbetlerine, şakalarına yabancı kalmayacak şekilde olmalıdır. Kant, erkeklerin kadınları bilime özendirilmelerinin sebebini, erkeklerin bir kötü niyeti olarak değerlendirmektedir. Çünkü ona göre erkekler, kadınları bilerek kendilerinin her türlü daha üstün olacakları alana çekip onlara tepeden bakmak istemektedir. Burada erkeklerin ne olursa olsun bilimde kadınlardan önde olacağı varsayımı açıkça görülmektedir. Bu da kadının akılsal bir eksikliği olduğu düşüncesine delalet eder. Daha önce de geçtiği üzere kadınlar ahlaka uygun davranışı onu güzel gördükleri için yaparlar ve kötüyü çirkin gördükleri için yapmazlar. Kant kadınlar hakkında şu cümleyi kurmuştur: “*Görevden, zorunluluktan, yükümlülüğünden yana bir şey yok!*” Kant'a göre kadınlar emirlerden ve kısıtlamalardan hoşlanmazlar, onlar bir şeyleri hoşlarına gittikleri için yaparlar (Kant 2017: 72-76). Bununla birlikte Kant'a göre kadınların aydınlanmamalarının suçlusu, tamamen kendileridir. Çünkü onlar başkasının güdümündeki rahatlıktan çıkmak istemezler, korkaktırlar (Kant 2022b: 40). Hâlbuki özgür olmak için serbest bırakılmamış insanlar, özgürlükte bulunan kuvvetlerini amaca uygun olarak kullanamazlar. Bunun yapılabilmesi için özgürlük mecburidir (Geiger 2018: 268). Hayatlarının her yanında belirli kalıplar ve sınırlar ile büyütülen kadınların neden özgür olmadıklarını sorgulamak ya da özgür olmadıkları için onları suçlamak abestir.

Kant kadını güzel, erkeği yüce ile ilişkilendirmektedir. O, uzun meşe ağaçlarının, ıssız gölgelerin ve gecenin yüce olduğunu; çiçeklerin, alçak çitlerin, budanmış ağaçların ve gündüzün güzel olduğunu düşünmektedir. Burada yorumlamanın insana verdiği alanı genişlettiğini fark etmekle beraber şunu söylemeliyim: Kant, uzun meşe ağaçlarını erkeğe ait olan yüceyle ilişkilendirmektedir. Meşe ağaçları, özgürce yukarı doğru büyüebilmiş ve kimse tarafından engellenmeden heybetlenmiştir. Buna karşın budanmış ağaçlar ise kadına ait olan güzelle ilişkilidir. Bu ağaçlar, birileri tarafından, belirli bir forma sokulmak -görece- güzelleştirilmek için budanmıştır. Buradaki açıklama aslında bize, Kant'ın kadına ve erkeğe olan bakışına dair bir özet sunmaktadır. Kant'ın eserlerinin genelindeki tavır, bunun tam da olması gereken olduğunu öne sürmektedir. Oysaki kendisi kadınların özgür olmak istemeyeceklerini düşünmektedir. Daha dünyaya gelmeden önce bile belirli kalıplarla büyütülmelerini -budanmalarını-

görmezden gelmiştir. Kant'a göre yüce büyük olmalıyken güzel küçük olabilir ve yüce sade olmalıyken güzel süslenmelidir. Kadına verilen süslenme misyonunun da buradan geldiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak ahlaki konular ele alındığında sadece hakiki erdem yüce vasfını kazanabilmektedir. Güzel olan erdemle uyum sağlayabilir ancak erdeme dâhil edilmez. Onlar iyi ahlaki nitelikler olarak değerlendirilmektedir (Kant 2017: 50-58). Böylece ahlaklı olabilme vasfı yalnızca erkeğe tanınmış olmaktadır çünkü kadın güzelle irtibatlandırıldığından yalnızca ahlaki olana teşvik edici olabilmektedir.

Kant, kadınların ahlakla ilişkisine dair yorumlarının yanı sıra onların bilgi ile irtibatını da hoş görmemektedir. Ona göre bilgili kadınlar kitaplarını yalnızca bir saat gibi taşımaktadır. Buradaki açıklaması ise gayet nettir: Kadınlar, saatleri bozuk olup yanlış vakti gösterse de kendilerinin de saate sahip olduğunu göstermek için onu takarlar (Kant 2022f: 279). Kant, kadınların neden eğitimden soyutlandıklarını araştırmak yerine, onların eğitime olan ilgilerini alay konusu etmeyi tercih etmiştir. Bunun sebebi, Kant'ın kadının karakterini doğal ihtiyaçlar çerçevesinde belirlemesidir. Kadının kendi üzerindeki belirleme eksikliği doğasından kaynaklanmaktadır. Bunu, eğitilmiş bir kadına (Marquise du Châtelet) sakal verdiği örneğini ele alarak gösterebiliriz. Kant, kadının kendini ortaya koymak için eğitim açısından o kadar kafa yormasına gerek olmadığı, sakal edindiğinde de aynı seviyeye ulaşacağını söylemektedir. Bu durum, kadının eksikliğini toplumsal değil, doğal bir çelişki olduğunu göstermektedir (Schott 1997: 323-324). Kant, kadınların ya da Yahudilerin sarhoş olmaktan kaçınacaklarını çünkü medeni hayattaki zayıflıklarının kendilerini dizginlemelerine sebebiyet verdiğini söylemektedir. Onların dışsal değerleri, iffetleri ve kendilerini diğerlerinden ayıran özelliklerinin bilincinde olmalarına bağlıdır (Kant 2022f: 103). Burada göreceğimiz üzere kadınlar eğitim alanından dışlanmalarının yanında medeni hayatta da zayıf olarak itham edilmişlerdir. Kant'ın Yahudiler hakkındaki görüşlerine ırk bölümünde zaten yer vermiştim. Kant'ın kadınlar hakkındaki düşüncesi özetle şöyledir: bir kadın büyük bir çocuktan başka bir şey olamaz. Kadınların bilgeliği histedir, akıl yürütmede değildir (Kant 2021e: 101).

Kant'a göre kadınların iyi bir zihne sahip olduğunu söylemek mümkün değildir (Kant 2012e: 296). Erkekler, kadınları olgunlaşmamış kabul etmektedir. Ancak bu olgunlaşmama hali, kısmen kadınların doğasında bulunmaktadır. Kant'a göre olgunlaşmanın göstergesi ağız kullanmakla ilgili olsaydı, kadınlar en olgun olanlar olurlardı. Çünkü kadınlarda çok gelişmiş bir konuşkanlık yeteneği bulunmaktadır. Bununla birlikte iş yönetimini kadınlar kılavuzsuz yapamazlar. Onlar bağımsız hareket etmekten uzaktırlar hatta öyle ki sokakta bile yalnız yürüyemezler. Kadınları erkeklere bu kadar bağımlı kılan görüş, aynı zamanda kadınların erkeklerin rehberliğine muhtaç kalma durumlarını övmektedir. Örneğin Kant'a göre kadınların batıl inançlı olması aşağılanacak bir şey değildir. Çünkü kadın bu hal üzereyken daha kadınsıdır. Böyle olmayanlar erkeksi olacağından eleştirilebilmektedir. Batıl inanca sahip olmak gibi davranışların kadınlar için daha uygun görülmesinin nedeni erkeklerin rehberliğine ihtiyaç duymalarıdır (Kant 2012a: 104-108). Batıl inançlı olmanın da kadınsı görülmesi akli özelliklerin cinsiyet ile ilişkilendirildiğini açıkça göstermektedir. Kant'a göre doğa kadınlara erkeklere verdiği kadar

güç vermemiştir. Ancak onların da erkekler kadar mutlu olmalarını istemiştir. Erkek doğa için kadınsa erkek için yaratılmıştır. Kadının doğayı yönetmesi yalnızca erkek aracılığıyla. Kadınların zayıflığı, erkek doğası için güçtür. Çünkü böylece erkekler, kadınlara yardım edebilir ve kadınlar tarafından sevebilirler (Kant 2012b: 484). Bunun sonucu olarak kadınlar bizzat talihin öznesi olamazlar. Talihe ancak bir erkek ile ulaşabilmektedirler. Dürüst bir adamla evlenmek kadının iyi bir kadere sahip olması için yeterlidir (Kant 2012a: 163).

Kadınların topluluk içerisindeki konuşmalardaki görevi, erkeklerin ciddi konuşmalarını dizginlemek ve rahatlatma amacı taşıyan sosyal sohbetleri doğru sınırdan tutup konuşmaya eğlence katmaktır. Bununla birlikte bu konuşmalarda kadınlar evlilik hariç onlar hakkında yapılan alayları anlayışla karşılamaktadır. Kant'a göre evlilik konusundaki alaylara tahammül edememeleri, kadının evlilik ile değer kazanıyor olmasıdır (Kant 2012a: 237-245). Kant'ın *Antropoloji*'si ya da *Erdem Öğretisi* okunduğu zaman, cinsiyetler arası ilişki ahlaki yasanın temsil edildiği kişilerin olduğu ve tarafların arasında saygı olan bir ilişki değil, egemenlik için mücadele eden savaş benzeri bir ilişki olduğu görülecektir. Bu sebeple bu ilişkide kadının mütevazı olması, erkeğin erkek olmasına ve herhangi bir sarsılma yaşamadan erkeksi kalmasına olanak tanımaktadır (Kofman, Fisher 1982: 386-388). Bu savaş benzeri ilişkide Kant'a göre eğilimler hükmettiği için kadın hükmetmeli, akıl yönettiği için erkek yönetmelidir (Kant 2022f: 282). Burada da kadının eğilimlerle, erkeğin akılla ilişkilendirildiği açıkça görülmektedir. Doğa ile tanımlanan kadınlar hem insan türünü devam ettirerek hem de erkekleri ahlaka yönlendirerek kültürü hedeflemektedir. Burada kültür içerisinde kadına biçilen görev açıktır: Türün devamını sağlamak ve erkeklerin ahlaki açıdan daha iyi hale gelebilmeleri için onlara yardımcı olmak. Nitekim erkekler yasal olarak da kadınlar üzerinde egemenliğe sahiptir. Kişisel statüye sahip olmayan kadınlar erkeklerin malıdır (Durğun 2000: 12-13). Hâlbuki daha önce geçtiği üzere insanlar eşya değil kişiliktir. Ancak bu düşüncenin kadınlar için geçerli olmadığını görmekteyiz.

Kant'a göre kadınlar ve çocuklara ağlamak uygundur, erkeklere değildir. Bunun sebebi, ağlamanın özlem gibi hislerden kaynaklanması ve bu hislerin de güçsüzlük bilinciyle insanı doldurmasıdır. Kadınların ağlamaya daha yatkın olması da bu sebeptir. Çünkü kendileri için memnuniyet sağlayamama güçsüzlüğüne sahiptirler (Kant 2012a: 152). Kant, ağlama hususunda erkeğin ağlamasına izin vermez. Erkek yalnızca gözlerini yaşartabilir. Bunun sebebi ise ağlamanın kadınsı olmasıdır. Erkek kadınsılık söz konusu olduğunda, erkek görevini yetine getirip *zayıf cinsiyeti* koruyamayacaktır (Kant 2022f: 225). Zayıf cinsiyet meselesinde dikkat çekici bir nokta daha vardır. Kant, hiç kimsenin başkalarını gözetleme ya da onlara hatalarını söyleme hakkına sahip olmadığını düşünmektedir. Ona göre birilerine hatalarını söylemek ancak ondan üst bir kademede bulunduğu mümkün hale gelmektedir. Kant'ın konuya dair verdiği örnek ise şudur: Erkek, karısına hatalarını söyleyebilir (Kant 2021a: 280). Yine zayıf olmak, erkeğe muhtaç olmak hususu maddi meselelerde de görülmektedir. Kant cimriliği ele aldığı bölümde kadınların doğaları gereği erkeklerden daha cimri olmaya meyilli olduklarını söylemektedir (Kant 2021a: 225). Kadınlar, erkekler kadar cömert olamazlar. Çünkü

kocalarından elde ettiklerini cömertçe dağıtırlarsa kendilerine hiçbir şey kalmamaktadır. Kadın kendisi hiçbir şey elde edemeyeceği için tasarruflu olmak zorundadır (Kant 2012a: 163). Kadın maddi anlamda da erkeğe tamamen muhtaçtır. Kendisinin bir şey elde edebilme hakkı da elinden alınmıştır.

Kant, eğitimin ne zamana kadar yapılması gerektiğini anlattığı pasajlarda hep erkekler için konuşmaktadır. Örneğin ‘baba olabilecek çağa kadar’ şeklinde ifadeler geçmektedir (Kant 2020b: 51). Ahlakın yalnızca eğitim yoluyla öğretilir ve insani gelişimin yalnızca eğitimle sağlanabileceğini kabul etsek bile burada kadınların bu eğitimden dışlandığını görmekteyiz. ‘Vahşi’ oldukları için Avrupalı olmayanlar zaten daha önce çıkartılmıştı. Daha önce geçtiği üzere örneğin siyahiler yalnızca köle olabilmek için eğitilebilirdir. Ahlaklı olabilme şansının bile verilmediği zümrelerin dünyanın büyük bir çoğunluğunu oluşturduğu açıktır. Evrensel ahlak, evrenselliğini tuhaf bir evrende gerçekleştirmektedir. Siyahilerin köle olabilmesi ilginç başka bir nokta ile ilintilidir: Kant’a göre evin içi kadının, kamu alanları ise erkeğin çalışma alanıdır. Bununla birlikte ev işi, işten ziyade bir sanat olarak kabul edilmekte ve ev işleri genelde hizmetçilerin işi olarak görülmektedir. Ev işlerinde aktif kadınlar Kant’a göre yük hayvanıdır. Kadınların yük hayvanı olmaktan kurtulması, ev işlerinde dış kaynak yani hizmetçi ya da köle kullanımına bağlıdır. Kant’a göre kadınların misyonu toplumu inceltmektir. Ancak burada kastedilen kadın elbette beyaz kadındır (Pascoe 2022: 28-31). Burada göreceğimiz üzere Kant’ın kadınları ahlaki olma ve eğitim görme zümrelerinden dışlaması bununla kalmamakta, kadına uygun gördüğü süslü rolleri de yalnızca beyaz kadına layık görmektedir. Diğer kadınlar yalnızca yük hayvanıdır.

Kant, çocukların doğal olarak reşit olmadıklarını; kadınların ise yaşları ne olursa olsun reşit olmadıklarını ve kocalarının onların vasisi olduğunu söylemektedir. Kadının mülkünü kendine sakladığı durumlarda bile kendine vasi atanması gerekmektedir. Kant’a göre kadınlar askere gitmediği gibi mahkeme önünde de kendilerini temsil edemezler. Medeni konularda doğaları gereği temsilci tutmaları gerekir. Ayrıca Kant, vurgulu bir şekilde kadınlardan zayıf cinsiyet olarak bahseder ve medeni işlerden çekilmelerinin onları asıl yerleri olan evlerinde güçlü kılacağını salık verir (Kant 2022f: 153). Gülşah Gece, kadınların velayet altında olması konusunu, bunun doğal değil, yasal velayet olması ve bu durumun acizliğe işaret etmediğini söyleyerek açıklamaktadır. Bununla birlikte Kant’ın başka pasajlarında kadınların kendilerini savunmaya yetkin olduğunu dile getirdiğini örnek göstererek iddiasını desteklemektedir. Bana göre bu, hüsnü zannı zorlayan bir yaklaşımdır. Muhtemelen buradaki kendini savunma meselesi, kadının konuşmaya olan yatkınlığa sahip olduğu düşüncesinden gelmektedir. Kant’ın kadınların konuşkan olduğunu düşündüğünden daha önce bahsetmiştim. Kant’ın, bu eğilimi yüce bir haslet olarak değerlendirmedeği açıktır. Eğer öyle görseydi kadınlara suskunluğu öğütlemeydi. Gece’nin Kant’ın kadınlar hakkındaki görüşlerine dair bir başka savunusu ise Kant’ın kadının fiil biçimleriyle zayıf diyerek alay edilmesini kötü gören pasajıdır. Evet, Kant kadın fiilleriyle zayıf diyerek alay edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü Kant, herkesin kendi görevini yapmasını gerektiğini düşünen bir filozoftur. Kadının yüce görevlerinin olmaması, Kant için doğal ve uygun olandır. Doğal

ve uygun olan da dalga geçilecek bir şey değildir. Ancak bu durumda problem çözülmüş görünmemektedir. Daha sonra Gece, Kant'ın kadını, doğası gereği aşağılık varlıklar olarak değerlendirdiğine dair açık pasajların olmadığını söyleyerek savunmasını yapmaktadır (Gece 2021: 366-368). Elbette Kant, kadınları aşağılık varlıklar olarak değerlendirmemiştir. En azından beyaz kadınları aşağılık varlık olarak görmediği açıktır. Hatta kadınlar, erkekler tarafından el üstünde tutulması, şımartılması gereken varlıklardır. Ancak bunun sebebi kadınların ahlaki ya da bilimsel açıdan yetkin olması değil, güzel ve süslü bir varlığa duyulan beğenidir.

Gece, sonuç olarak Kant'ın kadınlara karşı olan yaklaşımının onların özgürlüğüne karşı çıkış değil destekleme olduğunu iddia etmektedir. Kadının akıl sahibi varlıklardan ya da ahlaki fail olmaktan dışlanmadığını öne sürmektedir. Örneğin Kant'ın *Gözlemler*'deki yazılarının yalnızca gözlemlerden ibaret olarak okunmasını teklif etmiştir. O, söz konusu yazıları zamanının yansıması olarak değerlendirmenin mümkün olduğunu iddia etmektedir. Kant'ın kadınlara dair önyargıları olmasına rağmen onun erkekleri hedefleyen bir felsefesi olmadığını söylemektedir. Bir örnek olarak da Kant'ın kadına güzel kavramıyla belirlediği sınırları, kadınların erkeklerden daha başarısız olacağından değil de yüce ile ilişkili eylemlerle ilgilenmenin cinsiyet bakımından uygun karşılanmayacağı şeklinde yorumlamaktadır. Zaten cinsiyet bakımından uygun karşılanmaması, söz konusu cinsiyetin bu işlere uygun olmadığından kaynaklanmaktadır. Bence bu durum Kant'ın tutumu için mazeret olamaz. Nitekim bu durum bir şeyi cinsiyete bağladığımız meseledir ve doğa ile ilişkilidir. Doğanın sınırları ise keskindir ve aşılabilir. Bununla birlikte Kant'ın ahlak yasasını deneysel alandan arındırmasını öne sürerek Kant'ı mazur görmeye çalışmak (Gece 2021: 360-365) kabul edilmesi güç bir meseledir. Elbette ahlak yasası deneyden arındırılmıştır, ancak ona uyacak ya da muhatap olacak failer duyuşal dünyadadır. Bu sebeple bu kavramların içerisini ne şekilde dolduracağımız önem arz etmektedir.

Helga Varden ve Mari Mikkola da Kant'ın kadınlar hakkındaki düşüncelerinin onları ahlaki failikten dışladığını göstermediğini iddia etmektedir. Varden'e göre, Kant'ın kadınlar hakkındaki iddialarının çoğu, ahlak üzerine yazdığı eserlerde değil; tarihi, antropolojik, estetik ve dini eserlerinde ortaya çıkmaktadır (Varden 2017: 5). Mikkola, Kant'ın kadınlar hakkında görüşlerinin ilk bakışta rahatsız edici olmasına rağmen ahlak teorisine eleştiri olarak değerlendirilemeyeceğini iddia etmektedir. O, Kant'ın kadınlara dair ahlaki olarak tutarsız görünen düşüncelerinin kenara konmasını önermektedir. Kant lehine öne sürdüğü kanıtlardan biri evlilikte tarafların bulunması, kadının kullanımının engellenmesi düşüncesidir. Bu düşüncenin kadınları kişi konumuna getirdiğini iddia etmektedir (Mikkola 2011: 89-106). Ancak bunu ikna edici bir argüman olarak değerlendirmek zor gözükmektedir. Çünkü Kant'ın evliliğe dair görüşlerini erkeğin onurunu korumaya yönelik olarak da değerlendirmek mümkündür. Kant, erkeğin kullanımını engellemek için sözde bir eşitleme getirmiş olabilir. Bunun yanı sıra Kant'ın kadınlar hakkındaki yazılarının ahlak üzerine yazılmış eserlerinde bulunmaması, Kant'ı aklamak için kullanılacak bir argüman olabilir mi? Kant zaten başlangıçta ahlakın metafiziğini yaptığı eserlerinin deneysellikten soyutlanması gerektiğini söylemektedir. Deneysel alanına dair yazdığı şeyler bağımsız

olarak değerlendirilebilir, ancak Kant aynı zamanda örneğin ahlaki antropolojinin, *Kritik*'leri için bir tamamlayıcı olduğunu da söylemektedir. Yani Kant'ın diğer eserleri aslında *Kritik*'lerdeki görüşlerini deney alanına kendi anlayışınca uyguladığı eserlerdir. Kant, kendi zihnindeki ahlak yasası uygulamasına göre kadınların, siyahilerin, hizmetçilerin eksik olmasında bir sıkıntı görmemektedir. Bu konuda dürüst olduğunu söyleyebilirim. Muhtemelen Kant için, örneğin kadınları eğitim ve ahlaki faillikten dışlamak ya da siyahilere köleliğe uygun yaratılışlı demek, ahlaki bir yanlış değildir. Zaten ileri sürmeye çalıştığım problemde tam olarak böyle bir noktada ortaya çıkmaktadır: Nesnenin bilgisinin inşası bende olduğu sürece ahlaki failer hakkındaki yargılarım nasıl evrensel olabilir? Başka bir ifadeyle ben nasıl ahlaki failer belirleyip onlarla muhatap olduğum bir toplum içinde var olabilirim?

Kadınlar hakkında değindiğim tüm noktalar bize gösteriyor ki Kant, Avrupalı erkeklere verdiği potansiyeli ve görevi kadınlara vermemiştir. Bu konuda pek çok araştırmacı aynı kanıya varmıştır. Hannelore Schröder, Kant'ın, kadınları kişiler sınıfından ayırdığı için onları doğal köle ya da hayvan olarak değerlendirdiğini iddia etmektedir (Schröder 1997: 296). Carole Pateman'a göre Kant, kadınları kişi veya birey kategorilerinden dışlamaktadır. Onlar yalnızca mülk olabilmektedir. Kişisel hakları ise evlilik ve aile ilişkilerinin özel alanında geçerlidir. Sivil hayatta kendinin efendisi olmak ne anlama geliyorsa, evlilikte erkeklerin kadınların efendisi olmaları benzer şeyi ifade etmektedir (Pateman 1988: 171). Cornelia Klinger de bu yönde düşünmektedir. Ona göre Kant, kadını ahlaki yasadan muaf tutmuştur. Bunun sonucu olarak kadın, insanlığın tam statüsüne erişememektedir. Çünkü Kant, tam anlamıyla insan olmayı ahlaki olma ile eşdeğer tutmaktadır (Klinger 1997: 195). Bununla birlikte Jean P. Rumsey, Kant'ın kadınlara dair görüşlerinde kendi toplumunun bakış açısından keskin bir şekilde ayrılmasını beklemenin tuhaf olduğunu ve sorumlu eleştirmenlerin, bu görüşlerin paranteze alınabilme ihtimalini göz önüne almaları gerektiğini söylemektedir. Bu duruma, Aristoteles'in etiği çalışılırken benzer bir şey yapıldığına dair örnek getirmektedir. Ancak kendisi de makalenin devamında, Kant'ın ahlaki fail kavramının hatalı olduğunu çünkü kadınların bu kavramın dışına atıldığı ve normal failin, dönemin erkek faileri olarak değerlendirildiğini de öne sürmektedir (Rumsey 1997: 126). Kant'ın döneminden dolayı mı bu şekilde düşündüğüne dair sorgulamamızda değinmek istediğim son kişi Theodor Gottlieb von Hippel'dir (d.1741/ö.1796). Wood, Kant'ın hayatını anlatırken onun arkadaşı Hippel'den bahsetmektedir. Hippel'in konumuz için ilginç olmasının sebebi, onun, kadınlar hakkındaki görüşlerini zamanının çok ilerisinde olarak değerlendirebilmemizdir. Hippel, kadınların her alanda erkeklerle eşit olması gerektiğini düşünmektedir (Wood 2020: 39). Bu durum, Kant'ın kadınlar hakkındaki görüşlerinin döneminden kaynaklanan paranteze alınabilir şeyler olduğu iddiasının temelsiz olduğunu göstermektedir. Kant zaten bunları akıl edemeyecek bir düşünür de değildir. Kant'ın 'diğerleri' hakkındaki düşüncelerinin çoğu bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır.

Kant ahlakının çeşitli eleştirilerine karşı Van De Pitte'in savunusu Kant'ın iyi niyetli bir adam olması ve önyargılarının deneyim eksikliğine bağlanmasıdır (Van de Pitte 2022: 30). Bu savunuyu geçerli kabul etsek bile tezde ortaya koymak istediğim şeyi göstermeye devam etmektedir. Nitekim benim varmak

istediğim sonuç da deneyim eksikliğinden doğacak sonuçların bu kadar hayati noktaları etkileyecek olmasının olumsuz yanları olduğunu göstermektedir. Örneğin Louden, Kant'ın antropolojide kullandığı deneysel verilerin çoğunun yanlış olduğunu dile getirmektedir (Louden 2021: 23). Bu yanlışlamaların devam edeceğini Kant, *İlk Kritik*'inde ortaya koymaktadır. Ancak insanı insan yapan ahlak konusundaki bu belirsizlik, önemsiz ve kolayca kabul edilebilir değildir. Nitekim insan bir çatışma alanı içerisinde ve özgürlüğü gerçekleştirmek, yasaya uymaya çalışmak zorundadır (Mengüşoğlu 2020: 71). Kadın olmak, hizmetçi olmak, siyahi olmak, maddi anlamda ihtiyaç sahibi olmak gibi Kant'ın metinlerinden çıkartabileceğimiz ve insan kavramı hakkındaki belirsizlikten dolayı, başka insanların, farklı şeyler ekleyebileceği “yetkin olmama halleri” insanı, bu önemli zorunluktan nasıl alıkoymaktadır? İnsan, mükemmelle doğru ilerlemesi gereken eksik bir varlıksa, hangi eksikliğe sahip olarak ahlaki sorumluluk yüklenebilir hale gelmektedir?

Arnulf Zweig (d.1930/ö.2016), Kant'ın *Felsefi Mektuplaşmalar* adlı eserine yazdığı önsözünde onun kadın haklarına karşı tutumu için iki ihtimal belirlemiştir: Kant ya kadın hakları konusunda isteksizdir ya da kadınların sadece süs eşyası olarak görüldüğü bir toplumda zeki kadınların üzüntüleriyle ilgilenmeyi tercih etmemiştir. Bu görüşün belirtildiği pasajın dipnotunda ise Kant'ın eşitlikçiliğinin sınırlarının hizmetçilerin haklarında da görülebileceğini belirtmiştir (Zweig 2021: 38). Bu noktada Zweig'a katılmamak işten bile değildir. Kant, haklar söz konusu olduğunda pek çok kişiyi sınırın dışında bırakmaktadır. Bununla birlikte Şaban Teoman Duralı'ya (d.1947/ö.2021) göre Kant kadın düşmanı değildir ancak onun kadınlara olan sevgili ve saygılı yaklaşımı, onun, kadını kamu hayatının bir parçası olarak gördüğü anlamına da gelmemektedir (Duralı 2020: 39). Buradan da göreceğimiz üzere Kant kadına düşman değilse de onun varlığına, ilgisine ve ahlakiliğine sınırlar getirmekten kendini alıkoymamıştır. Son olarak Kant'a göre soyutlama, bir şeyden soyutlamayı ifade eder. Bu işlem bir tanımın, duyunun nesnesinden soyutlanıp evrensellik kazanmasını sağlamaktır. Kant, pek çok insanın soyutlama eksiklikleri sebebiyle mutsuzluğa düşer olduğunu söylemektedir. Soyutlama eksikliğine verdiği örnekler insanların konuşma bozukluğuna dikkat kesilmeleri, birinin ceketindeki bir düğmesinin eksik olmasına takılmaları ya da iyi bir evlilik yapabilecekken kadının yüzündeki bir siğilden dolayı erkeğin evlilikten vazgeçmesidir (Kant 2022f: 48). Bu pasajı okuyunca elde olmadan aklıma şu soru gelmektedir: Ten rengi, ırk ya da cinsiyetten dolayı yapılan yorumlar ve ortaya çıkan çelişkili durumlar da soyutlama eksikliğinden kaynaklanmıyor mu? Ne Kant'ın ne de başka bir insanın dünya üzerindeki tüm ırkları, tüm kadınları ya da tüm erkekleri incelemesi mümkündür. Daha önce geçtiği üzere deneysel alandaki tanımlamalarımız asla kesinleşmemektedir. O halde nasıl oluyor da ırklar, meslekler, cinsiyetler hakkında bu kadar kesin konuşulup birileri ahlaki fail olmaktan bu kadar kolay dışlanabilmektedir?

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KANT DÜŞÜNCESİNDE İNSAN VE TOPLUM

İlk bölümde Kant felsefesinin genel bir açıklamasını yaptım. Burada vardığımız iki önemli sonuç bulunmaktadır: İlki duyusal dünyada yapacağımız tanımlamaların kesin ve zorunlu olmayacağıdır. İkincisi ise ahlak düşüncesinin evrensel bir misyon yüklendiği ve bunun sonucu olarak tüm insanları değer ve saygı açısından eşit kabul ettiğidir. Nitekim başkalarını amaç edinmeyi ödev olarak veren ahlak yasası bunun zeminini oluşturmaktadır. Tüm insanlar kendinde amaçtır ve onların araç olması kabul edilemez. Ardından ikinci bölümde; Kant'ın insana, ırka, cinsiyetlere dair görüşlerini inceledim. Bu inceleme, daha çok birey bağlamında ortaya çıkan meselelere odaklanmıştır. İkinci bölüm bize, diğerlerini kendinde amaç olarak görme ödevinin istisnalara sahip olduğunu göstermiştir. Bu durum ise ahlaki nesneyi belirsiz hale getirmektedir. Bununla birlikte ahlaki özne olabilmenin sadece Avrupalı erkeklere verilmiş olması da evrensel ahlakın mutlak konumunu sarsmıştır. Ahlaki özne konusunda da kafa karışıklığına yol açıp mevzuyu belirsiz hale getirmiştir. Üçüncü bölümde, Kant düşüncesinde insanı incelemeye devam edeceğim. Ancak bu inceleme insanın toplum içerisinde ortaya çıkan durumlarıyla ilgili olacaktır. Burada da insana dair istisnaları ya da evrensel ahlak yasasıyla bağdaştıramayacağımız noktaları dikkate alacağım. İlk olarak aydınlanma, eğitim, insanlık tarihi gibi toplum içerisinde önemli yer tutan meseleleri inceleyeceğim. Ardından ikinci başlıkta hukuk, politika, yurttaşlık gibi siyaset felsefesi bağlamındaki problemleri açmaya çalışacağım. Böylece ikinci bölümde açıkladığım, ahlaki özne ve nesnenin belirsizliğine yol açan istisnaların, toplumsal yapıda da ortaya çıktığını, bunun sonucunda kadınların ve emeğiyle geçinen işçilerin kamusal alandan; Avrupa milletleri hariç ırkların da devletler federasyonundan dışlandığını iddia edeceğim. Ahlak yasasının uygulama alanı olması gereken toplumdaki bu istisnalar bize, dış dünyaya ait kavramların özne tarafından belirlenmesi ve evrensel ahlak yasası düşüncesinin bağdaştırılmasının zor olduğunu bir kez daha gösterecektir.

3.1. Toplum

Kant düşüncesinde toplum ve ahlak birbirinden bağımsız unsurlar değildir. Ahlakın gerçekleşme alanının bu dünya olması, bu durumun göstergelerindedir. Hem toplumu oluşturanların hem de ahlaklı olabilenlerin insanlar olması da insan-toplum-ahlak kavramlarını irtibatlı hale getirmektedir. Kant'a göre öznelerin özgürlüğü, belli bir ölçü içerisinde ve diğerlerinin özgürlüğünü engellemediği sürece vardır. Böylece toplum ve ahlak birbirine bağlanmaktadır (Adorno 2015: 122). Zira Kant'ın düşüncesinde uygar toplum, felsefi olanın tarihsel olana en yakın olduğu noktadır. Ahlak varlığı düşüncesi, tarih felsefesine uygulanmakta ve böylece felsefe gerçeklik alanında kendini var edebilmektedir. Burada insana düşen ödev ise, olabildiğince bu ideale yaklaşımdır (Gökberk 1996: 34-35). Çünkü ahlak yasası, insanlardan bağımsız metafizik bir dünyada değil, tam tersine bu dünyada, burada yaşayan insanlarda ve onların düşüncelerindedir. Ahlak yasası, insanların en uygun ve en iyi şekilde birlikte yaşamalarını mümkün hale getirmeyi hedefleyen sosyal işleve sahiptir (Topakkaya

2021a: 61-64). Bu sebeple ahlak ve toplumun ilişkisi önem arz etmektedir. Çünkü Kant'ın ödev olarak belirlediği şey, toplum içerisinde ahlak yasasını var kılmaktır. Sonuç olarak Kant'a göre insan, toplum olmadan yapamaz ve yetilerini geliştiremez. Bu bağ, insan zihninin karşılıklı olarak birbirine bağımlı olduğunu göstermektedir (Arendt 2021: 47).

İnsanlar arasındaki ilişki bir yükümlülük ilişkisidir. Ancak toplum içerisinde insanlar arasındaki yükümlülük ilişkisinin nasıl ilerleyeceği, ikinci bölümde insanlar üzerine yaptığım incelemenin de gösterdiği üzere belirsizdir. Çünkü kime tam olarak insan diyebileceğimiz net değildir. Kant yükümlülük ilişkilerini dört şekilde ele almaktadır. Bunlardan ikisi konumuzu ilgilendirmektedir. İlki, ödevleri olan, ancak hakkı olmayan varlıklarla insanlar arasındaki ilişkidir. Kant, bunlara şahsiyeti olmayan insanlar demektedir ve örnek olarak köleleri vermektedir. Bir diğer ilişki çeşidi ise hem hakka hem de ödevde sahip olan insanların birbiri ile ilişkisidir (Kant 2022a: 64). Bu bilgi bize gösteriyor ki toplumdaki insanlar arasındaki ilişki ikinci tür yükümlülüklere girmektedir. Burada dikkat çekmek istediğim nokta kadınların nasıl bir yükümlülük ilişkisi içerisinde değerlendirildiğidir. İkinci bölümde olan tartışmaları düşünürsek, Kant'ın, kadınları kişiliği olanlar sınıfına alıp almamasına bağlı olarak bu ilişki değişecektir. Kadınların kişiliği kabul edildiğinde ikinci tür yükümlülük, kabul edilmediğinde köle ile olan irtibat gibi bir yükümlülük içerisinde değerlendirilecektir. Ancak burada belirsizlik olduğu açıktır.

Toplum söz konusu olduğunda insanın toplumdışı toplumsal yapısı önem arz etmektedir. Daha önce geçtiği üzere doğa, insanların yeteneklerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmeleri için toplumdışı toplumsallığı araç olarak işe koşmuştur. Toplumdışı toplumsallık insanın hem özgürlüğe hem de toplum içinde olmaya olan yatkınlığını göstermektedir. Bu sebeple Kant, insandaki özgürlük eğiliminin, sosyal bir varlık olmanın gereksinimlerine uygun bir şekilde bürünmesi gerektiğini düşünmektedir (Geiger 2018: 31). Bununla birlikte insanın toplumdışı toplumsallığından kaynaklanan hırs ve bencil istekler, Kant tarafından gerekli ve önemli görülmektedir. Çünkü insan, bunlara sahip olmaması durumunda, herhangi bir gelişim göstermeye çalışmayacaktır (Kant 2022d: 25-27). Bu sebeple insan, içerisindeki özgürlüğe olan eğilimi ve toplumun içinde olmanın gerekliliğini bir şekilde uyumlu hale getirmelidir.

Toplum ve insanın ilişkisi kurallar ile ilerlemektedir. Kant, ahlak yasasının gerçekleştiği toplumu adil bir sivil toplum olarak düşünmektedir. Adil bir sivil toplum inşa edilmesi de adil bir anayasanın var olması ile ilgilidir. Sonuç olarak Kant düşüncesinde herkes, sivil toplum olmanın gerekliliği olarak, evrensel hukuk yasasının zorlayıcılığını kabul etmelidir. Bu zorunluluk altına girdikleri sürece insanlar, hukuki fail ve kişi olabilmektedir. Böylece ilk olarak ahlaki bir fail, ardından da sivil toplumun bir üyesi olma mevkisi elde etmektedir (Saticı 2020: 152-156). Ancak burada ufak bir noktaya işaret etmek istiyorum. Hem böyle bir zorlamayı kabul eden hem de böyle bir zorlamanın getirisinden yoksun olan kadınlar, hizmetçiler ve köleler ne olacaktır? Yani bu gruplar, hem toplum içerisinde var olabilmek için evrensel hukuk yasasının gerekliliklerini yerine getirecekler hem de hukuki fail ve kişi

olamayacaklardır. Bu durumda, bu insanların neden bu kuralları tanımaları gerektiğinin ikna edici bir sebebi olup olmadığı tartışma konusudur.

Yukarıdaki açıklamalar, toplum ve insan ilişkisi üzerinedir. Şimdi de Kant'ta toplumların birbirleriyle ilişkisi ile ilgili bir meseleye değinmek istiyorum. İkinci bölümde gördüğümüz üzere, Kant, Kuzey Avrupa toplumları hariç toplumların uygar olmadığını ve onların Avrupa toplumları gibi olmayacağını düşünmektedir. Bu iki tip toplumun, birbiri ile nasıl irtibat kuracağı problem oluşturmaktadır. Ülker Gökberk, Karl Jaspers'ın (d.1883/ö.1969) özgür ve özgür olmayan toplumların ilişkisi üzerine olan görüşünü özetlemektedir. Buna göre: Özgür olan toplumların etrafında bulunan, özgür olma aşamasını tamamlamamış toplumlar, tehlike arz etmektedir. Kant, bu duruma tehlike arz eden toplumlara ya önerdikleri hukuk düzenini benimseme ya da özgür toplumların etrafından çekilip gitme seçeneklerini sunarak çözüm getirmektedir. Jaspers, bu durumu *Ebedi Barış*'ta bulunan, her toplumun kendi kaderini belirleme özgürlüğünün ellerinden alınması olarak yorumlamaktadır. Ayrıca bu topluluklar nereye çekip gideceklerdir? Nitekim böyle bir durumun sonucunda savaş kaçınılmaz olacaktır (Gökberk 1996: 39). Jaspers bu düşüncelerinde gayet haklıdır. Öncelikle hukuk düzenine ulaşma, yalnızca bir idealden ibarettir. Zaten insanlığa verilen görev, bu ideale yaklaştırmaya çalışmaktır. Bu süreci birilerinin tamamlamış olduğunu iddia etmek, Kant'ın felsefesinde mümkün değildir. Haliyle göreceli olarak hukuk düzenine ulaşmada ileri ya da geri olma durumu hiçbir topluluğa bu hakkı veremez. Çünkü hiçbir şey bitmiş değildir ve tamamlanması mümkün de değildir.

3.1.1. Aydınlanma

Kant'ın aydınlanma ve eğitim hakkındaki görüşlerinin, onun insanların cinsiyetine ve toplumsal kökenine dair ayrımlarıyla tutarlı olduğunu söylemek zordur. Kant'ın zihnindeki gibi bir toplumu inşa etmenin yolu aydınlanmadan geçmektedir. Aydınlanma aklı kullanma cesaretidir. Aklın özgürce kullanılması ile kastedilen aklın bütüncül bir şekilde, hiçbir sınırlama olmaksızın, *kitlenin önünde açık olarak* kullanılabilmesidir (Albayrak 2021: 17). Ancak aydınlanmanın mahiyeti ve katılımcıları konusu tartışmalıdır. Kant'a göre aydınlanma, insanın başkasının güdümünden çıkmasını ifade etmektedir. Kant'a göre aydınlanma durumu insanın kendi suçudur (Kant 2022b: 39). Buradan anladığımız üzere Kant'a göre aydınlanma, kişinin başkalarının yönlendirmesiyle değil kendi aklıyla hareket etmesidir. Kant'ın düşüncesinde aydınlanma öncelikli olarak ön yargılardan kurtulmayı gerektirmektedir (Arendt 2021: 95). Bu ilginç bir noktadır. Kant'ın Avrupalı beyaz erkekler dışındaki tüm insanlara dair yargıları, aslında birer ön yargı değil midir? Kant, aydınlanma hakkında konuşurken bile insanlar arasında ayrıma gitmektedir. Nitekim Kant, kadınların aydınlanmada aktif rol almalarını beklememektedir. Aydınlanmada akıl, kamusal olarak kullanılmalıdır. Kişinin aklını kamusal olarak kullanabilmesi, başka birinin dışsal otoritesine bağlı olmamasını gerektirmektedir. Kadınlar, Kant'a göre pasif vatandaşlardır. Böylece aklın kamusal kullanım alanından dışlanmakta, aydınlanmaya katılamamaktadırlar (Sabourin 2019: 108-201).

Kant'ın aydınlanmanın nasıl gerçekleşeceği konusundaki görüşleri de tartışmalıdır. Kant, aydınlanmaya dair düşüncelerini “‘Aydınlanma Nedir?’ Sorusunun Yanıtlanması (1784)”, başlıklı yazısında kaleme almıştır. Kant'ın bu metnini eşitlikçi veya elitist olarak okumak mümkündür. Örneğin bireyin aydınlanmasının şartı, kendi aklını kullanmasıdır. Bununla beraber Kant, aydınlanma için eğitimin gerekli olduğunu da söylemektedir. Bu durum elitist olarak yorumlanabilir. Ancak Saniye Vatanserver bu durumun aydınlanmada belirleyici olmadığını ve akıl sahibi özgür her öznenin, kendi aydınlanmasından sorumlu olduğunu iddia etmektedir. Burada da eşitlikçi bir okumanın yapıldığını görmekteyiz. Sonuç olarak aydınlanmada sadece akıl yetisi yeterli gibi dursa da Kant cesaret ve kararlılık gibi dış şartlar da öne sürmektedir (Vatanserver 2022: 840-859). Bunların görmezden gelinmesi ise tercih meselesidir. Görmezden gelinme imkânı olmayan şey, aydınlanmanın şartının özgürlük olduğu düşüncesidir. Burada gerekli olan özgürlük ise, aklın kamusal kullanımının özgürlüğüdür. Kamusal kullanım, kişinin bilgin olarak düşüncelerini okura anlatmasından ibarettir. Kant, insanın kendi aklını kullanması gerektiğini onlara hatırlatacak bağımsız düşünürlerin varlığından emindir (Kant 2022b: 41). Böyle insanların olup olmadığını bir kenara bırakacak olsak bile onların bir şeyleri bu şekilde anlatması, hatta dikte etmesi ne ölçüde aydınlanma ruhuna uygun olacaktır? Nitekim aydınlanma, herkesin kendi aklını kullanmasıdır. Burada bir handikap var gibi gözükmektedir. Wood, Kant'ın aydınlanma ile ilgili düşüncelerini, kişinin başkasının kendi yerine düşünmesine izin vermemesi, insanın bunu yapmasını sağlayan refah ve güvenlik teminatı olan otoritelerden kurtulması şeklinde ifade etmektedir (Wood 2020: 8). Ancak sonuç olarak aydınlanmanın bizatihi kendisi de kişiye böyle bir otorite sunmakta değil midir? Sanki aydınlanmanın ruhuna uygun olan şey, insanın kendi aklını kullanması gerektiğine de kendi aklını kullanarak ulaşmasıdır.

3.1.2. Eğitim

Aydınlanma, ahlak ve eğitim birbiriyle ilgili kavramlardır. Kant'a göre ahlaki eğitim insana, özgür bir varlığın nasıl yaşayacağını öğretmektedir. Eğitim içerisinde genel eğitim, ahlaki terbiye, çocuğun bakılması gibi noktalar bulunmaktadır (Kant2020b: 31-53). Ahlak ve eğitim ilgisi özünde budur. Bunun yanı sıra Kant, büyük halk kitlelerinin, görev ve hakları hususunda aydınlanmasını, kamusal eğitim-öğretime bağlamaktadır. Bu eğitimi, devlet için sakıncalı olabilecek ve devlet tarafından atanmayan bağımsız hukuk profesörleri vermelidir. Bu durumun devlet için sakıncalı olması, eğitimde özgürlüğe izin verilmesinden kaynaklıdır, çünkü devlet her zaman tek başına yönetmek istemektedir (Kant 2021b: 142-143). Buradan anlayacağımız üzere Kant, haklar ve görevler hususundaki aydınlanmayı eğitime bırakmıştır. Halbuki bir önceki başlıkta aydınlanmanın insanın kendi aklını kullanması olduğunu söylemiştim. Bu durumu bir kenara bırakacak olursak, Kant gerçekten eğitime büyük önem vermiştir.

Kant'a göre, insan soyunun yetkinliği, eğitim dışında bir yerde aranmamalıdır (Kant 2021a: 303). Nitekim eğitimin bir boyutu da insandaki vahşiliğe olan meyli ortadan kaldırmaktır. Disiplin de insanın, insanlıktan çıkmasını engellemekte ve insanın özgür hale gelmesine yardımcı olmaktadır (Aktürk 2022:

215). Burada ilginçtir ki insana özgür yaşamın öğretildiği ve disiplinin insanı özgür hale getirdiği vurgulanmaktadır. Oysa bu iki konu ilk bakışta birbirine ters gözükmektedir. Bununla birlikte eğitim, insanlık fikrini temele almalı, bu hedefi gerçekleştirme amacı taşımalıdır. İnsanlık için en doğru eğitim de onun doğasını araştırmakla mümkündür. Çünkü insanın, kendinden istenileni yapabilecek olup olmadığı önemlidir (Aktürk 2022: 208-209). Kant felsefesinin her alanında olduğu gibi eğitim konusunda da insana dair bilgimiz mühimdir. İnsanın bu konuda da yalnızca akıl varlığı olarak ele alınması mümkün değildir. İnsanın ne olduğu sorusunun, bir başka alanda daha ne kadar belirleyici olduğunu görmekteyiz.

Kant'a göre insan yalnızca eğitimle insan olabilmekte ve yalnızca insan tarafından eğitilebilmektedir (Kant 2020b: 35). Kant'ın düşüncesinde eğitim insanın, insanlıktan ayrılmasına mâni olmakta ve onu hayvanlığa düşmekten kurtarmaktadır (Mengüsoğlu 2020: 30). Buradaki insanlıktan çıkma meselesi dikkate değerdir. İnsana eğitim verilmesi –ki bu başlı başına tartışılabilir bir meseledir ama tartışmalardan soyutlanmış bir eğitim farz edelim- iddia edildiği gibi insanı hayvanlıktan kurtarmakta mıdır? Daha önce geçtiği üzere, insanın potansiyel olarak da akla sahip olması, yeteneklerini yetkinleştirebilme kapasitesinin olması onu bizatihi hayvandan ayıran bir durum değil midir? Bir hayvana ne kadar eğitim verirsek verelim ondan bir şehir inşa etmesini bekleyebilir miyiz? Sözelimi onun astronomi ile çalışmalar yürütebilmesi mümkün müdür? En önemlisi ahlaklı olmak gibi bir ödevi var mıdır? Evet, insan aklını kullanmakla mükelleftir ve kemale erişmesi ancak bu şekilde mümkündür. Ancak kemal halinde olmayan insan hakkında, diğer insanların söyleyebileceği ne vardır? Kant'ın kendi düşüncelerinden hareketle ilerlersek ona göre insanın kemal halinde olmadığını diğer insanların bilmesi mümkün değildir. İnsan ferdi ve insanlık kavramının karşıladığı şeyler başkadır. Eğitimin, insanı insanlıktan çıkmaktan kurtarması meselesinde vurgulanan insanlığı, Kantçı anlamda insan kavramının tümüne yüklenen ahlaki ödev olarak yorumlayabiliriz. Yoksa Kant felsefesinde birey olarak kimseyi insanlıktan çıkarma gibi bir durum bulunmamaktadır.

Kant, eğitimin amacını erdem ve karakter sahibi bireyler yetiştirmek olarak belirlemiştir. Bu sebeple eğitim, yeti ve becerilerin gelişimine önem vermelidir. Kant'ta eğitimin amacı bir hakikat aktarımından ziyade insanların sahip oldukları kapasitelerinin geliştirilmesine odaklanmaktadır (Vatansever 2022: 850-867). Eğitimin böyle bir amacının olması, özgürlüğün korunmasını gerektirmektedir. Kant, eğitimde özgürlüğü korumanın bir yolu olarak, çocuğu doğal akışa bırakmayı önermektedir. Ona göre eğitimde ne kadar az araç kullanılır ve çocuğun bir şeyleri kendi keşfetmesi sağlanırsa, o kadar iyidir. Buna çocuğun yazı yazmayı kendisinin öğrenebileceğini örnek vermektedir. Yapay tasarıların hepsinin zararlı olduğunu ve yeteneklerin kullanılabilmesi için özgürlüğün korunması gerektiği düşünmektedir. Eğitime düşen ise çocukları kadınsılaştırmaktan korumaktan ibarettir (Kant 2020b: 65-66). Eğitimin bir rehberlik hizmeti olarak kurgulandığını burada bir kez daha görmekteyiz. Bunun aksi bir durum olarak Kant kendi toplumunu göstermektedir. O, kendi toplumundaki dâhilerin az sayıda olmasını, okulların ve hükümetin suçu olarak değerlendirmektedir. Çünkü okulda kullanılan mekanizma, kişilerdeki

düşünme cesaretini ellerinden almakta, bunun sonucu olarak dehalar kaybolmaktadır (Geiger 2018: 51). Kant eğitimin, kişilere ne düşüneceklerini söylemek yerine nasıl düşüneceklerine dair rehberlik etmesi gerektiğini düşünmektedir.

Kant'ın eğitim konusundaki görüşlerinden bizi maalesef şaşırtmayacak iki nokta bulunmaktadır. İlki kadınlara, ikincisi diğer ırklara dair durumlardır. Daha önce, Kant'ın kadınların yalnızca buldukları ortamlarda erkeklerin sohbetlerini, şakalarını anlayacak kadar bilimle ilgilenmeleri gerektiğini söylediğini ifade etmişim. Bu durum elbette eğitim ile ilgilidir ve Kant bu tutumunu, eğitime dair yazılarında sürdürmektedir. Örneğin Kant, eğitim ile ilgili ufak bir bölümde bir süreç tasvir etmektedir. Detayları konu dışına çıkacağından ele almayacağım ancak bu süreç tasviri erkekler üzerinden yapılmaktadır (Kant 2021a: 302). Burada da göreceğimiz üzere eğitim, sadece erkekler içindir. Yukarıda geçen, eğitimin çocukları kadınsılaştırmaktan koruma gibi bir görevi olması da eğitimin muhatabının kadınlar olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte *Eğitim Üzerine* kitabının genel havası, Kant'ın, çağının ve bulunduğu bölgenin eğitim anlayışından memnun olmadığı ve bunun nasıl düzeleceğine dair fikirlerini belirttiği üzerinedir. Halbuki kendi coğrafyasını medeni ve uygar olarak belirlemiştir. Nitekim Kant'a göre eğitim için medenilik gerekmektedir (Kant 2020b: 44). Diğer milletleri; medeni olmadıkları, eğitilmiş olmadıkları ya da onların eğitimini beğenmediği için eleştirirken, aslında kendi bulunduğu coğrafyayı da beğenmemektedir. Sonuç olarak yaşadığı bölgedeki eğitim de uygun değildir ve değiştirilmelidir. O halde bu noktada, eğitim açısından hangi milletin neye göre üstün sayılacağı sorusu akla gelmektedir.

Kant, Rousseau'nun sokak çocuğu bulunmadığı sürece yetenekli bir adamın yoğurulmayacağını ifade ettiği sözlerini alıntılar ve ona katılır. Kant'a göre hayat dolu bir çocuk, kendini beğenmiş bir çocuktan daha iyi insan olacaktır (Kant 2020b: 83). Burada diğer görüşlerini göz önüne aldığımızda bir tuhafılık fark edebiliriz. Çünkü Kant'ın dediğine göre iyi bir insan olmak için hayat dolu bir çocuk olmak hatta -Rousseau'nun sözüyle birlikte değerlendirirsek- sokak çocuğu olmak daha avantajlıdır. Burada kastedilenin doğal halin bozulmadan kalması, kendini beğenmişlik gibi vasıfların yüklenmediği çocuk olduğunu söylemek niyet okumak olmayacaktır. Bu durumu kabul ettiğimizde, Kant'ın diğer milletlere dair görüşleri ile bu söylediklerini birlikte değerlendirmemiz güçleşmektedir. Mademki önemli olan hayat dolu olmaktır, diğer ırklardaki çocukların hayat dolu olmadığını ne gösterilebilir? Nasıl oluyor da siyahiler aşağılık millet olarak değerlendirilip yüksek kültür inşa edemeyecek olmakla itham ediliyorlar? Kant, eğitim sürecinde doğal hali destekleyici şekilde konuşmaktadır. Çocuğun özgürlük anlayışına zarar gelmemesi için bu gereklidir. Ancak diğer insanlar hakkındaki pasajlarında onları eğitimsiz gördüğü için aşağılamaktadır. O insanlar, belki de doğal halin bir yansımasıdır.

3.1.3. İnsanlık Tarihi

Kant'ın tarih düşüncesi, ilerleme fikriyle irtibatlı olduğu için konumuz açısından önemlidir. Çünkü insanlık tarihinin ahlaki ilerlemesine kimlerin, nasıl katkı yapacakları mevzusu net değildir. Ahlaki özne

ve nesnedeki belirsizlik, bu konuda da problemlerin açığa çıkmasına sebep olmuştur. Kant'ın tarih düşüncesi, ahlak ve politika arasındaki ayrımı kaldırma görevini üstlenmektedir (Hassner 2021: 121). Tarih düşüncesinin ahlak ile olan bağlantısı; Kant'ın ilerlemeyi, özgürlük düşüncesinin tarihte yayılması olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Gökberk 2019: 123). Bu sebeple Kant'ın insan ırkının daima ilerlemesi bahsinde merak ettiği husus, onun ahlaki ilerlemesidir. Burada mevzubahis soylardan ziyade sosyal, ortak amaçlı insanın tarihidir. Kant, bu ilerleyiş üzerinde üç tahminde bulunmaktadır: İlki kötülüğe doğru daimî yozlaşma, ikincisi ahlaki hedefe doğru gelişme, sonuncusu ise mevcut halin ebedi durgunluğudur. Kant, bunları sırasıyla terörizm, mutçuluk ve abderitizm (durgunlukçuluk) olarak adlandırmaktadır. Kant, üç tutumun da isabetli olmadığını iddia etmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında, insanlığın ilerlediği iddiasını mümkün görmekle beraber bu ilerleyişin devam edeceği hakkında kesin konuşulamayacağını düşünmektedir. Bunun tam tersi de Kant'ın gözünde mümkündür. Eğer ahlaki bir düşünüş söz konusuysa bunun iyiye gitmeyeceği de garanti edilemez. Bu belirsizliğin en büyük sebebi, özgür eylemlerin tahmin edilemeyeceğidir. Çünkü bunların bilgisine erişmek insanın özgür eylemlerine vakıf olacak ilahi bir bakış açısı gerektirmektedir. İnsan eylemleri görebilir, ancak onları öngöremez (Kant 2021b: 131-136). Kant düşüncesinde, insanlar için planlı veya öngörülebilir bir tarih mümkün değildir. Bunun sebebi insanların, hayvanlar gibi sadece içgüdüleriyle hareket etmemeleri ve akıl varlıkları gibi tamamen yasaya göre eylememeleridir (Kant 2022d: 22).

Kant, insanın tür olarak yetkinliklerini geliştirecek şekilde ilerlemesini doğanın isteği olarak belirlemektedir. Ona göre bu ilerleme gerçekleşecektir. Kant'ın düşüncesine göre, doğa insana yapılması gereken belirli şeylerin sorumluluğunu yüklemiştir. Bunlardan birisi, insanın hayvani yönünden kaynaklanan mekanik dünya düzenlemesini aşacak her şeyi, kendisinin ortaya çıkarmasıdır. İnsan akli ile içgüdüden bağımsız üretimler yapmalıdır. Nitekim doğa, insana başka bir mutluluk ya da mükemmellik kaynağını uygun görmemiştir (Wood 2020: 190-192). Ancak bunu insan ferdinin tek başına gerçekleştirme imkânı yoktur. Burada kastedilen insanın akıllı varlık olmasından doğan tüm yetkinliklerinin (ahlak, toplum, sanat vs.), insana hazır ve mükemmel şekilde verilmediğidir. Doğa, insana aklını kullanarak bu yetkinlikleri geliştirme ödevi vermiştir. İnsanlık tarihi de aslında bu gelişmenin tarihidir. Kant, insanların, kabalığı adım adım terk edeceklerini düşünmektedir. İnsanlar engellenmediği sürece, bu ilerleme elbet gerçekleşecektir (Kant 2022b: 46). Nitekim Kant, insan ırkının ahlaki eğilime sahip olduğunu iddia etmektedir. Buna Fransız Devrimi'ne olan sempatiyi örnek vermektedir. Bu gibi pozitif iyiye olan tutkulu katılımlar, özgün coşkunluk ile ifade edilebilir. Bu coşkunluk, her zaman ideal olana ve hak kavramı gibi tamamen ahlaki olana doğru ilerlemektedir. Kant, aklın bu ahlaki yapısını temele alarak insan ırkının daha iyiye doğru ilerleyeceğini öngördüğünü söylemektedir. Çünkü ona göre saf, ahlaki bir şey var olmalıdır ve aklın bir bütün olarak insanlık için ahlaki ortaya koyması gerekmektedir. Ona göre insan ırkında bulunan doğa ve özgürlük, insandaki gelişme eğilimini ortaya çıkarmıştır (Kant 2021b: 138-141). Çünkü Kant'a göre varlıkların hepsi, doğal yeteneklerinin tümünü tam anlamıyla gerçekleştirebilmek üzere planlanmıştır. İnsanın doğal yetenekleri

söz konusu olduğunda, tam anlamıyla bir gelişme ancak türde gerçekleşebilmektedir (Kant 2022d: 23). Ancak daha önce gördüğümüz üzere o, bu gelişme sürecinde, Avrupalı erkekler hariç insanların tamamına yalnızca gelişmeye yardımcı olma vazifesi taşımaktadır.

Kant'ın insanlık tarihi düşüncesi, *Üçüncü Kritik*'teki son amaç fikriyle birlikte hareket etmektedir. İnsan, dünyada yaratılışın son amacıdır. *Üçüncü Kritik*'te ortaya konduğu gibi, doğada bulunan her şey, bir doğa nesnesi olarak hiçbir zaman son erek olamamaktadır. Ancak insan, akıl yoluyla amaç kavramına ulaşabilen ve amaçlar düzenini oluşturabilen tek varlık olduğu için son amaç olabilmektedir. Bununla birlikte insan yalnızca, ahlaki varlık olarak yaratılışın son amacı olabilmektedir. Bu ilkeye en sıradan insan akli bile onay vermeden duramaz (Kant 2020c: 211-228). Ancak bu amacı gerçekleştirmek bir insanın ömrüne sığmamaktadır. Daha önce geçtiği üzere insanlığın amacı türde gerçekleşebilmektedir. Burayı biraz daha açmam gerekirse organize hiçbir varlık, buna insan da dâhil olmak üzere, son amaç oluşturamaz. Son amaç olarak belirlenebilecek varlığın, varoluşunun amacına kendinde sahip olması gerekmektedir. Böylelikle son amaç düşüncesi, duyulur ve düşünülür dünyadaki tüm imkanları aşan bir nihai amaç düşüncesini gerektirir hale gelmektedir. İnsan, pratik akla sahip olmasından, numen yanı sebebiyle ahlaki varlık olabilmesinden dolayı nihai amaçtır. İnsanın neden var olduğunun cevabı kendindedir. O en yüksek amacı içermektedir. Nihai amaç aynı zamanda doğanın son amacıdır. Ancak doğa bu amacı gerçekleştirmek için yeterli değildir. Bunu gerçekleştirecek olan tarihtir (Deleuze 1995: 114-117). Bu sebeple insanlık tarihi ve ahlak kesişmektedir. Ve nihayetinde insan, kendine yaratılışın son amacı olarak baktığı müddetçe, kendi varlığını ve dünyayı anlamlandırabilmektedir (Savaşçın 2020: 201).

İnsanın tür olarak gelişimi, ilerleme düşüncesi daha önce ortaya koyduğum üzere iyiye doğru ve ahlaki olarak gerçekleşecektir. Peki bu duruma, kötü olarak nitelendireceğimiz davranışlar ve insanların nasıl bir katkı sunduğu tartışmalıdır. Nitekim insan aklının gelişimi toplumsal düzeydedir. Akıl tek tek insan çabalarından ziyade insan türünün çabasıyla gelişmektedir. Nesilden nesile bu birikim aktarılmakta ve akıl idesi, insan türünün idesi haline gelmektedir (Özlem 2015: 52-53). Bu birikimin aktarılış yolu eğitimidir. İnsan eğitim yoluyla nesiller boyu gelişim gösterebilir ve kaderine doğru ilerleyebilir. Tanrı, insanın kendinde bulunan gizli iyiye ancak kendisinin ortaya çıkarmasını istemiştir. İnsan tabiatının bu hedefi, yani evrensel iyiye duyulan ilgi ve nesillerin bu ümitle ilerlemesi yalnızca geniş görüşlü insanların çabalarıyla mümkündür (Kant 2020b: 38-43). Bununla birlikte Kant, insanlık tarihi ile ilgili olan ya da insanın koyun gibi hareket etmesinin kötü olduğuna dair pasajlarında, aslında bu ilerleme için kötülük yapan ya da yapabilen insanların olması gerektiğini vurgulamaktadır. O halde nasıl oluyor da insan tabiatının hedefi yalnızca Kant'ın geniş görüşlü insan olarak değerlendirdiği kişiler sayesinde gerçekleşebilmektedir? Zira Kant'a göre savaş, nice yıkımlarına karşın insanda bulunan yetenekleri en yüksek dereceye çekmesine sebep olan en önemli güdü olarak değerlendirilmiştir (Kant 2020c: 216). Kant'ın düşüncesinde iyi ve kötünün, barış ve savaşın bir aradalığı, insanlığın gelişimi için gerekli görülmektedir.

Tüm bunların yanı sıra Kant'ın insanlık tarihine dair düşüncelerinde değinmek istediğim bir nokta daha bulunmaktadır. Kant'ın düşüncelerinden, insanlık tarihi düşüncesine hizmet etme ve akıl sahibi varlıkların bulunduğu topluluğu kurabilme düşüncesinin, insana doğayı sonsuzca kullanma hakkı verdiği sonucu çıkmaktadır (Çitil 2023: 79). Bu durum daha önce de değindiğim gibi problemleri bir husustur. Varlıkları insan ve insan olmayan ya da akıllı varlık ve akıllı olmayan diye ayırdığımız sürece akıl sahibi olmayan varlıkların tamamı doğa kapsamına girecektir. Ağaçları, yeraltı kaynaklarını, soluduğumuz havayı fütursuzca kullanım hakkını bir kenara bırakacak olsak bile akıllı olarak değerlendirmedığımız herhangi bir varlığı tıpkı bir taş gibi kullanmamızda mahzur yoktur. Bu da “Neye insan, neye akıllı varlık diyeceğiz?” sorusunun önemini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin siyahileri, Amerika Yerlilerini, kadınları vs. insan olarak kabul etmememiz ya da tam olarak akıllı varlık şeklinde değerlendirmememiz, onları sonsuz kullanım hakkına sahip olduğumuz doğanın parçası haline getirmektedir.

3.1.4. Amaçlar Âlemi

Ahlak düşüncesinin nihai noktalarından biri olan amaçlar âlemine kısaca değinmem gerekmektedir. Kant düşüncesinde, insan bizatihi tüm temsillerin ve kavramların yaratıcısıdır. İnsanın aynı zamanda eylemlerinin de tek yaratıcısı olması gerekmektedir. Bu durum yani ‘olan’ ve ‘olması gereken’ şeklindeki ikilik insanda; duyarlılık ve anlama yetisi, akıl ve özgür istenç olmak üzere iki unsura neden olmaktadır. Bu iki unsur da bize iki farklı dünyayı açmaktadır. Duyu ve anlama yetisi dünyevi olana götürürken akıl ve özgür istenç ahlaki krallığa götürmektedir. Burada düşünceyi uzun uzadıya anlatmaktan ziyade konumuzla ilgili olan yönüyle ele almakla yetineceğim. İnsanın içinde, ahlaki yasa yapıcının pratik idesi bulunmaktadır. Bu ide, insana duyu ve anlama yetisinden tamamen başka yeni bir dünya sunmaktadır. Bu âlem yani ahlaki krallık, Tanrı krallığıdır ve insan bu ide sayesinde mezkûr krallık için yaratıldığını anlamaktadır (Kant 2021b: 122-126).

İlerleme düşüncesinin hedefinin ahlaki ilerleme olduğundan daha önce bahsetmiştim. Kant'a göre ahlaki ilerleme, ortak gayelerin, özgür bir şekilde benimsenmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu sebeple insanlar, evrensel ve özgürce birleşmelidir. Sonuç olarak amaçlar âlemi, ahlak yasalarına uygun olarak bu dünyada gerçekleşmelidir (Wood 2020: 53). Bu iddia Kant'ın diğer yazıları ile birlikte değerlendirildiğinde kafa karıştırıcıdır. Nitekim Kant, farklı ırkların evlenmesine bile izin vermemektedir. Avrupalı erkekler harici insanlar hakkındaki görüşleri ortadadır. Kant'ın insanların birleşmesindeki temennisi tam olarak neyi ifade etmektedir? Çoğu insan, kişi olarak bile görülmemektedir. Birleşmesi önerilen insanların, yalnızca tam ahlaki fail olabilen Avrupalı erkekler olduğundan başka bir cevap verilmesi zordur. Susan Mendus'un dediği gibi akılsal varlıkların krallığında kadınlara yer yoktur (Mendus 2021: 172). Sadece kadınlar değil, işçiler, hizmetçiler, siyahiler, Amerika yerlileri, Hindistanlılar gibi pek çok kişiye yer yoktur. Bu eleştiriye, buradaki topluluğun soyut bir topluluk olduğu söylenerek karşı çıkılabilir ancak amaçlar krallığı, mümkün bir

topluluğun nitelendirilmesidir. Bu toplumda, tüm failer birbirlerinin özgürlüklerine karşılıklı olarak teminat vermektedirler (Satıcı 2020: 62). Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere bu toplum, burada, duyuşal dünyada gerçekleştirilmesi mümkün bir ideali ifade etmektedir.

Kant'ın amaçlar krallığını düşünebilme olanaklarında, bazı şartlar öne sürdüğü görülmektedir. Bu şartlar; akıl sahibi varlıkların kişisel farklarından soyutlanması, özel amaçların duyuşal içeriklerden soyutlanması, krallığın Kant'ın öne sürdüğü ahlaki ilkelere uygun olması gibidir (Demir 2020: 71). Kant'ın ahlak sisteminin nihai parçası olan amaçlar krallığı düşüncesinin temellerinden biri burada da görüleceği üzere 'kişisel farklılıklardan soyutlanmak'tır. Peki Kant'ın tüm sistemi bu soyutlamayı gerçekleştirebilmiş midir? Bu eleştirinin, yine amaçlar krallığının fenomenal dünya ile ilgili olmadığı ve bu soyutlamanın bu dünyada değil de ancak numenal dünyada olabileceği şeklinde karşılık alması mümkündür. Öncelikle daha önceki cevabı burada da yineliyorum. Kant'ın amaçlar âlemi, duyuşal dünyadan tamamen kopuk bir fikir değildir. Aksine burada gerçekleşmesi hedeflenmektedir. Aynı zamanda evrensel ahlak anlayışının bir tamamlayıcısı olan bu alem hakkında konuşabilmemiz, fenomenal alandan o kadar da bağımsız olmadığını göstermektedir. Fiziksel bir varlıktan bahsedilmediğinin farkında olmakla beraber, amaçlar âleminde akıl sahibi varlıkların var olacağı bir gerçektir. Akıl sahibi varlıklar da aynı zamanda fenomenal dünyasında bulunmaktadır. İnsanın dünyada yapması gereken, yaşantısını amaçlar âleminde yaşamaya uygun şekilde sürdürmek değil midir? Sonuçta Kant ideali amaçlamayı insana ödev olarak buyurmaktadır.

3.2. Siyaset

Kant düşüncesinde, ahlak ve politika arasındaki ayrımın tarih düşüncesi ile kaldırıldığını söylemişim. Peki, bu ayrımın kaldırılması nasıl olmaktadır? Bu başlıkta Kant'ın siyaset felsefesine dair düşüncelerini ahlak felsefesi bağlamında, genellikle problemleri noktalarına odaklanarak değerlendireceğim. Kant için siyaset, kategorik buyruğun pratiğe uygulanma alanına tekabül etmektedir. Siyaset kuramı, bireysel özerklik zemininde temellenmekte ve devletin işleyişi bu özerkliği korumaya odaklanmaktadır (Thomson 2021: 125). Burada gördüğümüz gibi siyaset, bireyin özgürlüğünü merkeze almıştır. Kant felsefesinde politika ve ahlakın birbirinden tamamen bağımsız alanlar olmadığının göstergeleri bulunmaktadır. Örneğin Kant, hak konusundaki ödevleri, ahlakın bir diğer kısmı olarak nitelendirmektedir. Ayrıca hak ödevlerinin zorlamaya müsaade etmesi de ahlaki bir gerekçe ile temellendirilmektedir. Kant, hak yükümlülüklerini, ahlak alanının dışında görüyor olsaydı, Paul Guyer'in işaret ettiği gibi, böyle bir gerekçelendirmeye gerek kalmazdı (Guyer 2022: 404-405). Bu örneklerde gördüğümüz gibi, ahlak ve siyaset birbiri ile ilintili alanlardır. İnsanın amaç olarak görülmesinin ve bununla bağlantılı şekilde tarih düşüncesinin ahlak ve politika arasındaki irtibatta etkili olduğunu daha önce söylemişim. Çünkü Kant'ın siyaset düşüncesinin temelinde ahlak bulunmaktadır. Siyaset anlayışının kurucu unsurları arasında; adaleti sağlamak, eşitliğin hak olduğunu göstermek, herkes tarafından kabul edilebilir ilkeler bulmak gibi noktalar yer almaktadır. Kant'ın siyaset

düşüncesinde ahlakın yer alması, dolaylı olarak ahlak ilkelerinin de yer almasına sebebiyet vermiştir. Böylece insanı amaç edinme ilkesi, siyasetin bağlı olduğu düsturlardan biri olmuştur. Kant'ın öne sürdüğü üzere herhangi bir amaç için araçsallaştırılmayan özneler aynı zamanda hak dokunulmazlığına da sahiptir (Demir 2020: 95-101).

Kant, insanların haklarının kutsal sayılması gerektiğini vazederek ve bunun sağlanması uğruna devletlerin fedakârlıklar yapması gerektiğini dile getirir. Çünkü ona göre *bütün siyaset ahlak önünde diz çökmelidir* (Kant 2020a: 79). Yukarıda geçtiği gibi burada da Kant'ın ahlak felsefesi ve siyaset felsefesi arasında doğal bir uyum olması gerektiği izlenimi doğmaktadır. Oysa Kant'ın politika felsefesine dair yazıları okunduğunda *Ahlak Metafiziği* ile apaçık bir çatışma olduğu görülmektedir. Örneğin oradaki insan eşitliğine olan vurgunun devam edeceği düşünülürken durum hiç de öyle değildir²⁴ (Mendus 2021: 155-156). Bir başka örnek olarak da Kant'ta kişinin özgürlüğünün önemini, devletin varoluş sebebinin bu özgürlüğü teminat altına olmak olduğunu daha önce söylemişim. Ancak Kant, bir yandan insanın bireysel özgürlüğünün vazgeçilmezliğini savunurken bir yandan da devlete itaatin gerekliliğini savunmaktadır. Devlete itaat konusunda Kant, dış ve yüce bir iradeye boyun eğmenin akla uygun görülmemeyerek reddedilmesini saçma bulmaktadır. Çünkü idare, yönettiklerini doğru ve yanlış belirleme konusunda özgür bırakmaz ve bunları yasa ile belirlemektedir (Kant 2012b: 67). Hâlbuki kişilerin ahlak yasası ile olan irtibatı ve iyi-kötüyü buna göre belirleyerek hareket etmesi gerektiğini de kendi söylemektedir.

İnsanın bir yöneticiye ihtiyaç duyan varlık olması, bu sebeple devlete ihtiyaç duyması Kant'ın devlet ve devrim hakkındaki görüşlerini ele almamı gerektirmektedir. Daha önce gördüğümüz üzere, insanlık tarihi düşüncesindeki iyiye dair eğilimin bir göstergesi, Fransız Devrimi'ne duyulan sempatiydi. Ancak Kant'ın Fransız Devrimi hakkındaki yazıları hariç diğer yazılarına bakıldığında onun tam bir devrim karşıtı olduğu açıktır. O devletlerin yıkılmalarına dair girişimlerin hepsine karşı çıkmaktadır (Geiger 2018: 265). Muhtemelen Fransız Devrimi'nin kendisine de karşıydı, onun izin verdiği şey dışarıdaki izleyicilerin duygularıdır. Çünkü Kant'a göre devlet, ne kadar kusura sahip olursa olsun anarşiden yeğdir (Waltz 1962: 333). Bunun sebebi insanın, toplumsal hayatta efendiye ihtiyaç duyan bir hayvan olmasıdır. Mevzubahis yönetici kendi başına adil olmalı ve insan olmalıyken, insana düşen bu ideye yaklaşabilmekten başka bir şey değildir (Kant 2022d: 29). Bu yaklaşma, ideal hukuka en uygun yönetim biçimi olan cumhuriyetçi yönetimlerle olacaktır (Yeşilçayır 2020: 21). Çünkü cumhuriyet rejimleri özelinde siyasi kurumlar, ahlakın ikinci yardımcısıdır (Louden 2021: 18).

3.2.1. Hukuk

Kant'a göre insanın fenomenal alanı ile numenal alanının iddiaları benzerlik teşkil etmelidir. Akıl, duyuşsal dünyayı dikkate almak zorundadır. Bu sebeple hukuk öğretisi de ahlak alanından tamamen

---

²⁴ Daha sonra, özellikle yurttaşlığa dair açıklamalarda bu eşitsizlik açıkça görülecektir.

bağımsız olamaz. Bununla birlikte Kant düşüncesinde hukuk; dışsal, zorlayıcı ve bağlayıcıdır. Hukuk düşüncesinde, ahlaktan farklı olarak, yasadan dolayı eyleme değil, yasaya göre eyleme gündeme alınmaktadır (Saticı 2020: 78-90). Böyle bir ayırım olmasına rağmen, politikanın ahlaktan ayrı değerlendirilememesi gibi, politikanın uzantılarından biri olan hukuk da ahlak ile irtibatlı olmalıdır. Çünkü daha önce geçtiği üzere ahlakın uygulama alanı bu dünyadır. Etik, fiillerin düsturları için söz konusuysen insanların bireysel hareketlerine dair yasalar belirlemek hukuk öğretisinin görevidir (Geiger 2018: 241). Hukuk; öznelerin fiillerinin diğer öznelerin özgürlüğüyle ilgili sonuçlarını incelemektedir. Kant'ın hukuk felsefesi, ahlak felsefesi ile temellendirilmektedir²⁵ (Kersting 2021: 78-81). Çünkü *hukuk, kişilerin özgürlüğünü koruma özgürlüğüdür* (Saticı 2020: 19). Ahlak felsefesinin temelini özgürlük düşüncesi olduğunu söylemişim. Burada hukukun, bu özgürlüğü korumak için var olduğunu bir kez daha görmekteyiz. Nitekim hukuk, fertlerin özgürlüğünü birbiriyle uyumlu olacak şekilde sınırlamaktadır (Kant 2022c: 85). Daha açık bir ifadeyle Kant, hukuk felsefesinde dışsal özgürlüğün tesisini, failerin birbirlerinin özgürlüklerini engellemeyecek şekilde eylemlerine dayandırmaktadır. Böyle eylemlerin fiiliyata geçmesi ise özerk, biçimsel ve zorlayıcı hukuk sistemi ile mümkün hale gelmektedir (Saticı 2020: 16).

Ahlakın içsel özgürlük, hukukun dışsal özgürlük ile ilgili olması bazı problemleri ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Kant; fiilleri, içsel ve dışsal şeklinde ayırdığında, aslında hukuk ve ahlak alanını da ayırmakta ve ikisini birbirine müdahale edemez duruma getirmektedir. Hâlbuki bu iki alanın birbiri ile ilgili olduğunu daha önce söylemişim. Zaten ahlak ve politikanın sınırlarının belirgin şekilde ayrılması zor gözükmemektedir. Nitekim Kant'ın evrensel ahlak yasasının üçüncü formülasyonu (Her akılsal varlığın istemesiyle uyumlu, yasa koyucu olarak eyle), toplumsal ve politik bir örgütlenmeye işaret etmektedir. Burada ayrılan iki alan çakışmakta ve bu birliğe dayanan bir cumhuriyet düşüncesi vazedilmektedir (Çörekçioğlu 2021: 13-17). Bu birliğin sebeplerinden biri, kişinin dışsal özgürlüklerini geliştirebilmesinin içsel özgürlük sayesinde mevcut olmasıdır (Saticı 2020: 160). Kant'a göre insan, insan olduğu için kaçınılması mümkün olmayan şekilde dışsal özgürlüğe sahiptir. Hukuk da kişinin sahip olduğu dışsal özgürlük ve bu özgürlüğe sahip insanların ilişkilerine dairdir (Saticı 2020: 77). Ahlak ve politikanın bu şekilde birbirlerini tamamlayan yanları olmasının yanında aralarında ayrımlar da mevcuttur. Örneğin kişi etik eylemleri yerine getirmediği için sorumlu tutulamazken, hukuki eylemleri yerine getirmediği için sorumlu tutulabilmektedir. Çünkü etik eylemler dışsal zorlayıcıya sahip değildir (Kant 2021a: 84).

Her yasanın kendine ait bir teşvik edicisi bulunmaktadır. Hukuksal yasanın teşvik edicisi, dışsal zorlama ve zor kullanmadır. Bununla birlikte failin, hukuksal yasaya kendi başına itaat etmesi beklenmektedir. Kendi başına itaat etmemesi durumunda ise, zor kullanarak yasaya uymaya zorlanması gerekmektedir. Kant düşüncesinde dışsal zorlamalar, içsel davranışı etkilememektedir. Yani içsel

---

²⁵ Bu temeller, akıl kavramı ve özgürlüğün gerçekliğidir. Wolfgang Kersting burada ince bir noktaya dikkat çekmektedir. Ona göre Kant'ın ahlak felsefesinin en zayıf noktalarını da bu iki unsur oluşturmaktadır (Kersting 2021: 78-81).

davranış için teşvik edici bir unsur değildir (Saticı 2020: 86). Burada dikkat çekmek istediğim iki husus bulunmaktadır: İlki, dışsal zorlama ve zor kullanmanın aslında ahlak düşüncesi ile bağdaşmayan unsurlar oluşudur. Nitekim Kant'a göre, ahlak yasasına uymanın içsel zorlama içerdiğine daha önce değinmişim. Bununla birlikte Kant'ın düşüncesinde toplum, ahlak için vardır. İnsanlık tarihi düşüncesinde ele aldığımız gibi, toplumun nihai hedefi, ahlaki bireylerden oluşan, herkesin ahlak yasasına göre eylediği bir düzene kavuşmaktır. Buradaki problem, toplumun, bireyleri ahlaki yapmak için var olmasına karşın, yine insanları toplumda buldukları için, ahlaka uygun bir durum olmamasına rağmen dışsal zorlamaya izin verilmesidir. Bizi ahlaki olmayan bir durum içerisinde bulduran hukuksal düzen ya da toplum ne derece kıymetli ve bağlayıcıdır? İkinci husus ise dışsal zorlamanın içsel davranışı etkilemediği konusudur. Elbette, ahlak yasası yalnızca yasadan kaynaklanan teşvik ediciye sahiptir. Ancak dışsal zor kullanma, içsel davranışı tamamen etkilemez diyebilir miyiz? Bu durum konumuzu aştığı için yalnızca işaret etmekle yetineceğim. Etkilemediğini varsaysak bile bu durumda toplumsal bir unsur olan dışsal zorlama, insanda ahlaklı olmak için herhangi bir etkide bulunamayan bir yapı olmaktadır. Bu soruna, Kant düşüncesinde ahlakın, tamamen bireyle alakalı bir yapı olduğunu söyleyerek karşı çıkabiliriz. Ancak bu durumda da toplumun nihai hedefinin ahlak olduğu gerçeğini göz ardı etmemiz gerekecektir.

İçsel zorlamanın zorlayıcısı yasanın ta kendisidir. İnsan yasaya kendi aklı ile ulaştığından, yasanın kendinde zorlayıcı bir tarafı bulunmaktadır. Ancak hukuki yasada daha önce geçtiği üzere, dışsal zorlayıcı vardır ve bunun zorlayıcılığı ahlaki bir değerden doğmamaktadır. Bu durum hukuki yasaya uyma motivasyonunu belirlemeyi gerektirir. Nitekim daha önce dediğim gibi ahlaki dayanağı olmayan bir unsurun bağlayıcılığı ve kıymeti ne olmaktadır? Kant, hukuki yasaya uyma motivasyonunu, özgürlüğün elinden alınmaması ve ceza ile karşılaşmayacak olma olarak ifade etmektedir. Nitekim Kant'a göre, yasaya hangi motivasyonla uyulduğu hukuki açıdan önemli değildir (Saticı 2020: 87-88). Burada Kant'a katılmamak elde değildir. Tüm insanların içsel şekilde yasaya uyma motivasyonu edinmeleri, pratikte mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte toplumsal hayatın bir şekilde devamlılığının sağlanması da gerekmektedir. Ancak buradaki sıkıntı, hukuksal yasaların, saf ahlak yasası gibi içeriksiz olmamasıdır. Hukuksal yasalar, insanlar tarafından belirlenmektedir ve insanların yasa içeriğini belirlerken hata etmeleri mümkündür. Durum böyleyken kendime ahlak yasasıyla sınıdığım bir düstur edinmişsem ve bu düstur, hukuki yasa ile çatışma içerisindeyse, ben sırf dışsal özgürlüğümü kaybetmemek için içsel özgürlüğümün vazgeçebilir miyim? İnsanın değeri, ahlaki yapısından geliyorken böyle bir karar vermek ne derece ahlakidir? Burada Kant'ın bahsettiği hukuki yasanın yalnızca evrensel hukuk yasası (evrensel ahlak yasasını, tüm bireylerin fiilleriyle uyumlu bir şekilde, failerin özgürlüklerini ihlal etmeden uygulamak) ise bu durumda elimizde, içerikli ya da pratikte uygulanmakta olan bir yasadan ziyade evrensel ahlak yasasının benzeri olan, neredeyse biçimsel bir yasa kalmaktadır. Böyle bir durumda da dışsal zorlamanın vaki olacağı zemin de ortadan kalkmaktadır.

Ahlak ve hukuk ilişkisine dair kısaca işaret etmek istediğim iki problem bulunmaktadır: İlki hukuki ödevlerin erdem ödevi sayılmaması, ikincisi dışsal özgürlüğün tanımı ile ilgilidir. Öncelikle hukuki ödevlerin erdem ödevi olmamasını ele alalım. Kant'a göre birinin sahip olduğu borcu ödeyip ödememesi, ahlaki bir konu değil, hukuki bir ödevdir. Ona göre böyle ödevler, erdem ödevleri değildir (Saticı 2020: 89). Bu ilginç bir noktadır çünkü ahlak, daha önce geçtiği üzere, ikili ilişkilerde açığa çıkan bir durumdur. Nitekim ahlak yasasının formülasyonlarının hepsinde (öyle davran ki herkesin istemesiyle uyumlu olsun, diğer akıllı varlıkları amaç edin, herkes için doğa yasası koyuyormuşçasına eyle gibi) diğer akıllı varlıklardan bahsedilmektedir. Kant'ın ahlak yasası da tek başına bireyle değil, diğer kişilerle etkileşimde olan bir faille muhatap olmaktadır. İkili ilişkiler sonucu ortaya çıkan durumların hepsini hukuki olarak adlandıracaksak ahlaka nerede yer bulacağız? Bu ödevler, elbette hukukla da ilişkilendirilecek ödevlerdir, ancak onların ahlaki olduğunu söylemek de sakınca oluşturmamalıdır. Aksi takdirde günlük hayatta herhangi bir karşılığı olmayan, sadece fikir olarak bulunan bir ahlak yasasından bahseder hale gelebiliriz ki bu da Kant tarafından arzu edilecek bir durum değildir.

İkinci husus, dışsal özgürlüğe dair tanımlama hakkındadır. Özgürlük sınırlarının nasıl belirleneceği muğlaktır. Kant'a göre hukukun temelinde, diğer insanların özgürlükleriyle birlikte var olan, fiil özgürlüğü bulunmaktadır (Topakkaya 2021a: 68). Bununla birlikte insanlık kavramının ne kadar çelişkili bir kavram olduğunu daha önce açıklamıştım. İnsanın özgürlüğüne ve eşitliğine dayanan bir kavram olan insanlık, çelişkilere sebebiyet vermektedir. Çünkü özgürlüklerin vurgulandığı düzende eşitlik sözde bir kavram olarak kalmıştır. "Özgürlük, başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde biter." gibi tanımlamalar, gerçek hayatta karşılıksızdır. Özgürlüğe dair sınır, daha güçlünün çizdiği bir şey olup çıkmıştır (Mengüşoğlu 2017: 332). Nitekim özgürlüğe yapılan vurgu, eşitliğin görmezden gelinmesine ve daha güçlü olanın, daha özgür olduğu bir düzenin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Burada bir kez daha görüyoruz ki dış dünyaya ait tanımlamaların, öznenin tecrübesine ve tercihine bırakılması, evrensel pencerede çok büyük yıkımlara neden olmaktadır. Duyusal dünyaya ait tanımların kesin ve zorunlu olarak yapılamaması, ahlak konusunda olduğu gibi hukuk konusunda da istisnaları ortaya çıkarmıştır.

3.2.2. Hak

Hak kavramı, insanın doğumunda kazandığı, diğer insanlardan talep edebileceği şeyleri ifade etmektedir. Bunların başında da bağımsızlık gelmektedir. Bununla birlikte kimlerin bu özgürlüğe sahip olacağı meselesi yeterince berrak değildir. Kant düşüncesinde insan, dünyaya geldiğinde, kendi iradesi olmaksızın özgürlüğe konulmuştur. Reşit olduğunda ise, insani hakkı olan doğal özgürlüğü bulacaktır. Başkalarının isteklerinden bağımsız olmak doğuştan sahip olunan insan hakkıdır (Geiger 2018: 18-20) ve insan hakları apriori olarak bilinebilmektedir. Bunlar evrensel yapılarından ötürü, geçerlilik ve talep edilirlilik niteliklerini taşımaktadır (Hassner 2021: 111). Burada dikkat çekmek istediğim nokta kısaca şudur: İnsanın apriori olarak ne olduğunun bilinemeyeceğini daha önce söylemiştim. Nitekim duyusal

dünyaya ait varlıkların kesin ve zorunlu tanımlarına erişilememektedir. Bu sebeple, insanın ne olduğunun tam olarak bilinmediği durumda, ona ait hakların evrensel olarak bilinmesinin bir anlamının olduğunu söylemek zordur. Tezde ortaya koymaya çalıştığım gibi, Kant'ın *İlk Kritik*'inin kabulü, hangi insanın o hakka sahip olduğunun belirlenemeyeceği bir dünya anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte Kant, insanın kendi haklarından vazgeçmeyip onları savunması gerektiğini düşünmektedir. Bunu yapmaması insanlığından vazgeçmesine sebebiyet vermektedir (Kant 2021a: 259). Oysa daha önce vurguladığım belirsizlik burada probleme neden olmaktadır. Çünkü örneğin toplumsal anlamda kadın hangi haklara sahiptir? Ya da siyahilerin hakları nelerdir? Bu zümrelerin sahip olduğu haklarla, Avrupalı erkeklerin sahip olduğu hakların farklılığı açıktır. Böylece insan değil başkasının bizatihi kendisinin bile hangi haklara sahip olduğunu bilememektedir. Örneğin en temel hak olan bağımsızlık, ikinci bölümde vurguladığım gibi kadınlara ya da Avrupa dışı milletlere verilmiş bir hak değildir. Hâlbuki Kant, insan sevgisini koşula bağlı olan bir görev olarak görürken insanların haklarına saygılı olmayı mutlak ve zorunlu bir görev olarak değerlendirmektedir (Kant 2020a: 86). Çünkü ona göre, dünyada başkalarının haklarından daha kutsal bir şey yoktur (Kant 2021a: 257). Ancak bu mutlak ve zorunlu göreve sahip olanlar ve muhatap olanların kimler olduğu açık değildir. Öyle görünüyor ki bu zümre yalnızca Avrupalı erkeklerdir.

Hak ilkesinin, neyin hak olduğuna dair ölçüt oluşu ve en fazla özgürlük alanına sahip olmayı buyurması, bu ilkeye dair iki problemdir. Hak, kişilerin dışsal özgürlüklerini korumaya yöneliktir. Bununla birlikte o, özgür failerin özgürlüğü ile beraberce bulunabiliyor olmasından dolayı, insanlara neyi yapmaları gerektiği hakkında herhangi bir şey buyurmamaktadır. Bu ilkenin gösterdiği şey, neyin hak olup olmadığına karar vereceğimiz bir ölçüttür (Wood 2020: 233-234). Ancak daha önce değindiğim gibi kimin hak sahibi olacağı net değilken, neyin hak olacağına dair bir ölçütün varlığının uygulama zemini bulunmakta mıdır? Bu bir tartışma konusudur ve bunu bir kenara bırakacak olursam, hak ilkesinin işaret ettiği üzere; evrensel hak yasası, dışsal özgürlük ve fiili sorunsallaştırmaktadır. O, dışsal özgürlükle, herkesin özgürlüğünü uyumlu kılarak, kategorik buyruğu evrensel yasaya uygun şekilde dışsallaştırmaktadır (Saticı 2020: 75). Burada bir kez daha ahlak ve hukuk ilişkisini görebiliriz. Nitekim evrensel hak yasası, kategorik buyruğu yani ahlak yasasını dışsallaştırmaktadır. Bununla birlikte ikinci problem hak ilkesinin, herkesin en fazla özgürlüğüyle uyuşan, en fazla özgürlük alanına sahip olma ilkesi olarak nitelendirilmesidir (Guyer 2020: 443). İlk bakışta burada problem olacak bir durum gözükmemektedir. Ancak herkesin, en fazla özgürlük alanına sahip olması hak ilkesinin gereğiye, neden kadınları, hizmetçileri, farklı ırklardan insanları kamusal alandan dışlamaktayız? Herkese en fazla özgürlük alanını sağlamamız, bu düşünce sistemiyle daha uyumlu değil midir? Bu sorulara, daha fazla özgür alanın sağlanması gereken insanların da belirli bir zümre olmasından başka bir cevap verilemez gibi durmaktadır.

Kant düşüncesinde hak konusuna dair bir diğer önemli unsur, hakların ikiye ayrılmasıdır. Kant tarafından haklar, özel ve kamusal olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özel haklar da içsel hak ve dışsal

hak şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Doğa durumdaki hakların hepsi, özel hak kapsamına girmektedir. İçsel hak, kişinin kendi bedenine ve aklına sahip olmasıyken, dışsal hak edinilmiş haklara karşılık gelmektedir (Çilingir 2020: 34). Bu alt başlığın başlangıcında Kant için hakların ne kadar kutsal sayıldığına değinmişim. Burada herkesin kendi aklına sahip olması, içsel hak olarak belirlenmektedir. Ancak örneğin daha önce eğitim bahsinde geçtiği üzere, kadınların akıllarını bilimle kullanarak *zorlamaları* tavsiye edilmemekte hatta alay konusu yapılmaktadır. Kişinin kendi aklını kullanarak ne yapacağına başkası tarafından karar verilmesi, bunun yanı sıra aklını ne üzere kullanacağına bile müdahale edilmesi bu hakla ne derece uyumaktadır? Nitekim Kant'a göre hak, yalnızca mülkiyet ve dışsal özgürlüğün korunması değil, aynı zamanda bunların başkası tarafından kullanılmasını, elde edilmesini engellemeye yöneliktir. Hak, diğer failerin bu duruma uymaları konusunda zorlayıcıdır (Satıcı 2020: 21). Ancak Avrupalı erkekler harici failer için böyle bir güvenli alan söz konusu değildir. Diğer başlıklarda gördüğümüz üzere, insanların nasıl davranacağından başlayarak ne üzerine ilgilerini yöneltcekleri hatta akıllarının neye yatkın olacağına dair her şey başkaları tarafından belirlenmiştir. Örneğin siyahi olursanız aklınız yalnızca köle olarak eğitime elverişlidir. Amerika yerlisi olursanız bunun için bile eğitilemezsiniz. Kadın olursanız yalnızca erkeklerin muhabbetlerine yabancı kalmamak için geometri öğrenebilirsiniz. Bu sebeplerle Kant'ın hak ilkesine dair belirlediği noktalar, aynı ahlak felsefesinde olduğu gibi ilke olarak sıkıntısız gözükmese de failerin ve durumların belirsizliğinden dolayı net bir uygulama alanına sahip olmamaktadır.

3.2.3. Mülkiyet

Kant düşüncesinde mülkiyet, devlet ve bağımsızlıkla ayrılmaz irtibata sahip olduğundan merkezi öneme sahiptir. Ancak bu durumun, saf felsefenin unsurları olan ahlak ve özgürlükle bağdaştırılması zor gözükmektedir. Kersting'e göre, Kant kadar mülkiyet ve devletin bu kadar sıkı sıkıya bağlandığı başka bir düşünür bulunmamaktadır (Kersting 2021: 88). Mülkiyet ve devletin bu bağı, bize, mülkiyetle ahlakın da bağlı olduğunu göstermektedir. Nitekim bu bölümde daha önce ortaya koymaya çalıştığım iddialardan biri, devlet ve ahlakın aslında iç içe unsurlar olduğudur. Bunun yanı sıra mülkiyet ve ahlakın bağlantılı olduğunun başka bir göstergesi de vardır. Çitil, Kant düşüncesinde özgür iradede bahsedilmediği sürece mülkiyetten de bahsedilemeyeceğini ortaya koymaktadır (Çitil 2023: 52). Burada dikkat çekmek istediğim ilk nokta, yurttaşlık başlığında göreceğimiz üzere, özgürlük ve bağımsızlıktan söz edebilmemiz için de mülkiyetin var olmasının gerekmesidir. Burada döngüsel bir durum var gibi gözükmektedir. İkinci husus ise, kadınların mülkiyetleri üzerinde vâsileri olmadan tasarrufta bulunamamalarının; Kant'ın zihninde kadınların, tam anlamıyla özgür iradesi olmayan varlıklar olarak değerlendirilmesinden kaynaklanması ihtimalidir. Bunlarla birlikte Kersting, Kant'ın, hukuk ve politikayı, deneysel özelliklerden arındırılmış ahlaki bir temele dayandırma iddiasını, mülkiyetin bağımsızlığa şart koşulmasından itibaren çelişkiye düştüğünü öne sürmektedir. Bu şart sebebiyle artık devlet yalnızca mülk sahiplerinin devleti olmaktadır. O, bu konuda, Kant'ın kanıt değil önyargıya

dayandığını iddia etmektedir (Kersting 2021: 93-94). Bu iddia, ikna edicidir. Dikkat çekmek istediğim noktalardan birini açıkça ortaya koymaktadır.

Kant mali meselelerde bağımsız olmaya büyük önem vermektedir. Borçsuz olmak ve bu şekilde herkesten bağımsız olmak, onun için bir düsturdur (Geiger 2018: 210). İlk bakışta gayet makul gözüken bu düstur oysa kişinin ahlaklı olma durumunun elinden alınmasına sebebiyet vermektedir. Örneğin Kant, felakete uğrayan birine yardımcı olmamızı ama bunu servetimizin yalnızca fazla gelen kısmıyla yapmamız gerektiğini söylemektedir. Çünkü ona göre kişi, geçinme araçlarını paylaşması durumunda sıkıntıya düşebilir. Bu şekilde başkalarına muhtaç kalabilmekte ve ahlaklı olmaktan çıkmaktadır (Kant 2021a: 37). Kant'ın bu konudaki görüşlerini hoş görmemiz zordur. Muhtaçların ahlaklı olamaması, hâlihazırda dünyevi mutluluklara sahip olmayan insanların, ahlaklı olmanın getirdiği kıvançtan da mahrum kalmalarına neden olacaktır. İnsanın, başkalarına zaman zaman muhtaç olması onu neden ahlaklı etmektedir? Muhtaçlık tam olarak nasıl gerçekleşmektedir, içeriği kesin bir şekilde neyi ifade etmektedir? İnsan, insan olduğu müddetçe çeşit çeşit meselede başkalarına muhtaçtır. Neden insanın düştüğü diğer muhtaçlıklar ahlaklılıktan çıkarmamakta, yalnızca maddi muhtaçlığı onu ahlaklı olmaktan çıkarmaktadır? Bu durum, ahlaklı olmamanın nedeninin muhtaçlık kavramı değil, maddi imkânların yetersiz olması olduğunu göstermektedir. Yukarıda devletin yalnızca mülk sahiplerinin devleti olduğunu söylemişim, burada da ahlakın yalnız mülk sahiplerinin ahlakı olduğunu görmekteyiz. Bunları bir kenara koysak bile ahlaklılığın, duyular âlemine ait bir duruma bağlanması makul müdür?

Kant'ın düşüncesinde, yukarıdakilere ek olarak, mülkiyetin irade özgürlüğünün belirmesinin bir şartı olarak belirlenmesi; mülkiyet ve ahlakın bağdaşmadığı bir başka noktadır. Kant'a göre özel mülkiyet bir haktır. Ancak bu hak, pratik özgürlük hakkından türemekte ve özgürlüğün dışsal garantisi olmaktadır (Demir 2020: 124). Aysel Demir de bu noktayı özgürlük düşüncesiyle çelişmesi yönüyle eleştirmektedir (Demir 2020: 150). Bu eleştiriye ek olarak, özgürlük gibi insanı insan yapan, yüce bir değer, böyle bir dış şarta bağlanması, bir şekilde Kant'ın pratik akıl ve ahlak düşüncesi ile bağdaştırılacak olsa da ümit kırıcıdır. Saf ahlak bize, herkesin ama herkesin ulaşabileceği bir değer sunarken, ondan özgürlüğü temellendirecek bir mülkiyet anlatısı çıkarmak hayal kırıklığı doğurmaktadır. Özellikle günümüz dünyasındaki insanların yüzde kaç başkalarından tamamen bağımsız özel mülkiyete sahiptir? Bazı insanlar günlük yiyecek ihtiyaçlarını bile karşılayamazken, sırf fenomenal dünya ile ilgili olan maddi meselelerden dolayı onların ellerinden insanlıklarını da almamız ne derece meşrudur?

Kant düşüncesinde mülk sahibi kişilerin övülmesi, onlara saygı gösterilmesi de tartışmam gereken konulardandır. Kant'a göre, mülk sahibi kişi hem kendisini över hem de başkaları tarafından övülür. Muhtaç kişiler ise ihtiyaç sahibi oldukları için daha az saygı görmektedir. Kant bu durumu özetle şöyle açıklamaktadır: Kişi mülk sahibi olduğunda ilk olarak bağımsız olmaktadır. İkinci olarak kendisine hizmet edecek kişileri hükmü altına alabilmektedir. Bunun sonucu olarak, bağımsız kişi saygı görürken, diğerinin daha az saygı görmesi doğaldır (Kant 2021a: 218). Kant'ın ahlak düşüncesinin saflığının korunması için bu durumlardan da soyut olması gerekmektedir. Bununla birlikte Kant'ın maddiyata olan

vurgusunun görmezden gelinerek ahlak düşüncesinin savunulması da mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu düşünceleri, satır aralarında kalmış fikirler değildir. Kant, bu konuyu değerlendirdiği yazılarında maddiyatın ahlak ile olan ilişkisini saygı-bağımsızlık gibi kavramlar çerçevesinde tutarlılıkla ortaya koymaktadır. Bu durumu kabul etsek bile, bir insan başkalarından ne derece bağımsız olabilmektedir? Kişinin kendi hizmetini görecektir insanları para karşılığı tutabiliyor olması, onlardan bağımsız olduğunu mu göstermektedir? Kişi maddi geçimini sağlamak için Kant'ın adlandırmasıyla hizmet işlerinde çalışmıyor, bir eser üretiyor olsa bile, bunlara muhatap olacağı insana bağımlı değil midir? Yukarıda muhtaçlık bahsinde sorduğum sorular geçerliliğini korumaktadır. Bağımlılığın ölçüsünü ne belirlemektedir? İnsan yalnızca maişet olarak mı başkalarına bağımlı olmaktadır? Bu soruları bir kenara bırakacak olursam, Kant pasajın devamında bir şekilde kendini aklamaya çalışıyor gibi gözükmektedir. Ona göre zenginlik kişiyi değil, durumunu yüceltmekte, zenginliği hor görmek kişiyi yüce kılmaktadır (Kant 2021a: 219). Bu açıklamanın sorunu çözdüğünü söylemek zordur. Daha önce geçtiği üzere Kant, mülk sahibine kendini övme, taktir etme yetkisi tanımaktadır. O halde ilgili bölümün sonunda zenginliği hor görmenin kişiyi yücelteceğini söylemek ne kadar ikna edicidir? Sonuç olarak, Kant'ın bağımsızlık için ortaya koyduğu ustalık ve mülkiyet satımı şartları hatalıdır. Çünkü sosyal statüsünün daha yüksek olması bir terzinin, bir oduncu kadar bize hizmet ettiği gerçeğini değiştirmemektedir (Mendus 2021: 164).

Mülkiyet konusunda değinmek istediğim son mevzu, mülkiyetin tanınması için karşılıklı mülkiyet güvencesine sahip olunması gerekirken neden bunun yönetim konusunda sürdürülmediğidir. Bir sonraki alt başlıkta göreceğimiz üzere Kant, yalnızca hür erkekleri aktif yurttaş olarak belirlemekte ve yönetime katmaktadır. Kant, insanların karşılıklı olarak mülkiyet güvencesine sahip olmadıkça birbirlerinin mülkiyetini tanımalarının bir sebebi olmayacağını dile getirmektedir (Guyer 2022: 460). Öyleyse insanların, yönetimine katılmayacakları bir devleti neden tanımaları gerekmektedir? Dayatılan kurallara neden uymalıdır? Cevabın güvenlik olması zordur. Çünkü Kant'ın devlet teorisi güvenlik endişesine dayanmamakta, mülkiyete dayanmaktadır. Güvenlik, sadece yaşam hakkı olarak algılanmadığı sürece, bu duruma cevabın güvenlik olması ikna edici değildir. Bu varsayımları bir kenara bırakacak olursam Kant, daha önce geçtiği üzere devlet teorisini mülkiyete dayandırmıştır. Bu durum da karşılıklı hakların tanınması ve korunması anlamına gelmektedir. Diğer meseleleri bir kenara bırakacak olursam kadınların mülkiyetlerindeki kısıtlı hakları, burada bir sorun olduğunu ortaya koymak için yeterlidir. Yani mülkiyete dayanan bir devlette, bağımsızlığın şartının mülkiyet olduğu bir devlette, mülkiyete sahip olsanız bile Avrupalı hür erkek olmadığımız sürece tam bağımsız, tam ahlaklı ya da tam vatandaş olmanız doğanız itibarıyla mümkün değildir.

3.2.4. Yurttaşlık

Yurttaşlık; insan olarak üyelerin özgürlüğü, uyruk olarak uyrukların eşitliği ve cumhuriyetin müntesipleri olarak üyelerin bağımsızlığı olmak üzere üç apriori ilkeye sahiptir. Ancak bu ilkelerin ne

kadar uygulandığı ya da kimler için apriori olduğu tartışma konusudur. Kant devletteki uyrukların, çeşitli sıfatlar açısından ast-üst ilişkisi içerisinde olsa da hukuk karşısında tamamının eşit olduğunu dile getirmektedir. İkinci bölümde kadınlar başlığında, kadınların mahkemede kendini savunamayacaklarını ve mülkiyetlerinde tek başına tasarrufta bulunamayacaklarını görmüştük. Hukuk karşısına herkes çıkamadıktan sonra hukuk karşısındaki eşitliğin anlamı tartışmalıdır. Bu meseleyi bir kenara bırakıp Kant düşüncesinde uyrukların eşitliği bahsine dönebiliriz. Uyrukların eşitlik durumundan Kant'a göre şu çıkarılabilir: Üyelerin; becerileri, azimleri ve talihlerinin götürebileceği kadarıyla toplumsal konumlara erişim hakkı vardır. Herhangi birine imtiyaz tanınmaz ve birileri engellenemez (Kant 2022c: 85-88). Bu durumun da Kant'ın farklı ırklar, kadınlar, hizmetçiler vs. hakkındaki görüşleriyle uyuşabilmesinin tek yolu, bu zümrelerin tam olarak uyruk sayılmamasıdır. Eğer bu zümreler uyruk sayılacaksa açık bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Çünkü yurttaşlar kendi kaderlerini belirleyebilmektedir (Kant 2022a: 168-169). Bu cümle ışığında, kendi kaderini belirleyemeyen kişilerin yurttaş olmadığını söylemekte bir beis gözükmemektedir.

Yurttaş, oy hakkı olan kişiye denmektedir. Yurttaş olabilmek için kadın ve çocuk olmamak gibi doğal niteliklerin yanında, kişinin mülkiyete sahip olarak kendisinin efendisi olması gerekmektedir. Ancak bu mülkiyet, emeğini satarak değil, kendine ait olanı devrederek sağlanmış olmalıdır. Bu durumda bir eser üretip onu satmayan tüm işçiler, bu sınıfın dışında kalmaktadır. Daha önce muhtaçlığa, bağımsızlığa dair sınırın nasıl çizileceğine dair sorular yöneltmişim. Aynı sorular, insanın kendisinin efendisi olmasını sağlayan meslekler konusunda da geçerlidir. Kant, ilgili pasajın dipnotunda bir insanın, kendisinin efendisi olmasını gerektiren durumları belirlemenin güç olduğunu itiraf etmektedir (Kant 2022c: 91-92). Nitekim tez boyunca dış dünyaya ait varlıkların ve durumların kesin-zorunlu tanımlarına ulaşamamanın ne gibi sorunlara yol açtığını göstermeye çalıştım. Bu sorun da temelde tanım probleminden kaynaklanmaktadır. Tanımların sınırlarını belirleyemememiz, bizi belirsiz bir durumun içinde bırakmaktadır. Ahlakın evrensel olduğu iddiasında bulunulmasa bu durumlar problem olarak görülmeyebilirdi. Ancak ahlakın evrensel oluşu, devletin, insanlık tarihinin, nihai amacın ahlakla ilgili oluşu, yer yer ahlakla temellendirilmesi bu seçeneğin elenmesine yol açmaktadır.

Kant'a göre, kişilerin yasa yapma faaliyetinde bulunmaları, yalnızca oy vermeleri ile olanaklıdır. Bu yolla kişiler iradelerini açıklayabilmektedir. Kamusal yasa yapma hakkı, başkalarından bağımsız olanlar için geçerlidir. Daha önce de geçtiği üzere, kadınlar ve çocuklar *doğaları gereği* kocasına ya da ebeveynine bağlıdır (Saticı 2020: 162-167). Oy verme hakkının yurttaşlara ait olduğunu söylemişim. Bu sebeple Kant düşüncesinde, yurttaşlık için yukarıda bulunan şartlar gibi koşulların belirlenmesi, kavramın aktif ve pasif olarak ikiye ayrılmasına yol açmıştır. Emeđi ile geçinen insanlar, reşit olmayan çocuklar, hizmetçiler ve kadınların tamamı pasif yurttaşlardır ve diğerlerine bağlıdırlar. Kant'a göre bu durum eşitlik ve özgürlük düşüncesine zıt düşmemektedir (Kant 2022a: 169-170). Kant'ın düşüncesinde kişilerin buldukları statüden daha yükseğe ulaşma haklarının engellenmemesi gerektiğinden bahsetmiştik. Bu iki durum beraber değerlendirildiğinde zıtlığın olmadığını söylemek ne kadar ikna

edidir? İrade açıklamanın tek yolu oy kullanabilmekken, bu hakkın çoğu insandan alındığını ve bunun sebebi olarak mülkiyetin, bağımsızlığın ve doğal şart olarak kadın ve çocuk olmamanın öne sürüldüğünü görmekteyiz. Böylece bu zümrelerden irade açıklama hakları da alınmaktadır. Bunlarla birlikte Kant'ın bağımsızlık şartındaki ısrarı, ekonomik köleliğin siyasi köleliğe dönüşebileceği korkusudur (Durğun 2000: 9). Yani bu durum, ebeveynine bağlı çocuk, eşine bağlı kadın, toprak sahibine bağlı işçi vb. kişilerin, ekonomik olarak bağımsız olmadıkları için özgür karar veremeyeceklerini, bağlı oldukları kişinin kararını takip edeceklerini ifade etmektedir. Ancak bu sebebin ikna gücü tartışma konusudur. Kant'ın gözündeki bağımsız erkekler, rasyonel şekilde siyasi haklarını kullanmakta mıdır? Ailevi, çevresel ya da ideolojik durumlar da bir bağımlılığa sebebiyet verebilmektedir. Rasyonel olmanın önünde mülkiyet ya da -kadınlar için- evlilik gibi engellerden başka engeller de bulunmaktadır. O engeller neden göz önüne alınmamaktadır? Duyusal dünyada yaşayan tüm failer, bir şekilde, bir şeylerin etkisi altındadır.

Lokman Çilingir; kadınların, hizmetçilerin ve çocukların eşit olmamasının bir problem olarak Kant'ın farkında olduğunu, buna aktif ve pasif vatandaş ayrımı yaparak çözüm sunduğunu iddia etmektedir. Çilingir'e göre bu ayrım yalnızca bir geçiş aşamasını ifade eder.²⁶ Asıl istenilen, herkesin eşit olmasıdır. Pasif vatandaşlıktan aktif vatandaşlığa geçiş teşvik edilmelidir. Çilingir, Kant'ın bu konuda cesur davranmamasını ise kabul edilmez olarak değerlendirmektedir (Çilingir 2020: 45). Kant, düşündüğü her şeyi yazmasa da düşünmediği şeyleri yazmayan bir filozoftur. Öncelikle Kant gerçekten bu konuda böyle düşünüyor olsaydı, nasıl ki mükemmelliği amaçlayıp yalnızca ona yaklaşabilmeyi ödev olarak belirlediği gibi, bu durumu da bu şekilde ele alıp açıkça söyleyebilirdi. Ancak zaten daha önce de ele aldığım üzere Kant, kadınların doğal sebeplerden aktif vatandaş olamayacağını düşünmektedir. Bu sebeple pasif vatandaşlıktan çıkma teşviki boşunadır. Kadınlar için bu durum geçerli değildir. Etkin vatandaşlığın ilk şartı mülkiyet ya da bağımsızlık değildir. Daha önce geçtiği üzere ilk şart çocuk ve kadın olmamaktır. Birisinin aktif vatandaş olup olmadığını tespit edebilmek için sorulan ilk soru kişinin cinsiyeti olacaktır. Cevap erkek olmadığı sürece, ikinci şart olan bağımsızlık ölçütünün hiçbir önemi yoktur. Kadın, hizmetkarların aksine gelecekte de aktif yurttaş konumuna yükselemez (Mendus 2021: 162-163). Bu durumu ırklara olan yaklaşımında da görmekteyiz. Zaten ikinci bölümde cinsiyetçilik ve ırkçılık düşüncelerinin birbirlerinden beslendiğini ve aynı mantıkla hareket ettiğini söylemiştim. Diğer ırklar kadınsılaştırılıyor, böylece doğaları itibarıyla eksik olarak nitelendiriliyordu. Nitekim bunun başka bir örneği vatandaşlık konusunda bulunmaktadır. Kant'a göre Hintli demirci pasif vatandaşken, Avrupalı demirci aktif vatandaştır (Mendus 2021: 161).

---

²⁶ Kant'ın, kadınların aktif yurttaşlığa yükselebileceğini düşündüğünün başka bir savunusu için bkz. Varden, H. (2017), "Kant and Women", *Pacific Philosophical Quarterly*, 98/4: 653-694.

3.2.5. Dünya Yurttaşlığı

Kant felsefesinde dünya yurttaşlığı ve ebedi barış fikri; ahlak, insanlık tarihi gibi alanların nihai noktalarındadır. Kant, ebedi barışın gerçekleşeceğini düşünmekte, gerçekleşmesini umut etmektedir. Dünya yurttaşlığı, felsefenin insanı nasıl bir varlık olarak gördüğünün cevabıdır. Kant, felsefenin ilgisini “Ne bilebilirim?”, “Ne yapmalıyım?” ve “Ne umabilirim?” soruları üzerinde toplamıştı. Martin Heidegger’e (d.1889/ö.1976) göre bu sorular, insanı doğa varlığı olarak değil, dünya yurttaşı olarak ele almaktadır. Felsefe, insanı bu minvalde değerlendirerek oluşturulmaktadır (Heidegger 2021: 238). Hannah Arendt (d.1906/ö.1975), Kant’ın dünya yurttaşından kastının, bir dünya seyircisi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Kant, gerçek anlamda dünya devleti ve dünya vatandaşlığı fikrinin en kötü tiranlık olduğunun farkındadır (Arendt 2021: 97). Tıpkı Heidegger’in, felsefenin insanı dünya yurttaşı olarak değerlendirdiğini söylediğinde olduğu gibi, dünya seyircisi tabiri de zihnimizde bir imaj ortaya çıkarıyor olsa da bu kavramın içeriği ya da sınırları ne yazık ki net değildir. Bununla birlikte bu kavramlar Kant düşüncesinde önemli unsurlardır. Çünkü Kant, öznelere birbiri ile iletişiminin imkânını -hem teorik hem de pratik anlamda- dünya yurttaşlığı fikrinde ve ebedi barış düşüncesinde netleştirmektedir (Satıcı 2020: 12). Bunun sebebi doğanın, insanın *yalnızca* aklıyla sahip olabileceği bir mutluluktan pay almasını istemesidir. Bunun yolu, insanları evrensel hukukun uygulayıcısı olan yurttaşlar toplumuna erişimden geçmektedir (Kant 2022d: 24-27).

Kant düşüncesinde insanların sahip oldukları yetenekleri tam anlamıyla gerçekleştirmelerinin önemine değinmişim. İnsanlık tarihi fikri de bu meseleye dayanmaktadır. İnsan için bireyde değil, türde gelişim mümkündür ve bu ancak tarihle gerçekleşebilmektedir. Bununla birlikte Kant’a göre, insanların kapasitelerini tam olarak geliştirebilmeleri için sivil devlet yeterli değildir. Sivil devletle birlikte, devletler arasında da barışın sağlanmış olması gereklidir (Waltz 1962: 334). Barış ancak ülkeden başlayıp dünya yurttaşlığına doğru ilerleyen aşamalı bir hukukileşme ile sağlanabilir (Yeşilçayır 2020: 20-22). Ebedi barış yalnızca fiziksel bir iyilik değildir. Buna ek olarak, ebedi barışın ödevden doğan bir durum olarak tezahür etmesi gerekir. Gerçek bir cumhuriyetçi yönetim düşüncesi, ahlaklı bir politikacıya aittir. Bu kişinin politikası, ahlakın emrindedir. Böylece ebedi barışa ulaşma düşüncesi, onun için hakiki bir ödev haline gelmektedir (Hassner 2021: 106). Sonuç olarak, insanların gelişimi politikaya ve ahlaklı politikacılara dayandırılmaktadır. Burada da göreceğimiz gibi, Kant düşüncesinde ahlak ve politikanın irtibatı açıktır.

Dünya vatandaşlığı, ahlaki bir topluluğa işaret etmektedir. Devletler federasyonu da bu durumu ortaya çıkaracak olan yapıdır. Ancak Kant’ın diğer ırklar üzerindeki fikirleri ile beraber değerlendirdiğimizde bunun nasıl gerçekleşeceği net değildir. Kant’ın *Ebedi Barış*’ta öne sürdüğü nihai maddelerden biri, devletler hukukunun hür devletlerden oluşmuş bir federasyona dayanması gerektiğidir (Kant 2020a: 45-49). Burayı biraz açmam gerekirse; dünya devletlerinin birliği, tüm devletlerin tek bir devlet haline gelmesini değil, dünya vatandaşlığı durumunu ortaya çıkarabilecek bir federasyona karşılık gelmektedir. Kant’ın savunucusu olduğu küreselleşme düşüncesi, tüm akıllı varlıkların, ahlaki

topluluğun üyesi olmasını ifade etmektedir. Burada beklenen insanın kendisini bir dünya vatandaşı olarak, ahlaki topluluğun bir üyesi olarak görmesidir (Kleingeld 2016: 15). Kant'ın bahsettiği dünya devletlerinin federasyonu gerçekleşmeden önce tüm devletler eşit kültür ve gelişim seviyesine gelmelidir. Kant bu noktaya yalnızca Avrupalıların erişebileceğini ve diğerlerinin Avrupa tarafından bu seviyeye yükseltilmesi gerektiğini düşünmektedir (Hedrick 2008: 262). Bununla birlikte Kant, devlet bilgeliği probleminin çözümünü ele alırken, bu çözümün herkes için anlaşılır olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, saf pratik aklın, egemenliği ve adaleti araması sonucu ebedi barış refahı amacı *kendiliğinden* gerçekleşecektir (Kant 2020a: 75-76). Bu durum ebedi barışa ulaşmak için diğer devletlerin eğitilmesi gerektiği düşüncesiyle çelişiyor gözükmektedir. Saf pratik akıl, bu duruma kendiliğinden ulaşabilecektir. Bunun yanı sıra Kant düşüncesinde hiçbir ırkın ne kadar benzemeye çalışsa da Avrupalılar gibi olamayacağını ikinci bölümde söylemişim. Kant düşüncesinde ebedi barışın gerçekleşecek olarak görülmesi ve bunun devletler federasyonu ile ilgili oluşu aklıma şu düşüncüyü getirmektedir: Muhtemelen Kant'ın zihninde Avrupa devletleri hariç diğer milletlerin mensup olduğu devletler, devlet olarak görülmemektedir. Ancak bu yolla federasyona katılabilecek devletler açısından, Kant'ın öne sürdüğü eşit kültür ve gelişim gerçekleşebilecektir.

Ebedi barış düşüncesinde ele almak istediğim son nokta savaş konusudur. Nitekim insanlık tarihi alt başlığında, savaşın insanlığın gelişimi için önemli olduğunu söylemişim. Ancak Kant, *Ebedi Barış*'ta önerdiği üçüncü maddede, orduların tasfiye edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Çünkü ona göre insanlık, bir devletin kullanımına sunulmuş ölme ve öldürme amacı taşıyan eşyalar olarak değerlendirilemez. Bu durum, insanın içindeki insanlık ile uyuşmamaktadır (Kant 2020a: 33). Bu iki konunun birlikte nasıl değerlendirileceği net değildir. Bununla birlikte daha önce söylediğim üzere, Kant'a göre kalıcı barışı savunmak, kültürün mükemmelleşmesi ve kültürleşmenin bitmesi ile ilgilidir. O, kültür mükemmel hale gelmeden savaşın ortadan kaldırılmaması gerektiğini de söylemektedir. Aynı zamanda Kant, uygar devletleri en çok sıkıntıya uğratan şeyleri savaşlar olarak belirlemektedir (Kant 2022e: 62-63). Burada akla gelen ilk soru, savaşları neden genelde uygar olarak nitelendirilen devletlerin başlattığıdır. Bu soruyu bir kenara bırakacak olursam, yine yukarıda dediğim gibi kültürün mükemmelleşmesi yalnızca Avrupa devletleri için mümkündür ve bu federasyon yalnızca onlar için geçerlidir. Bu sebeple belki söylenmek istenen, onlar arasında bir kalıcı barış inşa ederek diğer 'vahşiler'e karşı kendilerini korumak için savaşa izin verildiğidir.

Üçüncü bölüm bize, ikinci bölümde ortaya çıkan dışlamaların toplumsal ve küresel anlamda da sürdürüldüğünü göstermektedir. Aydınlanma ve eğitimden, kadınlar doğaları gereği dışlanmıştır. Kant onların kendi akıllarını kullanamayacaklarını ve eğitilmiş olmalarının onları erkeksileştireceğini söylemektedir. Buradan da aydınlanacak ve eğitilecek aklın, erkek aklı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ikinci bölümde gördüğümüz üzere, siyahilerin yalnızca köle olmak için eğitilebileceği fikri de diğer ırkların eğitim alanından dışlandığını göstermektedir. Daha önce birkaç kez söylediğim üzere cinsiyetçilik ve ırkçılık aynı argümanları kullanmaktadır. Diğer ırklar kadınsılaştırılıp ahlak ve toplum

çemberinden atılmaktadır. Aydınlanma ve eğitim ilişkisi, eğitimden atılan bireylerin aydınlanmaya da katılamayacağını göstermektedir. Böylelikle bu zümreler, insanlık tarihine de katkıları olmayan topluluklar haline gelmektedir. Onların yapabileceği tek şey, Avrupalı beyaz erkeklere bu ülküyü gerçekleştirmeleri için yardımcı olmaktır. Ahlaki faillikten dışlandıkları için onların amaçlar âleminin fertleri olmaları da mümkün değildir.

Siyaset söz konusu olduğunda da benzer şeyler bulunmaktadır. Devlet, mülk sahibi Avrupalı beyaz erkeklerin devletidir. Bu grup hariç herhangi bir topluluğun devlette söz hakkı yoktur. Kant hiçbir insanın cumhuriyette ilerlemesinin engellenmemesini söylerken bu insanlar arasında kadınlar yoktur. Çünkü onlar doğaları gereği erkeklere bağımlıdır. Mülkiyete sahip olsalar da aktif yurttaş olup devlet yönetimine katılamazlar. Yurttaşlıktan kadınlar dışlanırken dünya yurttaşlığından da Avrupa harici devletler dışlanmaktadır. Dünya federasyonuna yalnızca kültürleşmiş olanlar katılabilmektedir. Avrupa harici devletlerin ise o seviyede bir kültüre erişmeleri imkânsızdır. Cümle aralarında işaret etmeye çalıştığım gibi bu problemler, kavramların tanımlarının belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak Kant'ın hem dış dünya hakkında belirsizlikleri ortaya çıkaracak bir bilgi felsefesi inşa etmesi hem de evrensel ahlak iddiasında bulunması çelişkili durumlara sebebiyet vermiştir.

SONUÇ

Bu tezde, Kant felsefesinde ahlaki özne ve nesne kavramlarının belirsiz olduğunu ortaya koymaya çalıştım. Bu problemin sebebinin, Kant'ın *İlk Kritik*'inde sistematize ettiği dünya anlayışı olduğunu iddia ettim. Bu dünya anlayışına sahip olmanın sonucu olarak, evrensel ahlaktan bahsetmemizin zor olduğunu öne sürdüm. İlk iki *Kritik*'in birlikte değerlendirilmesi sonucunda, gerçek hayatta ne gibi sıkıntıların doğabileceğini, Kant'ın kendi eserlerinden örneklerle göstermeye çalıştım. Böylece ahlaki özneler ve nesnelere hakkında kesin tanımlara sahip olmamız durumunda, ahlakın evrenselliğinden bahsedemeyeceğimiz şeklindeki iddiamı destekledim. Kant'ın felsefesi nihayetinde “İnsan nedir?” sorusunun cevabını aramaktadır. Onun felsefeye dair yazıları, bu soruyu cevaplamak içindir. Bununla birlikte, hiçbir eserinde bu soruya net bir cevap vermemiştir. Kant'ın bilgi, ahlak, antropoloji, estetik, hukuk, siyaset, tarih gibi alanlarda yazdığı yazılarda, bu arayışa dair izler bulunmaktadır. Bu sebeple bu tezde, Kant'ın felsefesinde insanın mahiyetine, fiillerine, yetilerine dair olan konuların tamamına değinmeye çalıştım. Böylece transandantal özne olarak insandan başlayarak, ahlaki özne olan insan, gerçek hayatta insanların nasıl değerlendirildiğinden, toplum içerisindeki konumlarına kadar, insanı tüm veçheleriyle ele almaya gayret ettim. Bu inceleme neticesinde, sınırları belirli bir insan tanımına ve anlayışına ulaşmamızın zor olduğu sonucuna vardım. Böyle bir tanıma erişmenin imkânsızlığının, evrensel ahlak hakkındaki iddiayı güçleştirdiğini ortaya koymaya çalıştım.

Tezin ilk bölümünde, Kant'ın felsefesinin temel unsurlar olarak nitelendirilebilecek konularını ele aldım. Bunlar teorik akıl, pratik akıl ve yargı yetisidir. Bununla birlikte, diğer başlıklara nazaran duyuşal dünyanın daha fazla karıştığı alan olan antropolojiyi, ikinci bölüme bir hazırlayıcı olması bakımından bu bölüme ekledim. İlk olarak, insanın transandantal yönünü gösterebilmek ve duyuşal dünyadaki varlıklara dair kesin ve zorunlu tanımlara ulaşip ulaşamayacağımızı göstermek amacıyla Kant'ın teorik akla dair düşüncelerini inceledim. Bu inceleme bizi; insanın, şeylerin kendinde hallerine dair bilgisine erişemeyeceğinden, bilgiyi zaman-mekân kavramları ve kategoriler içerisinde inşa ettiğinden ve duyuşal dünyaya dair deneyimin daima değişime açık olmasından dolayı, dış dünyaya ait varlıklar hakkında kesin ve zorunlu tanımlara ulaşamayacağımız sonucuna götürmektedir. Kant, *İlk Kritik*'te dünyayı, bilgiye konu olması bakımından bilinebilir ve düşünülebilir olarak ayırmaktadır. Böylece duyuşal dünyadaki varlıklar bilinebilir olurken, onların kendinde halleri yalnızca düşünülebilirdir. Bir nesnenin düşünülebilir olması için ise duyuşal dünyada temsilinin bulunması gerekmektedir. Bu sebeple, Kant düşüncesinde düşünülebilir olarak adlandırılan yegâne unsur, kendinde şeydir. Düşünülebilir tek bir şey olması, bizim akıl sahibi varlıkları özgür olarak düşünebilmemiz için yeterlidir. Böylece *İlk Kritik* sonucu insan, özgürlük kavramına ulaşmaktadır.

Özgürlük düşüncesi, *İkinci Kritik* olan *Pratik Akılın Eleştirisi*'ne temel olmuştur. Pratik akıl, bir şeyleri bilfiil kılma ile ilgilidir ve insanın pratik yönüne karşılık gelmektedir. Pratik akıl sayesinde insan, evrensel ahlak düşüncesine erişmektedir. Evrensel ahlak düşüncesinin bir sonucu olarak ahlak yasası,

akıl sahibi her varlık için geçerli olmaktadır. Ahlak, *İkinci Kritik*'te olabildiğince deneysel dünyadan soyutlanmıştır. İnsan aklı sayesinde neyin ahlaklı olduğunu bilebilmektedir. Başka herhangi bir dışsal sebep, iyi-kötü için belirleyici değildir. Bu sebeple kişinin ödevini tanıyabilmesi için akıl sahibi varlık olması yeterlidir. Düstur, buyruk gibi kavramlar ahlak yasası için önemlidir. Bu sebeple tezde kısa da olsa bu unsurları açıkladım ve koşulsuz buyruk sonucunda ahlak yasasının mahiyetini ortaya koymaya çalıştım. Ahlak yasası, buyruklarını kesin olarak buyurmaktadır ve içerisinde herhangi bir istisna barındırmamaktadır. Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* eserinde, ahlaklılık herkes için mümkündür. Ahlaklılık bir fiilin ödev uğruna yapılmasıdır. Ödevden dolayı yapılan eylemlerin herhangi bir ahlaklığı yoktur. Kant'ın ahlak düşüncesine dair ele aldığım son kavram amaç kavramıdır. Çünkü kişi, erdem ve mutluluk kavramları arasında bağlantı kurmak istemektedir. Ancak Kant'a göre mutluluk vb. duyguların, aklın nihai amacı olması mümkün değildir. İnsanların nihai amacı yalnızca insanlık olabilmektedir. Tüm bu incelemeler bizi, Kant'ın ahlak anlayışının evrensel olduğu, her akıllı varlık için geçerli olduğu gibi sonuçlara götürmektedir. Bunlar ahlakın duyusal dünyadan soyutlanmasıyla mümkün hale gelmektedir. Evet, ahlak duyusal dünyadan soyutlanmıştır ancak hedefini bu dünyada gerçekleştirme amacı taşımaktadır. Ahlakın uygulama alanı, içinde yaşadığımız dünyadır.

İlk iki *Kritik* sonucu, teorik ve pratik akıl arasında bir uçurum oluşmaktadır. Kant bu mesafeyi *Üçüncü Kritik* olan *Yargı Yetisinin Eleştirisi* ile kapatmaktadır. Bu *Kritik*'te pek çok konuyu incelemek mümkündür. Ancak konuyla irtibatları açısından yalnızca doğanın nihai amacı, yargı yetisinin mahiyeti ve ikinci bölüm için önemli kavramlar olduklarından güzel ve yüce kavramlarını inceledim. *Üçüncü Kritik* sonucu insanlar doğaya bir amacı varmış gibi bakabilmektedirler. Bunun sonucu olarak duyulur dünyada ahlaka imkân doğmaktadır. Böylece ahlak duyusal dünyada gerçekleşme amacına zemin bulabilmektedir. Yargı yetisinin kendisi ise bir kavram oluşturma sorunudur. Bu sebeple dış dünyaya dair kavramlarımızı nasıl belirlediğimizi daha iyi anlayabilmek için yargı yetisinin mahiyetini ele aldım. Özetle yargı yetisi, bir tikeli bir tümelin altında düşünebilme kabiliyetidir. Tümelin verili olması durumunda tikeli onun altında düşünen yargı yetisi belirleyici, verili tikeli yerleştirecek tümeli arayan yargı yetisi ise reflektiftir. Bu *Kritik*'e dair son olarak erkeklerin ahlak ile irtibatı olan yüce ile ve kadınların evrensel olarak haz veren şey olarak tanımlanan güzel ile ilişkilendirilmesini, ikinci bölümde cinsiyete dair incelememde önemli unsurlar olduğundan ele aldım.

İlk bölümde son olarak incelediğim şey, Kant'ın diğer üç *Kritik*'inden farklı bir alana denk gelen bununla birlikte ahlak için tamamlayıcı bir unsur olan antropolojidir. İkinci bölümde insana dair yaptığım inceleme için bir ön hazırlayıcı olması bakımından ve ahlak düşüncesinin bir bölümü olduğu için antropolojiyi ilk bölümde inceledim. Kant'a göre antropoloji, insanı tanımamıza yardımcı olmaktadır. İnsanın antropolojiye konu olabilmemesinin sebebi ise bir tarafının akıl varlığı olmasıdır. Akıllı varlıklar için geçerli olan apriori ahlaki ilkeler ahlak metafiziğinin, ilkelerin uygulanma zemini olan insan doğasının soruşturulması ise pratik antropolojinin alanıdır. Bununla birlikte bu alana dair yapılan bazı eleştiriler bulunmaktadır. Genellikle antropolojinin Kant etiği için vazgeçilebilir bir unsur olduğu

savunulmaktadır. Ancak tezde bunun böyle olmadığını, Kant'ın uygulamaya konulmayacağını düşündüğü bir etik düşüncesi kurgulamadığını, pragmatik teriminin ahlaki yönlerini göstererek iddia ettim. Bu konudaki en büyük argümanım ise, Kant'ın, insanı özgür olarak gösterebilmeyi felsefi antropolojinin en önemli unsuru olarak belirlemesidir. Nitekim ahlak felsefesinin bütününe özgürlük temeliyle oluşturan ve insanın teorik aklına dair yaptığı incelemelerini onun özgür olduğunu ortaya koymak için yapan bir düşünürün, bu alana böyle bir misyon yüklemesi alanın vazgeçilebilir olduğu düşüncesini zayıflatmaktadır.

İkinci bölümde, ilk bölümde gördüğümüz, Kant'ın katı bir tavırla savunduğu evrensel ahlakın öznesi olabilme şartının yalnızca akıllılık oluşunun devamlılığını tartıştım. İnsan, kişi, ahlaki özne ve nesne kavramlarının sadece akıllılık şartına dayanmadığını, pek çok dış ve doğal şart belirlendiğini ifade ettim. Nitekim bölüm sonunda ahlaklı olma, kişi olabilme vasıflarının Avrupalı beyaz erkeklere ait olduğunu öne sürdüm. Bu iddiamı desteklemek için ilk olarak, insan ve kişi kavramının genel bir incelemesini yaptım. Kant'ın felsefi çabasının "İnsan nedir?" sorusuna dair arayış olduğunu ve Kant'ın bu soruya net bir cevap vermediğini daha önce söylemiştim. Bununla birlikte *İlk Kritik* sonucunda dış dünyaya ait kavramların kesin ve zorunlu tanımlarına ulaşamayacağımızı zaten belirtmiştim. Bu sebeple insana dair bir tanımın verilmemiş olması şaşırtıcı değildir. Bu durum, Kant felsefesinin bir sonucudur. Bu sebeple, insan başlığında, Kant'ın yazılarından hareketle insana dair yapılan yorumları ele almaya çalıştım. İnsan, bir yanı numen bir yanı fenomenal dünyaya bağlı olarak ikili yapıdadır. Akıl varlığı oluşu onu numenal dünyanın ferdi yaparken, bedenli oluşu duyuşal dünyanın bir parçası yapmaktadır. İnsanın asıl çatışması da bu durumdan kaynaklanmaktadır. Çünkü ne akıl varlıkları gibi yalnızca ahlak yasasına göre hareket edebilmektedir ne de hayvanlar gibi yalnızca güdülerıyla hareket etmektedir. İnsan, bir çatışma içerisindedir ve ahlaki olabilme de bu durumdan kaynaklanmaktadır. İnsan, akli ile evrensel ahlak yasasına ulaştığı için ahlaki bir varlıktır. İnsanın ahlakiliği onun nihai değerini oluşturmaktadır.

İkinci bölümde ele aldığım bir diğer kavram kişidir. Bu kavramın tez için önemli olmasının sebebi, kimi kişi olarak belirleyeceğimize bağlı olarak ahlaki öznelerin belirlenecek olmasıdır. Bununla birlikte insanın toplumda nasıl muamele göreceği de bu belirlemeye bağlıdır. Kişi, eylemleri kendisine atfedilen varlıklara denmektedir. Kimlere kişi deneceği ise tam anlamıyla kişi olan varlıklara bırakılmıştır. Bunların ne gibi özellikler taşıdığı net değildir. Bununla birlikte kişilerin belirleyicisinin yine başka insanlar olması olumsuz sonuçlara yol açabilen bir durumdur. Bu iddiamı desteklemek için Wood'un konu hakkındaki düşüncelerini ele aldım. Bir örnek olarak, ona göre, ileride kişi olabileceklerinden dolayı çocukların hayatı kişi anlamı genişletilerek kurtarılırken, ileride çocuk olabilecek embriyoların kişi kavramına dâhil edilmediklerinden dolayı yok edilmeleri mümkündür. İkinci bölümde ele aldığım bir başka konu, insanın öteki ile irtibatı üzerinedir. Kant düşüncesinde insanın diğerleriyle ilişkisi, saygı ile temellenmektedir. Bununla birlikte başkalarını amaç edinme, araç olarak kullanmama düsturundan dolayı, insanlar yalnızca amaç edinilebilmektedir. Ancak Kant, başka yazılarında insanların zaman zaman araç olarak kullanılması için izin vermektedir. Bu kullanmanın ahlak yasasına uygun bir

kullanmayı kastettiğini iddia eden Louden, Frierson ve Kaufmann'a karşı ahlak yasasının özüyle çelişen bir şeyin ona uygun olamayacağını söyleyerek karşı çıktım. Bu meseleye dair son iddiam, Kant'ın başkaları üzerinde tasarrufta bulunmayı kötülük olarak değerlendirdiğini öne sürerek herhangi bir tasarruf hakkının başka tasarruf haklarını doğurmayacağını garantisinin verilemeyeceği ve bu durumun önu alınmayacak sonuçlara yol açabileceğiydi.

İkinci bölümün can alıcı noktalarından biri Kant'ın ırklara ve cinsiyetlere dair yaklaşımıdır. Kant, evrensel ahlak yasasını ortaya koyan ve *Pratik Aklın Eleştirisi, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* gibi eserlerin yazarından beklenmeyecek şekilde ırkçı ve cinsiyetçidir. Irkçılık ve cinsiyetçilik genelde aynı argümanları kullanmaktadır. Cinsiyetçiliğin, kadınları eksik, yetersiz ve eğilimlere daha yatkın olarak tanımlaması; farklı ırkların kadınsılaştırılarak ırkçılığın da argümanı haline gelmiştir. Kant, ilk ırk teorisyenlerindedir. Biyolojik temelli ırk teorisi sunmaktadır. Ten rengine dayanan ırk hiyerarşisi görüşü kendi yaşadığı zamanda bile zayıflatılmış olsa da belki de bazı çıkarlara yol açtığından dolayı insanlar tarafından teveccüh gören görüş haline gelmiştir. Kant'a göre Amerika Yerlileri köle olarak bile eğitilemeyecek kadar düşük seviyededirler. Siyahiler yalnızca köle olarak eğitilebilir ve onlardan yüksek kültür inşa etmeleri beklenemez. Doğu halkları buldukları konumdan daha iyi hale gelemeyeceklerdir. En mükemmel ırk, Kuzey Avrupa halkıdır. Diğer ırklar her ne kadar bu ırka benzemeye çalışsa da doğaları gereği asla onlar gibi olamayacaklardır. İkinci bölümde, Kant'ın diğer ırklara dair yorumlarını açmaya çalıştım. Nihayetinde Avrupa milletleri hariç hiçbir ırkın ahlaki, teknolojik ya da kültürel mükemmelliğe ulaşamayacağı ve onların dünya sahnesindeki rollerinin Avrupa halkına yardımcı olmaktan ibaret olduğu sonucuna vardım. Kant'ın ırkla ve evrensel ahlak anlayışının çatışmasına dair bu yaklaşımında üç tavır bulunmaktadır. Bunlar; Kant'ın ırk hiyerarşisini savunmadığını iddia edenler, bu görüşünden sonradan vazgeçtiğini öne sürenler ve onun Avrupa'yı merkeze alan eşitsizlikçi ama tutarlı bir düşünür olduğunu söyleyenlerdir. Bu konuda Kant'ın tutarlı bir eşitsizlikçi olduğunu iddia edenlere katıldığımı ancak bu durumun sebebinin *İlk Kritik*den kaynaklı bir dünya anlayışı olduğunu söyledim. Nitekim, Kant, ırklar ve kültüre dair yazılarının önemsiz notlar olarak değerlendirmemiştir (Hedrick 2008: 265). Bu sebeple Kant'ın evrensel ahlak düşüncesini kurtarabilmek için bu düşüncelerini görmezden gelmek makul gözükmemektedir.

Daha önce de bahsettiğim üzere, Kant'ın cinsiyetlere dair düşünceleri ırkçılığıyla benzer şekilde ilerlemektedir. Cinsiyet başlığında, Kant'ın kadınları ahlaki fail olarak değerlendirdiğini iddia etmenin zor olduğunu öne sürdüm. Bunu yaparken Kant'ın kadınlara ve erkeklere dair düşüncelerini ele aldım. Kadının estetik bir varlık olarak değerlendirilmesi, onun akıl varlığı yönünün ikinci plana atılmasına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte doğaları gereği zayıf olarak nitelendirilmeleri, onların erkeklere bağımlı ve sokakta kendi başlarına bile yürüyemez şeklinde değerlendirilmelerine neden olmuştur. Kadınların güzel, erkeklerin yüce kavramı ile ilişkilendirilmeleri ise önemli noktalardandır. Erkek ahlakın kavramı olan yüce ile irtibatlıyken kadın duyusal olan güzelle irtibatlandırılmıştır. Böylece kadın, ahlaki olana yalnızca hazırlayıcı olabilirken erkek, ahlaki olandır. Kadınlar kamusal alanda

kendilerini temsil edemezler. Eğitimle olan ilgileri de yalnızca erkeklerin sohbetlerine yabancı kalmayacak kadardır. Kant'a göre kadınlar doğaları gereği zayıftır, eğilimlerle bütünleşmişlerdir. Bu sebeple ahlaki fail olmaları zor gözükmektedir. Çünkü onlar, ahlaka uygun davranışları bile yasadan dolayı değil, o davranışı güzel gördükleri, hoşlarına gittikleri için yapmaktadırlar. İkinci bölümde tüm bu incelemeler sonucu ahlaklı olma, kişi olma gibi vasıfların yalnızca Avrupalı beyaz erkeklere ait olduğunu öne sürdüm. Bu durum evrensel ahlakın mutlak konumunu sarsmıştır. Diğerlerini kendinde amaç olarak görme ödevinin istisnalara sahip olması ise ahlaki nesneyi belirsiz hale getirmiştir. Böylece Kant'ın evrensel ahlak yasasının, duyuşal dünyaya ait tanımların kesin ve zorunlu yapılamamasından dolayı gücünün zayıfladığını ortaya koymuş oldum.

Üçüncü bölüm olan son bölümde, Kant'ın dış dünya bilgisini öznenin inşa ettiği bilgi anlayışının, toplum ve siyaset felsefesinde de istisnalara sebebiyet verdiğini ortaya koymaya çalıştım. Bu sebeple toplum ve siyaset felsefesi ile istisnaları ya da evrensel ahlak ile uyuşmayan noktaları ele aldım. Kant düşüncesinde insan toplumsal bir varlık olarak değerlendirilmektedir. İnsanların ahlakiliği de bu unsurların birbirleri ile irtibatlı olduğunun göstergesidir. Ahlak yasası, tüm insanların en iyi ve ahlaka en uygun şekilde yaşamalarını hedeflemektedir. Bu sebeple toplumsal durumlar ahlak ile ilişkili hale gelmektedir. İnsanlar arasında yükümlülük ilişkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte insanlar ve kişiliği olmayan varlıklar arasında da bir yükümlülük ilişkisi vardır. İnsanlar arasındaki ilişki, ahlaki kişiler arasındaki ilişkidir. İkinci bölümde ortaya koyduğum üzere kadının ve diğer ırklara mensup insanların kişi olup olmamasına bağlı olarak yükümlülük ilişkisi şekillenecektir. Bu durum da bize, Kant felsefesinin farklı alanlarının, birbiri ile iç içe ve etkilenen bir yapısı olduğunu göstermektedir.

İstisnaların toplum içindeki göstergelerinden biri olan aydınlanma düşüncesi ve eğitim, bu bölümde ele aldığım diğer başlıklardandır. Aydınlanmayı ele almamın sebebi, ahlaklı olmanın belirli zümreye verilmesi gibi aydınlanmanın da belirli zümreye verildiğini gösterebilmektir. Aydınlanma, insanın aklını kamusal anlamda kullanmasıdır; insanın kendini başkalarının güdümünden kurtarmasıdır. Aklını kamusal anlamda kullanamayacak olarak belirlenen bireyler, direkt olarak aydınlanmadan dışlanmaktadır. Böylece kadınlar aydınlanmaya katılamamaktadır. Kant'a göre büyük halk kitlelerinin aydınlanması eğitimle gerçekleşeceği için aydınlanmanın eğitim ile irtibatı bulunmaktadır. Aydınlanma kendi aklını kullanmakken, bunun öğretiliyor oluşu tartışma konusudur. Bunu bir kenara bırakacak olursam, Kant'a göre insan yalnızca eğitim ile insan olabilmektedir. Eğitim insanı vahşilikten kurtarmaktadır. Tezde, buradaki çelişki noktalarını göstermeye çalıştım. Bununla birlikte kadınların eğitimden dışlanmış olması, eğitimin böyle bir işlevi olduğunu kabul etmemiz durumunda daha sıkıntılı bir duruma yol açmaktadır. Çünkü kadınların insan olabilme, vahşilikten kurtulabilme fırsatları da ellerinden alınmış olmaktadır. Irklara dair düşüncelerine daha önce değindiğim üzere, örneğin Amerika Yerlilerinin köle olmak için bile eğitilemeyeceklerini düşünen bir filozofun, ırkları kültür eğitimine katması şaşırtıcı olacaktır.

Üçüncü bölümün toplum başlığından ele aldığım diğer konular, insanlık tarihi ve amaçlar âlemdir. İnsanlık tarihine katkı açısından ve amaçlar âleminin fertleri açısından istisnalar bulunması bu iki unsuru ele almamın nedenleridir. Böylece Kant'ın evrensel ahlak düşüncesinin, zedelendiğini göstermeye devam ettim. Kant düşüncesinde, ahlak ve politika arasındaki ayrım, tarih düşüncesiyle ortadan kalkmaktadır. *Üçüncü Kritik* ile de bağlantılı olan bu durum, insanın doğaya bir amaç yüklemesi ve doğanın bu amacının da insanlık olarak belirlenmesidir. Kant'a göre, insan için planlanabilir bir tarih anlayışı bulunmasa da insanlığın ahlaki iyiye doğru ilerlediği düşünülebilir. Çünkü doğa, insanın tüm yetkinliklerini geliştirmesini istemektedir. İnsan bu gelişmeyi yalnızca tür olarak gerçekleştirebilecektir. Ancak Avrupalı beyaz erkekler hariç insanların tamamı bu gelişmeye yardımcı olmaktan ileriye gidemezler. Bu durum bir probleme yol açmıştır. İnsanlık tarihi düşüncesine hizmet etme fikri, insana doğayı sonsuzca kullanma hakkı vermiştir. Bir şey, insanlık tarihine hizmet ediyorsa meşrudur. Ancak buradaki sınırı belirleyen yine insandır. Varlıkların insan ve insan olmayan ya da akıllı varlık ve akıllı olmayan diye ayrılması, akıl sahibi olmayan varlıkların tamamının doğa kapsamına girmesine sebep olacaktır. Tabiatı hesapsızca kullanım hakkını bir kenara bırakacak olsak bile akıllı olarak değerlendirmedığımız herhangi bir varlığı istediğimiz şekilde kullanmamızda sakınca yoktur. Siyahileri, Amerika Yerlilerini, kadınları vs. insan olarak kabul etmememiz ya da tam olarak akıllı varlık şeklinde değerlendirmememiz, onları sonsuz kullanım hakkına sahip olduğumuz doğanın parçası haline getirmektedir. Zaten ahlaki özne olmayan bireylerin amaçlar âleminde de yeri bulunmamaktadır.

Kant düşüncesinde siyasetin kategorik buyruğun uygulama alanı olmasından dolayı, üçüncü bölümde toplum felsefesinin ardından siyaset felsefesine dair noktaları ele aldım. İlk incelediğim alt başlık olan hukuk, özgürlüğün korunması ile temellenmektedir. Daha önce geçtiği üzere toplumun nihai hedefi, ahlaki bireylerden oluşan, herkesin ahlak yasasına göre eylediği bir düzene kavuşmaktır. Burada görüleceği üzere ahlak ve hukuk birbiri ile irtibatlıdır. Ancak Kant'ın hukuk düşüncesinde ahlak ile bağdaşmayan noktalar bulunmaktadır. Bunlar dışsal zorlayıcılık, erdem ödevlerinin hukuki ödev olmaması, hukuki yasalara uymanın özgürlükle bağdaşmasa bile zorunlu olması, dışsal özgürlüğün tanımının belirsizliği gibi konulardır. Hukuk, ahlaktan farklı olarak bağlayıcıdır ve dışsal zorlamaya sahiptir. Oysa ahlakın zorlaması içsel zorlamadır. Bunun yanı sıra hukuk için yasaya uymanın sebebinin bir önemi yoktur. Önemli olan yasaya uygun olan eylemdir. Bununla birlikte insani ilişkilerde çıkan çoğu yükümlülüğün erdem ödevi olarak görülmemesi kabul edilmesi zor bir noktadır. Örneğin kişinin borcunu ödemesi yalnızca hukuki bir yükümlülüktür, erdem ödevi değildir. Böyle bir ayrım, ahlakın ikili ilişkilerde çıkan bir unsur olmasına rağmen çıkacağı alanın belirsizliğine ve kısıtlılığına sebebiyet vermektedir. Bu yükümlülüklerin aynı zamanda neden erdem ödevi olarak nitelendirilmemesi iki alan arasındaki ayrımı keskinleştirmektedir. Böylece hukukun, ahlakın uygulama alanı olduğunu savunmak zorlaşmaktadır.

Üçüncü bölümdeki diğer tartışma konularım; hak, mülkiyet ve yurttaşlıktır. Buradaki incelemem de yine istisnalar üzerinedir ve ahlak yasasını zayıflatan unsurlar hakkındadır. Hak insanın doğuştan

kazandığı, diğer insanlardan talep edebileceği şeyleri ifade etmektedir. Bunların başında da bağımsızlık gelmektedir. Hak ilkesi neyin hak olduğuna dair bir ölçüttür. Buradaki problem, hak sahibi olan kişilerin belirsiz oluşu hakkındadır. Toplum içerisinde kimlere hak sahibi diyeceğimiz diğer bölümlerde ortaya koymaya çalıştığım üzere belirsizdir. O halde neyin hak olduğunu söylemenin gerçekten bir anlamı var mıdır? Buradaki çelişkili ve belirsiz durumları bu bölümde ortaya koymaya çalıştım. Sonuç olarak haklar ve ahlak felsefesine dair belirlemeler, ilke olarak sıkıntısız gözükse de faillerin ve durumların belirsizliğinden dolayı net bir uygulama alanına sahip olmaz hale gelmiştir. Nitekim mülkiyet meselesi de bu konunun destekleyicisidir. Hakların başında bağımsızlığın geldiğini söylemişim ve bağımsızlık doğuştan gelen bir haktır. Ancak daha sonra bağımsızlığın şartlarından biri mülkiyet olarak belirlenmektedir. Kant'a göre, birisinin bağımsız olabilmesi için maddi olarak eser üretebilen bir meslekten kazanç sağlaması gerekmektedir. İşçiler ve kadınların mülkiyete sahip olmaları önemli değildir. Kadınlar doğaları gereği, işçilerse emeklerini sattıkları için bağımsız olamazlar.

Yurttaşlık meselesi, mülkiyet ile bağlantılı bir diğer konudur. Kant'a göre başkasından yukarıda bahsettiğim anlamda bağımsız olmayan insanlar aktif yurttaş olamaz. Bunun sonucu olarak oy kullanamazlar ve irade açıklamasında bulunamazlar. Kant'ın bu düşüncesi maddi bağımlılığa sahip olmanın siyasi düşüncede de bağımlılığa sebebiyet vereceğini söyleyerek savunulmaktadır. Ancak insanın, rasyonel düşünmesinin önündeki tek engelin maddi bağımlılık olduğunu söylemek zordur. Ailevi, çevresel ya da kişisel farklılıklar, insanın tam anlamıyla rasyonel davranması üzerindeki engeller içerisinde sayılabilir. Bu düşüncenin yanı sıra aktif yurttaş olabilmek için yalnızca mülkiyet yeterli değildir. Aynı zamanda kadın ve çocuk olmamak gibi doğal şartları da bulunmaktadır. Bu şartlar kadınların aktif vatandaşlığa yükselebileceği iddiasını zayıflatmaktadır. Bağımsızlık, yurttaşlık gibi önemli şeylerin mülkiyet gibi duyusal dünyaya ait bir şarta bağlanması, ahlak düşüncesinin gerçek hayattaki devamlılığını sarsmaktadır. Yine bu durumun sebebi, dış dünyaya ait kavramların sınırlarını tam olarak çizemememizdir. Bu iddiamın destekleyicilerinden biri, Kant'ın bir insanı bağımsız olarak değerlendirmemizi sağlayan meslekleri belirlememizin sınırlarının keskin olmadığını itiraf etmesidir. Bu durum da insana bağlı durumların belirsiz kalmaya olan meylini gösteren noktalardan biridir.

Dünya yurttaşlığı ve ebedi barış düşüncesi, Kant'ın felsefesinin nihai unsurlarındandır. Bu sebeple üçüncü bölümde ele aldığım son konular bunlardır. Kant'ın ahlaki fail konusundaki belirsizliği, ırklara dair görüşü gibi noktalar, bu iki düşünceyi tartışmalı hale getirmektedir. Bu başlıklarda, Kant'ın dünya yurttaşı olabilme vasfını, yalnızca Avrupalı beyaz erkeklere verdiğini; ebedi barış yapabilecek olan milletlerin de yalnızca Avrupa devletleri olduğunu iddia ettim. Dünya yurttaşının yalnızca Avrupalı beyaz erkekler olabileceği iddiamı, ahlaki failin yalnızca onlar olabilmesi hususunu öne sürerek destekledim. Çünkü dünya vatandaşlığı ahlaki bir topluluğa işaret etmektedir. Devletler federasyonu ise bunu ortaya çıkaracak olan yapıdır. Bu yapı tek bir devleti ifade etmemektedir. Amaçlar âlemindeki faillerin durumuna benzer şekilde, tüm devletlerin evrensel bir hukuk çerçevesinde özgürce ve barış içinde hareket ettiği bir yapıdır. Ancak Kant'a göre devletler yeterince uygarlaşmadan ve belirli bir

kültür seviyesine gelmeden bu yapının gerçekleşmesi mümkün değildir. Bununla beraber ebedi barış, ona göre, elbette gerçekleşecektir. Bu durum, daha önce ortaya koyduğum üzere, Avrupa hariç milletlerin asla Avrupa kültür seviyesine erişemeyeceği düşüncesini aklımıza getirmektedir. Böylece bu milletlerin ebedi barışa katılmaları mümkün olmamaktadır. Sonuç olarak, Kant düşüncesinde ebedi barışın gerçekleşecek olarak görülmesi ve bunun devletler federasyonu ile ilgili oluşu; Avrupa devletleri hariç diğer milletlerin mensup olduğu devletlerin, devlet olarak görülmediği düşüncemi desteklemektedir. Ebedi barışa katılabilecek ve devletler federasyonunun üyesi olabilecek devletler Avrupa devletleridir.

Tezde göstermeye çalıştığım şey, Kant'ın *İlk Kritik*'te ortaya koyduğu, şeylerin kendinde bilgisine sahip olamama ve dış dünyaya ait nesnelere tanımlarına erişememe meselesinin evrensel ahlak anlayışına zarar verdiğidir. Nitekim Kant düşüncesinde ahlak, yalnızca teoride tartışılan, uygulamaya geçmeyecek bir şey değildir. Ahlakın uygulama alanı bu dünyadır. Kant'a göre insan aklıyla evrensel ahlak yasasına erişebilmektedir. Bu yasayı en sıradan insan aklı bile fark etmektedir. Bu sebeple ahlaklı olmanın, insan olmanın tek şartı akıllılık olarak belirlenmiştir. Ancak Kant'ın diğer eserlerine baktığımızda bu durumun bu şekilde ilerlemediğini görmekteyiz. Tezde, ahlakla irtibatlı olan pek çok noktada; ahlaki özne ve nesnenin *İkinci Kritik*'te olduğu gibi net olmadığını, farklı farklı dışsal kriterin belirlendiğini göstermeye çalıştım. Ancak ne yazık ki bu kriterlerin de mahiyetlerinin açık olmaması, belirsizliğin devam etmesine sebebiyet vermiştir. Sonuç olarak Kant; ahlak, siyaset, toplum, tarih, eğitim gibi düşüncelerinin hepsinde insana belirli bir ideal belirlemektedir. Fakat pek çok insanın bu ideale ulaşma imkânını da ortadan kaldırmaktadır.

Tezde olabildiğince Kant'a yönelttiğim eleştirilerin karşısındaki görüşleri ele almaya ve değerlendirip cevap vermeye çalıştım. Ancak bu iddialarımın ya da cevaplarımın ikna ediciliği aynı karşıt görüşlerde olduğu gibi tartışmalıdır. Kant *İlk Kritik*'te "... *inanca* yer açabilmek için *bilgiyi* ortadan kaldırmak zorunda kaldım" (Kant 2019a: 30) demektedir. Fakat tezde göstermeye çalıştığım üzere bilginin ortadan kalkması inancı da ortadan kaldırmıştır. Bilgi ortadan kalktığı için ahlaki özne ve nesne konusundaki belirsizlik ortaya çıkmıştır. Böylece ahlak konusundaki inancımız sarsılmıştır. Bu konuya çözüm bulmak çetindir. Ancak tezde ortaya koyduğum çelişkilerin giderilmesi için iki seçenek var gibi gözükmektedir. Ya Kant'ın *İlk Kritik*'te ortaya koyduğu dünya görüşünü kabul edip ahlakın evrenselliği iddiasından vazgeçmemiz ya da dış dünyaya dair tanımlarımızı kesin hale getirebilecek bir bilgi anlayışına sahip olmamız gerekmektedir. Bu tez, öne sürdüğüm iki seçenektен biri benimsenerek geliştirilebilir. Ancak evrensel ahlak düşüncesinden vazgeçmek tercih etmek istediğim yol değildir. Bu sebeple elimizde kalan tek seçenek, dış dünyaya dair tanımlarımızı kesin hale getirebilecek bir bilgi felsefesine sahip olmaktır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2015), *Ahlak Felsefesinin Sorunları* (2. Baskı), (Çev. T. Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Aktürk, E. (2022), “Özneyi Anlamak ve Karakteri Eğitmek: Kant Düşüncesinde Özgür ve Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsan”, *Artuklu Akademi*, 9/2: 207-222. doi: 10.34247/artukluakademi.1143092
- Al, N. (2009), *Immanuel Kant’ın Eleştiri Felsefesinde İnsan Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, M. (2021), “Sunuş”, *Fakültelerin Çatışması* (1. Baskı), Ankara: Fol Kitap:13-20.
- Allais, L. (2016), “Kant's Racism”, *Philosophical Papers*, 45/1-2:1-36. doi: 10.1080/05568641.2016.1199170
- Altman, M. C. (2011), *Kant and Applied Ethics –The Uses and Limits of Kant’s Practical Philosophy-* (1. Baskı), Malden: Wiley-Blackwell.
- Altuğ, T. (1989), *Kant Estetiği* (1. Baskı), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Altuğ, T. (1995), “Önyazı: Yargı ve Bilinç”, *Kant’ın Eleştirel Felsefesi* (1. Baskı), İstanbul: Payel Yayınevi: 9-24.
- Arendt, H. (2021), *Kant’ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler* (2. Baskı), (Çev. D. Sözer, İ. Ilgar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baktemur, Z. (2019), “Aydınlanma Çağı Filozoflarına Göre Kadın: Schopenhauer, Kant ve Rousseau Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2019/1: 1-12.
- Baron, M. W. (1999), *Kantian Ethics Almost Without Apology* (1. Baskı), New York: Cornell University Press.
- Basut, L. L. (2022), *Duyumsamanın Temel Kavramları* (1. Baskı), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Beck, L. W. (1963), *A Commemorative on Kant’s Critique of Practical Reason* (1. Baskı), Chicago: The University of Chicago Press.
- Bernasconi, R. (2020), *İrk Kavramını Kim İcat Etti? - Felsefi Düşüncede İrk ve İrkçilik* (6. Baskı), (Çev. Z. Direk, İ. Esiner, T. Meriç, N. Öztem), (Haz. Z. Direk), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bernasconi, R. (2011), “Kant’s Third Thoughts on Race”, Elden, S., Mendieta, E. (Ed.), *Reading Kant’s Geography*, New York: State University of New York Press: 291-318.
- Bozkurt, N. (2020), “Önsöz”, *Immanuel Kant Seçilmiş Yazılar* (6. Baskı), Bursa: Sentez Yayıncılık: 7-72.

- Cassirer, E. (2017), *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi* (1. Baskı), (Çev. D. Özlem), İstanbul: Notos Kitap.
- Cassirer, E. (2020), *Rousseau, Kant, Goethe* (3. Baskı), (Çev. M. Tüzel), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cassirer, E., Heidegger, M. (2021), *İnsan Nedir? -Davos'ta Kant Üzerine Bir Kör Dövüşü-* (1. Baskı), (Çev. K. Hoşgör), Ankara: Fol Kitap.
- Çelebi, A. (2006), *Kant Felsefesinde İnsan*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çilingir, L. (2020), "Kant'ta Siyasetin Ahlakileştirilmesi", *Temaşa Felsefe Dergisi*, 14: 28-47.
- Çitil, A. A. (2021), *Kant Okumaları -Birinci Kritik-* (2. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çitil, A. A. (2023), *Kant Okumaları -İkinci Kritik-* (1. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çotuksöken, B. (2021), *Antropolojinin Işığında Etik ya da Ahlak Felsefesi* (1. Baskı), İstanbul: Notos Kitap.
- Çörekçioğlu, H. (2004), *Bir Politika Filozofu Olarak Kant*, Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çörekçioğlu, H. (2021), "Giriş: Kant: Çağdaş Politik Düşüncenin Ufku", Çörekçioğlu, H. (Ed.), *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (2. Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 7-24.
- Deleuze, G. (2015), *Kant Üzerine Dört Ders* (1. Baskı), (Çev. T. Kılıç), İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Deleuze, G. (1995), *Kant'ın Eleştirel Felsefesi* (1. Baskı), (Çev. T. Altuğ), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Demir, A. (2020), *Kant – Ahlak – Siyaset* (1. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Demir, F. (2017), "Kant'ın Kadınlarla İlgili Görüşlerinin Ahlak Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi", *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, 5: 87-99.
- Dincer, N. D. (2020), *Kant Düşüncesinde İnsan Kavramı ve Özgürlük Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Direk, Z. (2020), "Giriş: Felsefi Düşüncede Irk ve Irkçılık", Direk, Z. (Haz.), *İrk Kavramını Kim İcat Etti? - Felsefi Düşüncede Irk ve Irkçılık* (6. Baskı), İstanbul: Metis Yayınları: 9-13.
- Duralı, Ş. T. (2020), *Aklın Anatomisi – Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi* (4. Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Durğun, S. (2000), "Women as Passive Citizens in Kant's Theory of Citizenship", *Kadın/Women*, 21/2: 1-18.
- Duva Kaya, Ö. (2010), *Kant'ın Felsefi Antropolojisi ve Çağdaş Felsefeye Etkileri*, Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Eberl, O. (2019), “Kant on Race and Barbarism: Towards a More Complex View on Racism and Anti-Colonialism in Kant”, *Kantian Review*, 24/3: 385-413. doi: 10.1017/S1369415419000189
- Frierson, P. R. (2013), *Freedom and Anthropology in Kant's Moral Philosophy* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press.
- Gece, G. (2021), “Kant’ın Felsefesinde Kadının Yeri”, *Kesit Akademi Dergisi*, 7/28: 356-374. doi: 10.29228/kesit.52009
- Geiger, M. (2018), *Kant’ın Dünyası* (2. Baskı), (Çev. E. Özbek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökberk, M. (2019), *Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları* (2. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökberk, Ü. (1996), “Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları’nı Yeniden Okurken”, Armaner, T. (Ed.), *Kant ile Herder’in Tarih Anlayışı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 9-51.
- Gözkan, H. B. (2020), *Kant’ın Şemsiyesi -Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar-* (2. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gray, S. H. (2012), “Kant’s Race Theory, Forster’s Counter, and the Metaphysics of Color”, *The Eighteenth Century*, 53/4: 393412.
- Gregor, M. J. (2021), “Giriş”, *Fakültelerin Çatışması* (1. Baskı), (Çev. M. Albayrak), Ankara: Fol Kitap: 21-47.
- Guyer, P. (2022), *Kant* (1. Baskı), (Çev. D. Soysal), İstanbul: Say Yayınları.
- Guyer, P. (2016), *Virtues of Freedom –Selected Essays on Kant-* (1. Baskı), New York: Oxford University Press.
- Hassner, P. (2021), “Immanuel Kant: “Ahlak ve Politika İlişkisi””, Çörekçioğlu, H. (Ed.), *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (2. Baskı), (Çev. H. Çörekçioğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 102-154.
- Hedrick, T. (2008), “Race, Difference, and Anthropology in Kant’s Cosmopolitanism”, *Journal of the History of Philosophy*, 46/2: 245-268. doi: 10.1353/hph.0.0001
- Heidegger, M. (2021), *Kant ve Metafizik Problemi* (1. Basım), (Çev. K. H. Ökten), İstanbul: Alfa Kitap.
- Heimsoeth, H. (2018), *Kant’ın Felsefesi* (8. Baskı), (Çev. T. Mengüşoğlu), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Herman, B. (1993), *The Practice of Moral Judgment* (1. Baskı), Cambridge: Harvard University Press.
- Jacobs, B., Kain, P. (Ed.) (2003), *Essays on Kant’s Anthropology* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2018), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* (7. Baskı), (Çev. İ. Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

- Kant, I. (2022a), *Ahlakın Metafiziği -Hukuk Öğretisinin Metafizik Temelleri-* (1. Baskı), (Çev. A. Heper), Ankara: Fol Kitap.
- Kant, I. (2012a), “Anthropology Friedlander (1775–1776) [complete]”, (Çev. G. F. Munzel), *Lectures on Anthropology* (1. Baskı), Wood, A. W., Louden, R. B. (Ed.), New York: Cambridge University Press: 37-256.
- Kant, I. (2012b), “Anthropology Mrongovius (1784–1785) [complete]” (Çev. R. R. Clewis), *Lectures on Anthropology* (1. Baskı), Wood, A. W., Louden, R. B. (Ed.), New York: Cambridge University Press: 335-510.
- Kant, I. (2012c), “Anthropology Pillau (1777–1778) [excerpts]”, (Çev. A. W. Wood), *Lectures on Anthropology* (1. Baskı), Wood, A. W., Louden, R. B. (Ed.), New York: Cambridge University Press: 257-280.
- Kant, I. (2019a), *Arı Usun Eleştirisi* (6. Baskı), (Çev. A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2022b), ““Aydınlanma Nedir?” Sorusunun Yanıtlanması (1784)”, Gelmez, A. (Çev.), *Politik Yazılar* (1. Baskı), Ankara: Dipnot Yayınları: 39-48.
- Kant, I. (2022c), “Beylik Bir Laf Üzerine: “Teoride Doğru Olabilir Bu, Ama Pratikte İşe Yaramaz” (1793)”, Gelmez, A. (Çev.), *Politik Yazılar* (1. Baskı), Ankara: Dipnot Yayınları: 67-112.
- Kant, I. (2012d), “Determination of the concept of a human race (1785)”, (Çev. G. Zöllner, H. Wilson), *Anthropology, History, and Education* (2. Baskı), Louden, Robert B., Zöllner, G. (Ed.), New York: Cambridge University Press: 143-159.
- Kant, I. (2022d), “Dünya Yurttaşlığı Amacı Taşıyan Evrensel Bir Tarih İdesi (1784)”, Gelmez, A. (Çev.), *Politik Yazılar* (1. Baskı), Ankara: Dipnot Yayınları: 21-38.
- Kant, I. (2020a), *Ebedî Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı* (1. Baskı), (Çev. C. Yeşilçayır), Ankara: Fol Kitap.
- Kant, I. (2020b), *Eğitim Üzerine* (8. Baskı), (Çev. A. Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2021a), *Ethica - Etik Üzerine Dersler* (1. Baskı), (Çev. O. Özügül), Ankara: Fol Kitap.
- Kant, I. (2020), *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* (1. Baskı), (Çev. S. Selvi), Ankara: Fol Kitap.
- Kant, I. (2021b), *Fakültelerin Çatışması* (1. Baskı), (Çev. M. Albayrak), Ankara: Fol Kitap.
- Kant, I. (2021c), *Felsefi Mektuplaşmalar* (1. Baskı), (Çev. M. M. Gökyüz), Ankara: Fol Kitap.
- Kant, I. (2019b), *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, (Çev. İ. Kuçuradi, Y. Örnek), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, I. (2017), *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler* (2. Baskı), (Çev. A. Fethi), İstanbul: Hil Yayın.

- Kant, I. (2022e), “İnsan Tarihinin Tahmini Başlangıcı (1786)”, Gelmez, A. (Çev.), *Politik Yazılar* (1. Baskı), Ankara: Dipnot Yayınları: 49-66.
- Kant, I. (2012e), “Menschenkunde (1781–1782?) [excerpts]”, (Çev. R. B. Louden), *Lectures on Anthropology* (1. Baskı), Wood, A. W., Louden, R. B. (Ed.), New York: Cambridge University Press: 281-334.
- Kant, I. (2016), *Metafiziğin Düşleriyle Açıklamalı Bir Bilicinin Düşleri* (1. Baskı), (Çev. A. Aydoğan, A. Nalbant), İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2012f), “Of the different races of human beings (1775)”, (Çev. G. Zöllner, H. Wilson), *Anthropology, History, and Education* (2. Baskı), Louden, Robert B., Zöllner, G. (Ed.), New York: Cambridge University Press: 82-97.
- Kant, I. (1998), *Opus Postumum* (3. Baskı), (Çev. E. Förster, M. Rosen), E. Förster (Ed.), New York: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2022f), *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* (1. Baskı), (Çev. M. Erkan), Ankara: Fol Kitap.
- Kant, I. (2019c), *Pratik Usun Eleştirisi* (10. Baskı), (Çev. İ. Z. Eyuboğlu), İstanbul: Say Yayınları.
- Kant, I. (2021d), *Salt Aklın Sınırları Dahilinde Din* (1. Baskı), (Çev. L. Çilingir), Ankara: Elis Yayınları.
- Kant, I. (2020c), *Yargı Yetisinin Eleştirisi* (4. Baskı), (Çev. A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2021e), *Yaşamın Anlamı* (1. Baskı), (Çev. Ç. Uyanık, A. Sarı), Ankara: Fol Kitap.
- Kaufmann, W. (2014), *İnsanı Anlamak I – Goethe, Kant, Hegel* (3. Baskı), (Çev. A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kersting, W. (2021), “Politika, Özgürlük ve Düzen: Kant’ın Politika Felsefesi”, Çörekçioğlu, H. (Ed.), *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (2. Baskı), (Çev. H. Çörekçioğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 25-101.
- Kleingeld, P. (2007), “Kant’s Second Thoughts On Race”, *The Philosophical Quarterly*, 57/229: 573-592. doi: 10.1111/j.1467-9213.2007.498.x
- Kleingeld, P. (2016), “Kant’s Moral and Political Cosmopolitanism”, *Philosophy Compass*, 11/1: 14-23. doi: 10.1111/phc3.12298
- Klinger, C. (1997), “The Concepts of the Sublime and the Beautiful in Kant and Lyotard”, Schott, R. M. (Ed.), *Feminist Interpretations of Immanuel Kant* (1. Baskı), Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press: 191-212.
- Kofman, S., Fisher, N. (1982), “Kant and Respect for Women”, *Social Research*, 49/2: 383-404.
- Kuçuradi, İ. (2022), “Kant’ın Etiği Deontolojik Bir Etik midir?”, *Günümüzden Bakınca Kant Etiği* (1. Baskı), Ankara: BilgeSu Yayıncılık: 35-45.

- Lloyd, G. (2021), *Erkek Akıl -Batı Felsefesinde "Erkek" ve "Kadın"* (3. Baskı), (Çev. M. Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Louden, R. (2021), *Anthropology From a Kantian Point of View* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press.
- Louden, R. B. (2011), *Kant's Human Being –Essay on His Theory of Human Nature* (1. Baskı), New York: Oxford University Press.
- Louden, R. B. (2011), "“The Play of Nature”: Human Beings in Kant’s Geography”, Elden, S., Mendieta, E. (Ed.), *Reading Kant’s Geography* (1. Baskı), New York: State University of New York Press: 139-160.
- Mars, N. (2021), Kant’ın Ahlak Yasasının Normatif İçeriği: Maksimleri Yeniden Düşünmek, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mendus, S. (2021), “Kant: “Dürüst Ama Dar Kafalı Bir Burjuva mı?””, Çörekçioğlu, H. (Ed.), *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (2. Baskı), (Çev. H. Çörekçioğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 155-184.
- Mengüşoğlu, T. (2021), *İnsan Felsefesi* (3. Baskı), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (2020), *Kant ve Scheler’de İnsan Problemi* (4. Baskı), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (2017), “Özdeşlik Mantığı ve Paradoks Mantığının Antropolojik Sonuçları”, Kuçuradi, İ. (Haz.), *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi – Takiyyettin Mengüşoğlu Anısına* (2. Baskı), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları: 321-354
- Mensch, J. (2014), “From Crooked Wood To Moral Agency: On Anthropology And Ethics In Kant”, *Estudos Kantianos*, 2/1: 185-204. doi:10.36311/2318-0501/2014.v2n1.3816
- Mikkola, M. (2011), “Kant On Moral Agency and Women’s Nature”, *Kantian Review*, 16/1: 89-111. doi: 10.1017/S1369415410000014
- Özbek, H. S. (2021), *Teori ve Pratikte Irkçılık* (1. Baskı), Ankara: Fol Kitap.
- Özçeri, B. (2021), Kant’ın Pratik Felsefesinde Beden Problemi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özlem, D. (2020), *Etik – Ahlak Felsefesi* (5. Baskı), İstanbul: Notos Kitap.
- Özlem, D. (2015), *Kant Üstüne Yazılar* (1. Baskı), İstanbul: Notos Kitap.
- Özlem, D. (2017), “Takiyyettin Mengüşoğlu’da İnsan Kavramı”, Kuçuradi, İ. (Haz.), *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi – Takiyyettin Mengüşoğlu Anısına* (2. Baskı), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları: 21-36.
- Pascoe, J. (2022), *Kant’s Theory of Labour* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press.

- Pateman, C. (1988), *The Sexual Contract* (1. Baskı), Cambridge: Polity Press.
- Rumsey, J. P. (1997), “Re-Visions of Agency in Kant's Moral Theory”, Schott, R. M. (Ed.), *Feminist Interpretations of Immanuel Kant* (1. Baskı), Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press: 125-144.
- Sabourin, C. (2019), *Can She Think For Herself? - Kant on Women and Enlightenment*, Doktora Tezi, Montréal, McGill Üniversitesi Felsefe Bölümü.
- Satıcı, M. (2020), *Kant'ın Hukuk Felsefesi* (1. Baskı), Ankara: Doruk Yayınları.
- Savaşçın, Z. (2020), “Kant Felsefesinde Hukuk, Kamusalılık ve Yurttaşlık”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2: 197-213.
- Schott, R. M. (1997), “The Gender of Enlightenment”, Schott, R. M. (Ed.), *Feminist Interpretations of Immanuel Kant* (1. Baskı), Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press: 319-340.
- Schröder, H. (1997), “Kant's Patriarchal Order”, (Çev. R. Gircour), Schott, R. M. (Ed.), *Feminist Interpretations of Immanuel Kant* (1. Baskı), Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press: 275-296.
- Stark, W. (2011), “Historical and Philological References on the Question of a Possible Hierarchy of Human “Races,” “Peoples,” or “Populations” in Immanuel Kant—A Supplement”, Elden, S., Mendieta, E. (Ed.), *Reading Kant's Geography* (1. Baskı), New York: State University of New York Press: 87-102.
- Şen, S. (2023), *İnsan Ontolojisi Açısından Immanuel Kant'ta Kişi (Person) Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tepe, H. (2022a), “Giriş: Günümüzden Bakınca Kant Etiği”, *Günümüzden Bakınca Kant Etiği* (1. Baskı), Ankara: BilgeSu Yayıncılık: 9-28.
- Tepe, H. (2022b), “Günümüz Sorunları Karşısında Kant Etiği”, *Günümüzden Bakınca Kant Etiği* (1. Baskı), Ankara: BilgeSu Yayıncılık: 46-64.
- Tepe, H. (2022c), “Kant Etiğinde “Aklın Olgusu””, *Günümüzden Bakınca Kant Etiği* (1. Baskı), Ankara: BilgeSu Yayıncılık: 65-91.
- Thomson, G. (2021), *Anahatlarıyla Kant'ın Felsefesi* (1. Baskı), (Çev. A. Dereko), İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Topakkaya, A. (2021a), “Ahlak Metafiziği ve Etiğin Temellendirilmesi”, Topakkaya, A., Rutli, E. E. (Ed.), *Kant'tan Hegel'e Alman İdealizmi* (1. Baskı), Ankara: Fol Kitap: 60-72.
- Topakkaya, A. (2021b), “Kant ve Zaman Felsefesi”, Topakkaya, A., Rutli, E. E. (Ed.), *Kant'tan Hegel'e Alman İdealizmi* (1. Baskı), Ankara: Fol Kitap: 51-59.

- Van De Pitte, F. P. (1971), *Kant as Philosophical Anthropologist* (1. Baskı), Dordrecht: Springer.
- Van De Pitte, F. P. (2022), “Sunuş”, *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* (1. Baskı), (Çev. M. Erkan), Ankara: Fol Kitap.
- Van Gorkom, J. (2020), “Immanuel Kant on Race Mixing: The Gypsies, the Black Portuguese, and the Jews on St. Thomas”, *Journal of the History of Ideas*, 81: 407-427.
- Van Gorkom, J. (2020), “Skin Color and Phlogiston Immanuel Kant’s Racism in Context”, *History and Philosophy of the Life Sciences (HPLS)*, 42/16: 15-22. doi: 10.1007/s40656-020-00311-4
- Varden, H. (2017), “Kant and Women”, *Pacific Philosophical Quarterly*, 98/4: 653-694.
- Vatansever, S. (2022), “Kant’ın Aydınlanma Anlayışı: Tarihi Arka Planı ve Aydınlanmada Eğitimin Rolü”, *Kaygı/Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21/2: 838-880. doi: 10.20981/kaygi.1138677
- Vurgun, Ş. (2018), *Ahlâk Felsefesinden Hukuk Felsefesine Immanuel Kant*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Waltz, K. N. (1962), “Kant, Liberalism, and War”, *The American Political Science Review*, 56/2: 331-340.
- Williams, B. (2021), *Ahlak -Etiğe Bir Giriş* (1. Baskı), (Çev. A. Aytış), Ankara: Fol Kitap.
- Wood, A. W. (2020), *Kant* (1. Baskı), (Çev. A. Kovanlıkaya), İstanbul: Alfa Kitap.
- Wood, A. W. (2008), *Kantian Ethics* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press.
- Wood, A. W. (1999), *Kant’s Ethical Thought* (1. Baskı), New York: Cambridge University Press.
- Wood, A. W. (1970), *Kant’s Moral Religion* (1. Baskı), New York: Cornell University Press.
- Yalçın, Ş. (2008), “Kant ve Benlik”, *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 11: 91-101.
- Yeşilçayır, C. (2020), “Sunuş”, *Ebedî Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı* (1. Baskı), Ankara: Fol Kitap.
- Yılmaz, E. (2012), “Kant’ın Teorik ve Pratik Felsefesinde Hüküm ve Nesnellik”, *Dîvân - Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17/32: 97-127.
- Zweig, A. (2021), “Giriş”, *Felsefi Mektuplaşmalar* (1. Baskı), (Çev. M. M. Gökyüz), Ankara: Fol Kitap:17-45.